

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XIII
2002 • Nr. 5–6

DIN SUMAR:

OSCAR HOFFFMAN, Câștigătorii și perdanții procesului de tranziție în România.

VALERIU RUSU, Migrația „creierelor” – efecte economico-sociale.

SIMONA RAȘEEV, Noul context european al evoluției forței de muncă.

MARIA COBIANU-BĂCANU, SORIN M. RĂDULESCU, „Mandatarea” cetățenilor
prin implicarea lor în combaterea corupției. Elemente pentru un studiu
empiric evaluativ.

CRISTINA DÂMBOEANU, Analiza cazurilor de criminalitate juvenilă mediatizate în
presa din România.

CRISTIAN SPĂNU, Principalele tipuri de violență și criminalitate în comunitățile
multiculturale din România.

GÂNDIRE SOCIALĂ; COMENTARII; RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ; VIAȚA
ȘTIINȚIFICĂ; INDEX ALFABETIC.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Dr. SORIN M. RĂDULESCU, redactor șef; dr. MARIA COBIANU-BĂCANU, redactor șef-adjunct; dr. IANCU FILIPESCU, secretar general de redacție; dr. MARIA LARIONESCU, redactor șef-adjunct; dr. DAN BANCIU; dr. ȘTEFAN BUZĂRNESCU; dr. MIHAIL CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. EMILIAN DOBRESCU; dr. IOAN DRĂGAN; ION GLODEANU, secretar științific al Institutului de Sociologie; dr. OSCAR HOFFMAN; dr. PETRU ILUȚ; dr. MICHEL MAFFESOLI, Universitatea Paris V; IOANA PETRE; dr. PAUL H. STAHL, membru de onoare al Academiei Române, director de studii la École de Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); dr. IVAN TCHALAKOV, Președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria; dr. ION VLĂDUȚ.

Redactor: MARIA LAZĂR COLFESCU

Microprocesare și tehnoredactare text: CRISTIANA TUTUNEA

REDACȚIA: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE „Dimitrie Gusti”

Calea 13 Septembrie nr. 13, București, cod RO-050711.

Tel. 337 41 78; 410 32 00/2417.

Fax: 337 41 78

e-mail: insoc@insoc.ro

Redactor: ANA BOROS

Tehnoredactare computerizată: MARIANA IONICĂ

Coperta: GIGI GAVRILĂ

© 2002, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5

RO – 050711

Telefon: 4021 – 411 90 08

Telefon/Fax: 4021 – 410 39 83

e-mail: edacad@ear.ro

www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

ANUL XIII, Nr. 5-6, 2002

SUMAR

TRANZIȚIE ȘI SCHIMBARE SOCIALĂ

- ✓ OSCAR HOFFMAN, Câștigătorii și perdanții procesului de tranziție în România473
✓ VALERIU RUSU, Migrația „creierelor” – efecte economico-sociale.....489
✓ SIMONA RAȘEEV, Tendințe în noua configurație a forței de muncă în țările europene.....515

TENDINȚE ALE CRIMINALITĂȚII

- ✓ MARIA COBIANU-BĂCANU, SORIN M. RĂDULESCU, „Mandatarea” cetățenilor prin implicarea lor în combaterea corupției. Elemente pentru un studiu empiric evaluativ523
CRISTINA DÂMBOEANU, Analiza cazurilor de criminalitate juvenilă mediatizate în presa din România.....545
✓ CRISTIAN SPÂNU, Principalele tipuri de violență și criminalitate în rândurile comunităților multiculturale din România567

GÂNDIRE SOCIALĂ

- ✓ VIOREL CERNICA, Cetățean, conducător și rânduială politică în *Republica lui Platon*579
✓ GABRIELA SABĂU, Teoria economică, o știință morală.....591

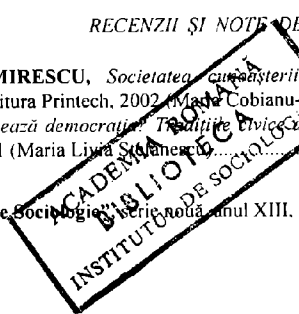
COMENTARII

- ✓ OLIVIA CLĂTICI, Statutul sociologiei juridice.....605

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

- DOINA DRAGOMIRESCU, *Societatea ca căutător între deziderat și realitate*. București. Editura Printech, 2002 (Maria Cobianu-Băcanu); ROBERT PUTNAM, *Cum funcționează democrația? Tradiție civică ale Italiei moderne*, Iași. Editura Polirom, 2001 (Maria Livia Ștefanescu).....621

..Revista Română de Sociologie, serie nouă, anul XIII, nr. 5-6, p. 471-638. București. 2002

p. 137/17.

LISTA ȘTIINȚIFICĂ

Dezbaterea „ <i>Patrimoniul oral și imaterial românesc</i> ”, Academia Română și Centrul UNESCO, București, 29 noiembrie 2002 (Ozana Cucu-Oancea)	627
INDEX ALFABETIC – 2002	631
SUMMARY	635
SOMMAIRE	637

CÂȘTIGĂTORII ȘI PERDANȚII PROCESULUI DE TRANZIȚIE ÎN ROMÂNIA

OSCAR HOFFMAN

I. CUPLAREA A DOUĂ TIPURI DE SCHIMBĂRI

Pentru ca procesul de tranziție din România să se realizeze în mod benefic (căci acesta nu este nici inevitabil și nici un scop în sine), el trebuie (ar trebui, în sensul unei dezirabilități) să asigure, pe parcursul desfășurării sale, un mod durabil și mai bun de viață pentru membrii societății noastre, să înlăture vechile structuri ale regimului totalitar socialist (aberante și malefice tocmai prin aceea că au generat și reprodus contexte și forțe care instituiau un mod de viață contrar cerințelor dezvoltării umane) și să creeze și să consolideze o nouă realitate, capabilă să ofere oamenilor oportunități apte a fi explorate și folosite în scopul – să utilizăm un limbaj mai simplu – unei vieți mai bune pentru ei și întreaga societate.

Ipoteza de bază, în elaborarea și promovarea oricărei strategii, ar trebui să fie presupunerea că ea va fi capabilă să maximizeze grupurile sociale ce vor beneficia de rezultatele schimbărilor și să minimizeze (cât mai mult posibil) numărul celor ce vor suferi efectele negative ale acestor schimbări (căci nu poate exista schimbare societală structurală, așa cum implică tranziția noastră, doar cu efecte pozitive, schimbarea însăși punând pe oameni în fața unor eforturi de adaptare și de construire de răspunsuri adecvate). Adevăratele *performanțe ale schimbării* trebuie identificate și evaluate în zona efectelor produse asupra vieții oamenilor, ca un raport al modului de repartiție societală între cei ce vor beneficia prioritar de avantajele tranziției și cei ce vor recepționa în special efectele negative ale acesteia, un raport, adică, între grupul câștigătorilor legitimi și cel al perdanților (la care se pot adăuga și câștigătorii nelegitimi).

Pentru a reduce, astfel, zona grupurilor vulnerabile și a diminua povara eforturilor lor, tranziția va trebui să găsească soluții accesibile și dezirabile (nu tot ce ar fi de dorit ne este și accesibil) la două tipuri de probleme indisolubil legate între ele, mai precis, va fi necesar să îmbine, pe cât posibil, exigențele de ordin intern cu cele de context (de ordin internațional).

În acest sens, rezolvarea problemelor specifice României implică construirea unei societăți de tip capitalist, cu o economie de piață funcțională și competitivă¹, o democrație consolidată, un proces benefic de integrare internațională și (ca scop) asigurarea unei dezvoltări globale durabile, în vederea promovării unui mod de viață prosper al populației.

Însă nu trebuie să uităm faptul că țările occidentale avansate trec, ele însele, printr-o tranziție de alt tip și anume experimentează trecerea de la societățile industriale spre cele informaționale (ale cunoașterii, postindustriale), fapt ce presupune, de asemenea, schimbări structurale economico-sociale și, cu deosebire, schimbarea configurației grupurilor sociale și a dinamicii lor. Vorbind de profilul social al erei postindustriale, D. Bell (creatorul, de drept, al teoriei societății postindustriale) vorbea de „noile elite” ce vor caracteriza viitoarea stare de lucruri. „Societatea postindustrială (...) reprezintă, în primul rând, o schimbare în natura structurii sociale (...). În termeni descriptivi, este vorba de trei componente: în sectorul economic, are loc o trecere de la producție spre servicii; în tehnologie, este vorba de centralitatea noilor industrii bazate pe știință; în termeni sociologici, ne referim la apariția unei noi elite intelectuale și promovarea unui nou principiu de stratificare”². Într-o lucrare mai nouă, societățile avansate prezintă, în esență, „trei categorii mari de muncă ce corespund cu trei poziții competitive diferite, în care se găsesc americanii. Aceleași trei categorii se conturează acum și în alte țări. Le putem numi servicii de rutină în producție, prestarea de servicii pentru public și servicii de analiză conceptuală (...). Călătorim acum în ambarcațiuni diferite, dintre care una se scufundă rapid, alta mai încet și cea de a treia avansează”³.

Tranziția din România (ca și alte țări sud-est europene) ar trebui să cupleze cele două tipuri de schimbări, pentru a putea fi benefică și competitivă, în contextul proceselor de globalizare și de trecere spre societatea informațională.

Este evident că „împletirea” acestor schimbări (greoaie, în ritmuri inegale și, uneori, cu rezultate contradictorii) afectează profund viața oamenilor, generând „canale” de promovare pentru unii și „blocaje” sociale pentru alții, divizând societatea în adevărați câștigători și perdanți în procesul tranziției.

Studierea acestei probleme, mai puțin luată în considerație, ar trebui să ocupe un loc central în strategiile noastre, căci ea se referă la însăși realizarea scopului tranziției și, în genere, al oricărei acțiuni umane îndreptate spre generarea de schimbări la nivel macrosocietal.

¹ Oscar Hoffman, *Întreprinderea în tranziție*, București, Editura Lumina Lex, 2000, p. 83, („Economia de piață” este o sintagmă care, în fapt, exprimă starea economică globală a unei societăți de tip capitalist, ce are drept caracteristici o anumită structură a proprietății, grupuri socio-profesionale adecvate, un anumit sistem instituțional, anumite procese de alocare a resurselor etc.).

² Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*, New York, Basic Books, Inc., Publishers, 1973, p. 487.

³ Robert B. Reich, *Munca națiunilor. Pregătindu-ne pentru capitalismul secolului XXI*, București, Editura Paideia, 1996, p. 151, 179–180.

II. CÂTEVA PRINCIPII TEORETICO-METODOLOGICE

În analiza câștigătorilor și perdanților procesului de tranziție din România va trebui, credem, să ținem seama de câteva *principii teoretico-metodologice*, dintre care menționăm:

1. Distincția acestor două grupe pe criteriul procesului însuși al tranziției. Cu alte cuvinte, tranziția implică în mod necesar o destructurare a vechilor configurații socio-economice (așa cum am menționat la început) și, ca atare, dispariția sau diminuarea (ca pondere și importanță) unor grupuri socioprofesionale, ceea ce face parte din ceea ce s-ar încadra (ca aspect major) în „costurile sociale ale tranziției”. Dar procesul de tranziție nu avansează într-un cadru ideal, pe parcurs realizându-se numeroase erori, intervenind neîmpliniri și, chiar, frânări (voite sau nevoite) ale schimbărilor necesare. Toate acestea generează și ele efecte negative (pe care va trebui să le denumim „costuri sociale ale eroilor”) supunând o serie de grupuri sau persoane izolate la presiuni greu de suportat, determinând o serie de perdanți și câștigători marginali tranziției, beneficiari nelegitimi ai schimbărilor (sau nonschimbărilor).

Câștigătorii legitimi ai tranziției vor trebui bine identificați și sprijiniți, deoarece ei nu numai că se bucură pe drept de noile realități sociale, ci – fapt deosebit de important – sunt promotorii tranziției, actorii ce pun în operă proiectul noilor configurații dezirabile.

Din păcate, nerealizările și încetinirea proceselor de schimbare necesare tranziției, îmbinate cu acțiunile ce încalcă legile juridice și normele morale duc la apariția unor câștigători (poate temporari) nelegitimi și a unor perdanți evitabili.

Realitatea socială este o construcție, o operă a oamenilor, ce acționează conform subiectivității lor și obiectivează această subiectivitate. „Ordinea socială este un produs omenesc sau, mai exact, o producere umană continuă. Ea este produsă de om în cursul exteriorizării sale permanente”⁴.

Cadrul juridic, politicile sociale, corectitudinea sau incorectitudinea oamenilor pot juca un rol important în mecanismele de diferențiere socială, de generarea a succesului (meritat sau nu) și a insuccesului (meritat sau nu). Așa cum spunea Hegel, „nu tot ce e real este și rațional” (adică conform necesității lăuntrice de a fi). Va trebui, așadar, să fim capabili a stabili (în cadrul adevăratelor strategii de acțiune) care sunt grupurile ce vor putea promova o tranziție benefică și eficientă și care vor deveni și exponentul legitim al acesteia.

2. Al doilea principiu de analiză se referă la necesitatea unei complementarități între perspectiva structurală și cea bazată pe actorii sociali. Din punct de vedere structural, vorbim – pe drept cuvânt – de procese macrosociale de destructurare și restructurare economico-socială legate nu numai de trecerea de la economia centralizată, etatistă, spre o economie viabilă de piață (ca parte

⁴ Peter L. Berger, Thomas Luckman, *Construirea socială a realității. Tratat de sociologia cunoașterii*, București, Editura Univers, 1999, p. 65.

componentă de trecere spre o societate de tip capitalist), ci și de trecerea de la o economie (și societate) de tip industrial, rămasă în urmă sub aspect tehnologic și extinsă nerațional (conform ambițiilor „dezvoltării multilaterale”) spre o societate de tip informație, cu o economie bazată pe noua resursă a cunoașterii.

Aceste procese macrosociale modifică radical grupurile umane, ducând la noi grupuri și relații între cele mai moderne și productive și la dispariția altora. Perspectiva macrosocială evidențiază schimbările pozitive, dezirabile, dar ea pune pe plan secund sau chiar estompează procesele care au loc la nivelul indivizilor. Dispariția unor grupuri sau diminuarea rolului lor social înseamnă, în fapt, șocuri psihosociale mari asupra indivizilor, generează drame și crize umane, imposibilitatea multora de a se adapta noilor cerințe, de a găsi noi locuri de muncă, de a se recalifica sau, chiar, de a-și mai asigura minimumul necesar vieții.

Perspectiva actorilor sociali ne apropie de realitatea de zi cu zi a tranziției, de ceea ce, în fapt, înseamnă costurile sale (sociale) sau ale erorilor, domeniu major de analiză psihologică și sociologică.

Complementaritatea celor două tipuri de abordări are doar o valoare metodologică și nu ontologică, orice structură (societală) este o creație a actorilor sociali (a oamenilor) și generează un spațiu de acțiune pentru aceștia. Conform principiului „dualității structuralului” (elaborat de Anthony Giddens), „structuralul nu este exterior agenților, ca urme mnezice și actualizat în practici sociale, el este, în sens durkheimian, mai mult interior decât exterior activităților. Structuralul nu este numai constrângător, el este, în același timp, constrângător și abilitat”⁵. Complementar, actorii sociali își pot desfășura activitatea lor doar în cadrul unor structuri societale date (cu constrângerile și oportunitățile sale), modifică aceste structuri, creând altele noi.

Pe când abordarea preponderent structurală pune pe prim plan aspectele de determinare socială (reguli, constrângeri, relații asimetrice de putere, procese de grup etc.), analizele bazate pe actorii sociali evidențiază elementele legate de libertate, creativitate, inițiativă, personalizare și autonomie. Astfel, cele două perspective sunt alternative doar metodologic (nu putem surprinde simultan ambele aspecte), procesul tranziției implicând, în fapt, atât pe una, cât și pe alta (cu ponderi, uneori, diferite în momente deosebite).

3. Un al treilea principiu poate fi considerat necesitatea de a trata tranziția în secvențialitatea sa temporală. În acest sens, actuala diferențiere dintre câștigători și perdanți este provizorie, exprimând o etapă a raporturilor de putere între grupurile competitive din țara noastră. Avansul nostru pe drumul tranziției, consolidarea statului de drept și a corectitudinii civice vor genera o configurație structurală tot mai apropiată de cea dezirabilă, blocând drumul de acces spre câștigătorii nelegitimi și asigurând o protecție socială crescândă perdanților. Putem presupune că, în secvențialitatea sa temporală, grupul câștigătorilor legitimi se va mări, va

⁵ Anthony Giddens, *La constitution de la société. Éléments de la théorie de la structuration*, Paris, P.U.F., 1987, p. 75.

căpăta o pondere crescândă în ansamblul populației și-și va diferenția domeniile de acces la avantajele schimbării (beneficiind atât de rezultatele pe plan economic, cât și de cele legate de consolidarea democrației, îmbunătățirea relațiilor interumane, mediul prielnic al afacerilor etc.)

4. În sfârșit, un al patrulea principiu ar putea fi considerat împletirea politicilor de securitate socială cu cele de protecție socială. Securitatea socială are în vedere stimularea dezvoltării durabile, astfel încât să se evite, pe cât posibil, generarea unor grupuri vulnerabile la schimbare, prin crearea de noi locuri de muncă, atragerea de noi investitori, ridicarea nivelului de trai etc. Prin aceasta, procesele de „împingere” a unor oameni (din grupurile mai vulnerabile) spre zona perdanților potențiali și reali sunt limitate, șomajul și sărăcia sunt reduse, preocupările de reconversie profesională își pot găsi finalitatea în crearea de noi ramuri și subramuri specifice societății capitaliste consolidate și moderne pe care o dorim. Protecția socială se adresează direct grupurilor care au fost marginalizate și defavorizate de schimbări, are în vedere oameni ce nu mai pot să-și asigure prin resurse proprii mijloacele necesare supraviețuirii (șomeri, săraci, bolnavi, bătrâni fără persoane ajutătoare etc.). Ceea ce nu poate evita securitatea socială întră, astfel, în sfera de acțiune a protecției sociale, contribuind ca soarta perdanților să se îmbunătățească (fără a-i putea scoate din această categorie).

III. CÂȘTIGĂTORII ȘI PERDANȚII ÎN PROCESUL REAL AL TRANZIȚIEI

Așa cum am arătat, pentru ca tranziția să se desfășoare benefic, ea ar trebui (pe cât posibil) să asigure cuplarea schimbărilor generate de exigențele interne de cele legate de modificările tot mai mari ale contextelor internaționale.

Această cuplare nu poate fi lăsată, însă, să se desfășoare spontan, așa-zis de la sine. Considerente esențiale conduc la această cerință. Economia de piață – în procesul de formare și consolidare în țara noastră – necesită, ea însăși, reglementări și intervenții active ale instituțiilor democrate ale societății civile și ale statului. „Oricum, ideea unei «piețe libere» în afara legilor și deciziilor politice, care duc la crearea ei, este o iluzie. Piața (...) este o creație omenească, o entitate schimbătoare a unui set de concepții despre drepturile și responsabilitățile individuale (...). La națiunile moderne, guvernul este principala instituție prin care societatea deliberază, definește și pune în aplicare normele care guvernează piața”⁶. Teoriile moderne avansează teza cu privire la caracterul limitat și imperfect al sistemelor de piață⁷. În acest sens, piețele sunt limitate deoarece există domenii importante ale societății ce nu pot fi reglementate (deloc sau parțial) prin mecanismele piețelor (cum ar fi cercetarea fundamentală, învățământul, sănătatea, protecția mediului,

⁶ Robert B. Reich, *op. cit.*, p. 162.

⁷ Michel Callon, *An Essay of Framing and Overflowing; Economic Externalities Revisited by Sociology*, în vol. M. Callon (ed.), *The Laws of Market*, London, Blackweel, 1998, p. 3.

calitatea produselor etc. – elemente de bază în trecerea spre societatea informațională). Piețele sunt imperfecte deoarece actorii care „joacă” pe piață nu au putere egală. Cu atât mai mult se cuvine a lua în considerație această situație în condițiile globalizării și internaționalizării economiilor. În aceste noi cadre, este necesar „să încercăm să instituim reglementări mai democratice și de a civiliza «mondializarea sălbatică»; «capitalismul sălbatic» al secolului XIX a fost umanizat grație conflictelor și noilor echilibre de putere ce au condus la reglementări mai democratice”⁸.

Din păcate, procesele de tranziție din România se desfășoară în condițiile unei slabe și imperfecte reglementări și, în plus, a numeroase încălcări ale legislației existente, ceea ce determină o înjustă împărțire a costurilor pe grupuri sociale, apariția unor „câștigători nelegitimi” și a unor „perdanți evitabili”.

Cine ar trebui să fie *câștigătorii legitimi* ai tranziției ? Vor trebui identificate acele grupuri nu numai în calitatea lor de beneficiari, ci și – cu deosebire – de promotori ai tranziției. Îi vom găsi în acele domenii ce devin determinante în viitoarele configurații societale pe care le dorim a fi instituite. „Societatea postindustrială, este clar, reprezintă o societate a cunoașterii într-un sens dublu: în primul rând, sursele inovației derivă, în tot mai mare măsură, din cercetare și dezvoltare (și, mai direct, există o nouă relație între știință și tehnologie ca urmare a poziției centrale a cunoașterii teoretice); în al doilea rând, bogăția societății – măsurată prin volumul mai mare al produsului național brut și sferei mai mari a locurilor de muncă – se află, în măsură tot mai mare, în domeniul cunoașterii”⁹. Integrarea noastră în Uniunea Europeană impune să luăm în seamă aceste aspecte, cel de „Al V-lea Program-Cadru de Cercetare” (1998–2002) – elaborat și aplicat de U.E. – prevede un complex de inițiative și măsuri și „va utiliza resursele științifice, tehnologice și umane ale Europei în scopul sprijinirii Uniunii în domeniul competitivității, locurilor de muncă și creșterii durabile (...) Excelența științifică este atu-ul major al Europei. Acum, trebuie s-o traducem în competitivitate și noi locuri de muncă, consolidând legăturile dintre cercetare și noile produse și servicii. Cercetarea trebuie să-și concentreze atenția sa asupra necesităților și așteptărilor publicului, astfel încât industria să fie mai aptă a le împlini”¹⁰. Al VI-lea program (2003–2006) permite țărilor candidate o participare directă la cercetările U.E.

Să încercăm a preciza care ar trebui să fie *câștigătorii legitimi* ai tranziției (și promotorii săi).

Un prim grup s-ar referi la valorizarea și valorificarea cerințelor edificării unei economii de piață viabile și adecvate oportunităților noastre specifice. Ne referim la grupul antreprenorilor, al celor ce își asumă riscul afacerilor și se arată

⁸ Alain Chouraqui, *La lettre du Président*, în RC10 „Newsletter”, revistă editată de AIS, March, 2000, p. 7.

⁹ Daniel Bell, *op. cit.*, p. 212.

¹⁰ *Cibler les objectifs stratégiques*, în „Innovation and Technology Transfer”, 1998, nr. 1, Luxembourg, Published by European Commission, p. 2–3.

capabili să pună pe picioare afaceri în mod corect și benefic. Acest grup este eterogen, predominând, deocamdată, întreprinzătorii mici și mijlocii – nucleul clasei de mijloc, deosebit de importantă pentru noi. Noii întreprinzători, creatori de întreprinderi viabile, sunt văzuți și pe plan mondial drept cei ce „pot să-și realizeze potențialul lor de locomotive ale prosperității și noi locuri de muncă”¹¹. Cei ce reușesc să facă parte – pe căi legale – din acest grup nu sunt „câștigători” pasivi ai tranziției, ci câștigători reali într-o acțiune liber asumată și bine dirijată, cei ce folosesc noul mediu socioeconomic creat și promovează, în fapt, schimbările.

Așa-ziii câștigători sunt membrii *noii elite a meritocrației*, ce se formează treptat și dificil în țara noastră, și care vor reprezenta coloana vertebrală a viitoare structuri sociale a economiei de piață.

Un al doilea grup se referă la diversele categorii ale „elitei intelectuale” ce va caracteriza societatea cunoașterii în curs de constituire. Globalizarea generează, tot mai mult, un nou tip de economie. „Într-o economie globală bazată, în mod crescând, pe cunoaștere, Europa este tot mai mult dependentă de inovație ca sursă a competitivității și creării de locuri noi de muncă”¹².

Îmbinarea procesului de marketizare cu cel al inovației științifico-tehnologice și socio-economice este o condiție esențială a unei tranziții benefice. Succesul și prosperitatea depind, azi, de noi factori. „În capul listei se află accesul la capitalul de risc, buna folosire a abilităților tehnice și de afaceri și o cultură a antreprenoriatului de acțiune pentru care eșecul este un pas spre succes”¹³.

Noile elite intelectuale vor putea fi identificate în sfera învățământului, a cercetării și inovării, a activităților informatice, a managerilor etc. Subgrupuri socioprofesionale de maximă importanță trebuie să-și ocupe locul cuvenit în dinamica societală actuală.

Profesorii, personalul ce pregătește „ruptura” (modificarea radicală a tendințelor prin practicarea unui tip de acțiune inovativă) formând noile profesii „de străpungere” și educându-i pe oameni în spiritul asumării riscului, a schimbării și motivației afacerii. Pregătirea umană pentru antreprenoriat este o cerință mondială, căci „avem puțini oameni ce doresc să devină antreprenori, puțini oameni pregătiți, formați și educați în a-și asuma un risc calculat pentru înființarea, funcționarea și dezvoltarea oportunității de afacere”¹⁴.

Cercetătorii și inovatorii ce asigură „cuplarea” societății noastre la tendințele mondiale, la trecerea spre societatea cunoașterii.

Managerii, formați la noile școli de conducere, reprezintă un subgrup de o importanță deosebită. Ei își găsesc o tot mai mare căutare, dar își asumă și o mare responsabilitate.

¹¹ *A New Breed of European Entrepreneur*, în „Innovation and Technology Transfer”, 2000, nr. 2, p. 7.

¹² *Ibidem*, p. 7.

¹³ *A New Breed of European Entrepreneur*, în „Innovation and Technology Transfer”, 2000, nr. 2, p. 18.

¹⁴ *Ibidem*, p. 20.

Elitele politice vin să completeze zona socială de recrutare a câștigătorilor. *Noile generații de politicieni* ce practică un liberalism nou, fundamentat pe responsabilitatea față de societate, colaborând cu antreprenorii, managerii, sindicatele și creând spațiu social noilor tendințe ale schimbării. Acestora li se adaugă *noile generații de lideri sindicali* ce practică un nou „joc” al rezolvării conflictelor, înțelegând necesitatea și caracterul benefic al trecerii de la „jocul cu sumă nulă” (în care patronatul și salariații sunt tratați ca grupuri opuse, unul câștigând doar în măsura în care altul pierde) spre „jocul cu sumă pozitivă” (în care toți partenerii pot câștiga)¹⁵.

Aceștia sunt principalii câștigători potențiali și legitimi ai tranziției, noile grupuri în expansiune ce vor promova, de asemenea, schimbările benefice.

Concluzionând (la acest punct), putem spune că procesul tranziției presupune, ca o condiție necesară esențială, noi tipuri de actori sociali plasați în centrele vitale ale dinamicii societale, cărora trebuie să li se acorde atenția principală și care ar trebui să constituie polii principali de atracție, reconstrucție a noii structuri specifice societății românești de astăzi. Din păcate, procesul real nu urmează exact această cale, manifestându-se tendința de a *dori să realizăm noua configurație a societății viitoare cu actori sociali de tipul vechi, proprii „industrialismului clasic”*.

Astfel, atenția acordată învățământului, cercetării, inovației este insuficientă, sistemul societal al cercetării-dezvoltării se află într-un continuu și accentuat proces de destrămare, apărând „câștigătorii nelegitimi” și mărindu-se nejustificat zona perdanților.

Câștigătorii nelegitimi sunt – printre altele – acei „miliardari de carton”, oameni acționând în afara legii sau „la marginea legii”. Pericolul generat de acest grup constă în posibilitatea deturnării tranziției de la drumul său necesar, a blocării schimbării. Din același grup fac parte „politicienii clientelari”, oameni nu numai fără o minimă pregătire în sfera politicului, ci – ceea ce este mai grav și dăunător – cei ce văd în postul lor un mijloc de satisfacere a unor interese strict personale sau de grup. Aceștia, adesea, acționează împreună cu „miliardarii de carton”, generând creșterea nejustificată a perdanților prin încetinirea tranziției și abaterea sa pe căi malefice. Mai pot fi identificați în această categorie toți „potlogarii mici și mijlocii”, începând de la hoți și escroci, până la unele grupuri mafioate și rețele ale crimei organizate (uneori internaționalizate și ele). Cei ce mânuiesc și „spală” banii murdari și care profită de toate „punctele vulnerabile” ale noastre.

Câștigătorii nelegitimii realizează un transfer ilicit al costurilor sociale, însușindu-și resurse ce ar trebui să revină altora și, prin aceasta, împingând pe unii în tabăra perdanților. Transferul ilicit al costurilor sociale unește, din păcate, diverse grupuri ale câștigătorilor nelegitimi, care se apără și se ajută reciproc.

Cine sunt *perdanții potențiali*? Ca potențialitate, ei se recrutează, în principal, din acele domenii ale societății care sunt supuse direct proceselor de destructurare,

¹⁵ Francis Fukuyama, *The Great Disruption. Human Nature and the Reconstitution of Social Order*, New York, The Free Press, 1999, p. 170.

de reducere sau îndepărtare treptată a acelor anomalii ale trecutului. O dublă considerație generează asemenea procese: pe de o parte, restructurarea economică implică o corecție majoră făcută sistemului prin îndepărtarea efectelor negative ale politicii de „dezvoltare multilaterală” care a creat ramuri și subramuri principal neviabile, fără resurse durabile și o piață reală de desfacere; pe de altă parte, schimbările cerute de alinierea noastră la tendințele mondiale ale economiei globale bazate pe cunoaștere necesită modificări majore în strategiile de dezvoltare, transformând unele industrii și, cu deosebire, creând și stimulând altele noi. Aceste modificări macrosociale trebuie văzute, însă, ca schimbări dure, uneori tragice, în viața oamenilor.

Salariații industriilor pe cale de restrângere sunt primele grupuri vulnerabile ce pot alimenta zona perdanților reali. Ramuri și subramuri întregi ale economiei noastre naționale se cer restrânse, restructurate tehnologic, reorientate spre alte tipuri de produse, întreprinderi „mamut” (tot atâtea „găuri negre”) nu mai pot fi menținute artificial, prin pierderi mari cauzate bugetului etc. Dacă sub aspect macrosocial măsurile sunt benefice, pe planul uman acestea trebuie privite cu multă atenție.

Al doilea grup potențial al perdanților se recrutează din agricultură, unde continuă să se afle circa 40 % din populația ocupată, cu o tendință, încă, foarte puternică de reproducere¹⁶. În măsura în care restructurarea și modernizarea vor avansa, din această categorie socioprofesională se pot recruta noi perdanți reali, oameni ce nu-și vor putea găsi alte tipuri de slujbă.

Un al treilea grup al perdanților potențiali ar putea fi „vechile cadre”: foști membri ai „nomenclaturii”, actuali directori de întreprinderi de stat ce nu dovedesc abilități pentru noul manageriat, lideri de sindicat de tip vechi, practicând doar „jocul cu sumă nulă” ce se dovedește tot mai malefic pe plan mondial¹⁷, politicieni ce nu pot să se rupă de „jocul clientelar” și care vor fi dați la o parte de noile generații ale elitelor politice etc.

Tranziția ne apare, astfel, în adevărata sa lumină, ca o perioadă de conflicte sociale între diverse tipuri de actori sociali, cu perspective și motivații diferite, ce pot orienta schimbările spre o direcție sau alta.

Evident, restructurările nu duc direct, automat pe oameni în grupul perdanților reali. Există o serie de *grupuri mai vulnerabile* la schimbare, dintre care se recrutează mai ușor perdanții reali. „Categoriile cele mai defavorizate de pe piața muncii în anii '90 au fost femeile”¹⁸, dintre care se recrutează, de regulă, un număr mai mare. Al doilea grup mai vulnerabil se dovedește a fi cel al tinerilor între 15–24 de ani, rata de șomaj a acestora fiind de 2–3 ori mai mare decât rata medie¹⁹.

¹⁶ *Raportul Național al Dezvoltării Umane – România 1999*, București, Editura Expert, 2000, p. 20.

¹⁷ „Negocierea nu mai este, în ansamblul său, nulă, ci de tipul câștigător-câștigător, căci ea caută contrapartide reciproce, schimbă avantaje reciproce, găsește soluții din care să tragă foloase și unii și alții” (Jean Bunel, *Schimbări sociale în întreprinderi. De la taylorism la managementul participativ*, în „Sociologie Românească”, 1994, nr. 6, București, p. 621.

¹⁸ *Raportul Național al Dezvoltării – România 1999*, p. 21.

¹⁹ *Ibidem*, p. 21.

Pregătirea generează, și ea, un tip de vulnerabilitate, în 1998 persoanele cele mai defavorizate fiind cele cu pregătire liceală (42,3%) și cele pregătite prin școli profesionale și ucenicie (27,2%), șomajul în cadrul celor cu pregătire universitară fiind de doar 2,6%²⁰.

Un alt grup deosebit de vulnerabil este cel al pensionarilor, supuși efectelor nefavorabile ale tranziției (cu deosebire inflația) și lipsiți – în general – de mijloace de acțiune în vederea ameliorării situației lor. Familiile dezorganizate, copiii abandonati constituie o zonă puternic afectată de procesele, adesea, nedirijate și asupra cărora măsurile de protecție socială sunt, încă, insuficiente.

IV. DETERMINISM ȘI LIBERTATE ÎN PROCESUL DE DIFERENȚIERE ÎNTRE CÂȘTIGĂTORI ȘI PERDANȚI

Schimbările necesare (dezirabile) ale tranziției generează, inevitabil, o diferențiere a populației, în ceea ce privește receptarea efectelor pozitive și negative ale acestora. Este, însă, esențial a arăta că trecerea în „tabăra” câștigătorilor sau a perdanților nu este un rezultat direct al tranziției, ci implică conjuncția dintre eforturile și abilitățile personale cu preocupările și realizările pe linia politicilor economico-sociale.

Din grupurile potențiale ale perdanților s-au recrutat numeroși oameni ce fac astăzi parte din câștigătorii legitimi. Procesele de reconversie profesională sunt caracteristice perioadelor de schimbări structurale. Aici intervine rolul politicilor economico-sociale de asigurare a unei complementarități între restructurare (inclusiv închiderea unor întreprinderi neviabile) și dezvoltare, crearea de noi întreprinderi, subramuri economice, inovarea întreprinderilor (inclusiv a celor ce se vor menținute).

Crearea economiei viabile de piață nu se poate face doar prin privatizare (deși aceasta ocupă un loc central), alături de aceasta fiind necesare eforturi de a crea noi ramuri, subramuri, întreprinderi, modernizarea celor existente etc. Totodată, contextul socio-politic joacă un rol deosebit, avansarea noastră pe calea instituirii statului de drept, a consolidării democrației, a asigurării îmbinării securității sociale cu protecția socială (vezi paragraful II – 4) sunt elemente importante în constituirea contextului de desfășurare a tranziției.

Există, așadar, un spațiu structural în care oamenii își pot concepe și realiza proiectele lor de acțiune, spațiu ce generează limite, constrângeri, forțe de determinare și care își pune pecetea în diferențierea societală între câștigători și perdanți. Același spațiu constrângător delimitează „în interiorul său” un cadru de acțiune pe care oamenii pot să-l valorizeze și să-l valorifice în raport cu capacitățile și motivațiile lor personale. În acest spațiu al „posibilului acțional” (capabil a fi permanent extins prin realizările tranziției) actorii se pot manifesta liber, conform intențiilor lor, a proiectelor elaborate și susținute prin eforturi personale. Este vorba

²⁰ *Ibidem*, p. 21.

de ceea ce A. Giddens caracteriza sub sintagma „dualitatea structuralului”, prin care se pune în evidență, pe de o parte, caracterul constrângător al structurilor și, pe de altă parte, spațiul de oportunități și libertate existent în spațiul delimitat „în interior” de aceste constrângeri.

Ceea ce este important de reținut constă, tocmai, în necesitatea de a realiza un *nou sistem instructiv-educativ*, care să-i formeze pe oameni ca actori capabili să treacă la acțiuni pe cont propriu, să fructifice oportunitățile existente (chiar limitate), să-și asume riscul și să fie pregătiți profesional (inclusiv moral) pentru eforturi finalizate în succes. „Globalizarea, trecerea de la manufactură spre servicii, complexitatea crescândă a produselor manufacturate și accelerarea fluxului dinspre știință spre noi produse și industrii fac din bunurile intangibile – idei, cunoaștere, abilități – sursele fundamentale ale bogăției și valorii”²¹.

Pregătirea pentru mobilitate devine o caracteristică necesară a cerințelor ce stau în fața învățământului. De eforturile proprii depinde, în mare măsură, trecerea „în barca” câștigătorilor sau a perdanților. Capacitatea de a înțelege și exploata oportunitățile societale, de a face din acestea oportunități personale este o cerință în fața fiecărui om confruntat cu efectele schimbării.

Învățământul actual exprimă modelul vechi al economiei de masă, standardizate și preponderent axată pe cantitate. De la un învățământ axat pe acumulare de informații este necesar a se trece la unul care să-i învețe pe oameni să conceptualizeze problemele și să găsească soluții la acestea „implicând perfecționarea a patru însușiri elementare: abstractizarea, gândirea sistematică, experimentarea și colaborarea de bază”²².

S-ar cuveni a discuta problematica noastră și în raport cu construcția unei alte realități simbolice. Tranziția presupune o schimbare radicală a sistemelor de valori, a criteriilor de valorizare (apreciere pozitivă sau negativă, selectare și ierarhizare) și valorificare (aplicare practică a unui sistem de valori în acțiunile umane) a noilor realități pe care dorim a le institui.

Am văzut că grupurile câștigătorilor legitimi exprimă, de fapt, noi tipuri de a valoriza și valorifica oportunitățile create pe parcursul tranziției. Construim o nouă realitate simbolică în care „faptele” sunt încărcate cu semnificații valorice noi. Omul cu bani trebuie privit ca un actor de bază al mersului înainte ce merită respect (în măsura în care își conduce afacerea conform legilor și corectitudinii). O altă scală de prestigiu va pune în vârful grupurilor sociale pe profesori, cercetători, artiști etc. aceștia meritând (mai mult ca în prezent) recompense deosebite din partea societății. În locul imaginilor deformate și care pot bloca tranziția, ce identificau pe bogat cu „exploatatorul” și pe sărac cu omul „cinstit” și „muncitor” (simboluri false aplicate unei situații empirice și care „transcriau” ierarhia bogat-sărac, într-o valorizare pe criteriile morale și sociale), noua realitate impune

²¹ A New Breed of European Entrepreneur, în „Innovation and Technology Transfer”, 2000, nr. 2, p. 20.

²² Robert. B. Reich, *op. cit.*, p. 197.

o altă interpretare valorică (folosind, de asemenea, criteriile morale, juridice, sociale etc.), bogatul (legitim) fiind expresia omului întreprinzător, curajos și care aduce folos societății prin activitatea sa, care poate scoate pe sărac din zona defavorizaților, făcând – astfel – o operă morală, corectă, benefic-umană.

Orice societate implică o „imagine” asupra ei însăși, necesară a fi acceptată de cât mai mulți oameni (uneori această imagine se impune cu forța). Societatea nu numai că se legitimează prin această imagine, dar se și construiește pe baza ei, imaginea devenind modul prin care indivizii percep și interpretează „lumea” lor și, prin aceasta, factor important în determinarea acțiunii lor. Tranziția presupune o altă imagine asupra grupurilor sociale, o altă valorizare și valorificare a acțiunii oamenilor.

Conceptele însele de „câștigător” și „perdant” reprezintă o construcție simbolică pe noi criterii de valorizare și valorificare a situației și comportamentului uman, generând o altă imagine a realității pe care o socotim benefică și accesibilă. Măsura în care această imagine se generalizează pe scară socială și devine imagine constructivă a indivizilor poate accelera și orienta tranziția pe căi corecte. Conceptele de „câștigător legitim” și „câștigător nelegitim” dau sens ideii de performanță a schimbării și orientează aprecierile noastre despre realitatea de fapt.

V. CÂȘTIGĂTORII ȘI PERDANȚII POSIBILI DIN PERSPECTIVA PROCESELOR DE GLOBALIZARE

Globalizarea este necesară și, în principiu, benefică – aceasta trebuie să fie ideea luată ca punct de plecare al oricăror discuții realiste și corecte. Problema care se pune constă în modul în care ea se realizează sau ar trebui să se realizeze. Am mai arătat pe parcursul acestui material faptul că, până în prezent, globalizarea se desfășoară, prioritar, ca un proces nereglementat, spontan, punând pe prim plan o serie de inegalități și conflicte, generând *un nou tip de câștigători și perdanți*. Nu vom face decât o sumară schiță a temei, ea reprezentând, totuși, o importanță deosebită pentru România, care, de pe acum, se confruntă (mai puțin pregătită) cu efectele globalizării.

Unul dintre rezultatele globalizării constă în modificarea radicală a sensului de „economie națională” și a raportului dintre succesul afacerilor și bunăstarea națiunii.

Economiile naționale devin tot mai mult „regiuni” ale economiei globale, dezvoltarea rețelelor globale (cu un suport informatic tot mai mare) conduce la un accentuat proces de localizare și creare a „întreprinderilor virtuale”²³. Acest proces devine o realitate caracteristică zilelor noastre: „Națiunile devin regiuni ale unei economii globale; cetățenii lor, lucrători în cadrul unei piețe globale. Corporațiile naționale se transformă în rețele globale ale căror activități de serie și volum mare

²³ Oscar Hoffman, *Întreprinderea în tranziție*, București, Editura Lumina Lex, 2000, p. 281.

sunt întreprinse oriunde în lume mâna de lucru este cel mai ieftin plătită și, activități de maximă profitabilitate sunt realizate oriunde în lume, oamenii competenți și calificați pot conceptualiza cel mai bine noi probleme și soluții. În astfel de condiții, este mai puțin profitabil ca sacrificiul economic și restricțiile care se aplică în interiorul graniței unei țări să-i afecteze pe toți, așa cum s-ar fi întâmplat într-o economie mai închisă”²⁴.

În aceste contexte, caracterul inegal și imperfect al piețelor se accentuează, piețele globale prezentând o puternică asimetrie între forțele aflate în relații de dependență.

Rețelele globale pot oferi oportunități noi și favorabile unor întreprinderi din țara noastră, creându-le șanse de câștig prin asocierea cu alte întreprinderi străine și cu alte tipuri de instituții (de cercetare, învățământ, bancare, de furnizare sau desfacere etc.). Astăzi, în cazul unor eforturi tot mai susținute de introducere a unor reglementări în procesele de globalizare (inițiative și ale Uniunii Europene), se extind așa-numitele *rețele eterogene de cooperare*. „În piața globală fluidă, nu mai este posibil și dezirabil pentru organizații singulare să fie în întregime autosuficiente. Colaborarea este salvarea viitorului. Alianțele sunt structura viitorului”²⁵. Întreaga rețea acționează prin cooperare (în cadrul strategiilor de joc cu sumă pozitivă), putând fi considerată ca un „actor-rețea” (ca un actor colectiv și eterogen)²⁶.

Rețelele globale eterogene acordă un rol unităților mici: „Pe măsură ce lumea se integrează economic, părțile sale componente devin mai numeroase, mai mici, dar și mai importante. Concomitent, economia globală este în creștere, deși dimensiunea părților sale se micșorează”²⁷. Globalizarea, rețelele globale lăsate a se forma și extinde în mod spontan, nereglementat, pot genera o *nouă logică de împărțire a lumii în câștigători și perdanți*, aducând în aceeași „barcă” grupuri diverse din țări diferite și plasând în „bărți” diferite grupuri din aceeași țară. Libera mișcare a capitalurilor, tehnologiilor, mărfurilor, în condițiile în care mâna de lucru se poate deplasa mai greu, poate favoriza grupuri ale muncii rutiniere, mai puțin calificate (și, evident, cu salarii mai mici) din țări subdezvoltate sau neintrate, încă, în tranziția spre societățile informatice, și defavoriza pe lucrătorii din industriile rutiniere și chiar din servicii (supuse unui proces accentuat de informatizare). Câștigătorii devin foarte eterogeni (mari producători și profesioniști ai economiilor informatizate alături de lucrători subcalificați din economiile subdezvoltate) ca și perdanții. În țări ca România, această situație este demnă de a fi luată în considerație.

Uniunea Europeană a luat inițiativa creării unor rețele de cooperare, care au menirea să ajute întreprinderile mici și mijlocii să folosească (cât mai rapid și

²⁴ Robert B. Reich, *op. cit.*, p. 261.

²⁵ Joel Bleeker, David Ernest (eds.), *Using Strategic Alliances and Acquisitions in the Global Marketplace*, New York, John Wiley and Sons, Inc. 1993, p. 269.

²⁶ Oscar Hoffman, *Întreprinderea în tranziție*, partea a III-a.

²⁷ John Naisbitt, *Global Paradox*, New York, Avon Books, 1995, p. 5.

deplin) inovațiile produse de unitățile de cercetare sau întreprinderile mai mari, pornind de la premisa că I.M.M. „reprezintă locomotivele în promovarea celei mai rapide creșteri economice în U.E.”²⁸ Asemenea rețele, cum ar fi cea a „Centrelor de legături inovative” („Innovation Relay Center” Network), sunt special proiectate pentru a facilita transferul inovației spre I.M.M.²⁹

Primii potențiali câștigători ai acestor inițiative pot fi întreprinzători mici și mijlocii din țara noastră, avându-se în vedere că rețeaua sus-menționată are drept partener și România. Intrarea I.M.M. în asemenea tipuri de rețele ar trebui să fie o preocupare majoră a unor investiții guvernamentale.

Alți potențiali beneficiari ai rețelelor eterogene de cooperare pot (și ar trebui) să devină institutele de cercetare. Confruntate, după cum se știe, cu mari dificultăți financiare și legate de cererea foarte redusă pentru știință și tehnologie modernă, unitățile de cercetare ar trebui să fie ajutate a intra în relații de cooperare cu întreprinderi (din țară și străinătate). Cel de al V-lea Program Cadru de Cercetare al U.E. (1998–2002) și cel de al VI-lea program în curs de aplicare (2003–2006) oferă șanse noi unităților de cercetare din România, transformând pe cercetători din potențiali (și, în mare măsură, reali) perdanți în câștigători legitimi. „Cercetarea este esențială pentru competitivitatea Europei și prosperitatea ei pe termen lung. Dar numai dezvoltarea cercetării și a tehnologiei nu sunt suficiente. Realizarea cu succes a valorii sociale și economice a cercetării necesită ceva în plus, pe care noi o denumim inovație. Noul program cadru și componenta sa specifică legată de inovare și I.M.M sunt proiectate a asigura condițiile pentru ca aceasta să se realizeze”³⁰.

Legarea inovației de întreprinderi este o condiție esențială a competitivității și creșterii economice durabile, putând asigura noi și diverse locuri de muncă. Numeroși șomeri (aflați acum în tabăra perdanților) ar putea fi atrași în activități folositoare societății noastre. Trinomul promovat de U.E.: *inovare-cooperare-competitivitate* poate fi de mare ajutor procesului nostru de tranziție.

Globalizarea produce, însă, și efecte nedorite. În măsura în care ea se propagă în mod spontan, nereglementat sub aspectul principiilor cooperării, ea pune actorii sociali ai unor țări (și chiar din interiorul aceleiași țări) în fața unor concurenți mai puternici și care nu asigură, totdeauna, victoria celui mai bun. Chiar pentru America, globalizarea pune populația în fața unor perspective foarte diferite, căci „pe măsură ce vârful devine și mai strâns de economia globală, interesul său se diminuează în privința realizărilor și potențialului compatrioților mai puțin norocoși (...). Astfel, destinele celor mai înstăriți vor continua să se deosebească tot mai mult de destinele semenilor lor aflați la polul opus”³¹.

²⁸ Magnus Lemmel, *An Enterprising Approach*, în „Euroabstracts”, vol. 38, 2000, nr. 1, Luxembourg, Published by the European Commission, p. 8.

²⁹ *Two Sides of the Coin*, în „Innovation and Technology Transfer”, 1999, nr. 4, p. 11–12.

³⁰ *Opportunities for SME's*, în „Innovation and Technology Transfer”, 1999, nr. 3, p. 12.

³¹ Robert B. Reich, *op. cit.*, p. 258–259.

Soluția nu poate fi, nicidecum, respingerea globalizării, promovarea izolării și a unui naționalism exclusivist, ci efortul de a îmbunătăți globalizarea, de a-i adăuga valorile solidarității și cooperării, a îmbina interesul justificat spre extinderea granițelor de acțiune (tendință ce a existat mereu, de la statul-cetate spre statul național și, acum, spre economia globală) cu un „naționalism pozitiv”³², sau un patriotism deschis spre solidaritate umană, de la un naționalism „cu sumă nulă” (în care națiunile sunt concepute doar concurente) spre o cooperare între națiuni pe principiul „toate grădinile să înflorească”³³.

³² *Ibidem*, p. 268.

³³ *Ibidem*, p. 266, 268.

MIGRAȚIA „CREIERELOR” – EFECTE ECONOMICO-SOCIALE

Dr. VALERIU RUSU

1. RECRUTAREA ELITELOR

Noua economie presupune o schimbare în ierarhia importanței resurselor, în sensul că pământul, materiile prime sau chiar capitalul, care de-a lungul anilor au fost, fiecare în parte, factorul principal al progresului, și-au pierdut din importanță, în favoarea cunoașterii și cantității de inteligență folosită. Spre deosebire de activele fizice ale întreprinderii, „activele cunoașterii” nu sunt subiect al legii economice a rentabilității descrescătoare; mai mult, ele își măresc valoarea prin utilizare.

Tocmai de aceea, mutațiile pe care managementul economic actual le înregistrează sunt marcate de diminuarea relativă a datelor strict contabile (balanțe, conturi etc.) și de sporirea rolului și valorii activelor intelectuale. Însușindu-și această filosofie, firme mari, ca Skandia, Boeing, BP Exploration, Dell Computers, ABN-Amro etc., încearcă determinarea unor noi formule de estimare a activelor lor, incluzând în acestea și elemente necontabile (valoarea mărcii pe piață, gradul de pregătire a angajaților etc.). În SUA, s-a ajuns chiar ca unele mari companii să evalueze produsul lor finit apelând și la indicatori ce exprimă gradul de atragere și înglobare a forței de muncă înalt calificate, chiar dacă poate fi vorba și de contribuția altor parteneri economici (cele cu care se cooperează pentru realizarea produsului). În tot acest proces, un element favorizant al **creșterii rolului capitalului uman** îl constituie crearea de infrastructuri proprii de cunoaștere, facilitându-se astfel atragerea de forță de muncă înalt calificată din zone tot mai largi.

Unele firme care practică politici speciale de potențare a resurselor umane disponibile și-au creat posturi de Director de Management al Cunoașterii (*Chief Knowledge Officer*), al cărui rol este de a articula inițiativele novatoare în cadrul firmei și de a crea un „capital intelectual structural”, care să facă parte din patrimoniul întreprinderii. Cuantificarea acestuia este dificilă, uneori nu lipsită de polemici cu cadrele de decizie financiară. Dar ea este, indiscutabil, un factor crucial în firmele care produc bunuri cu mare încărcătură de inteligență.

Nivelul atins de „economia cognitivă” poate fi ilustrat convingător de evoluția firmei Microsoft, care, în 2000, avea o capitalizare la bursă de 85 000 milioane USD în active, dar contabiliza doar 5 500 milioane USD în bunuri tangibile. Diferența o reprezenta, în măsură covârșitoare, valoarea de piață a capitalului intelectual de care Microsoft dispunea.

Pentru a ajunge la acest rezultat, a fost nevoie de acțiuni pe două planuri: pe de o parte, atragerea „inteligenței” disponibile, din toată lumea, iar pe de altă parte practicarea unei culturi organizaționale, a unui stil managerial care să creeze condiții deosebite de creație „creierelor” din firmă, pentru a evita fuga acestora la alte companii. Așa se și explică decizia lui Bill Gates de a cota Microsoft la bursă – nu pentru că ar fi avut nevoie de capital, ci pentru a le crea posibilitatea colaboratorilor săi de a participa la succesele firmei, prin intermediul programului *stock options*¹, program care, de altfel, a și făcut peste 20 de milionari (USD).

Tot mai multe firme occidentale cotate la bursă (un nivel care se situează la 30–50%² în funcție de varianta de estimare) se află deja în situația de a avea o valoare de piață în care ponderea capitalului uman depășește pe cea a activelor clasice. Apelând la un indicator sintetic, PIB-ul, constatăm că el este asigurat, în statele membre ale OCDE, în proporție de 10% de economia bazată esențial pe cunoaștere („**activele intangibile**”). Iar în unele cazuri (Suedia, de exemplu) acest procent ajunge chiar la 20%. În mod firesc, și investițiile urmează aceeași orientare. Începând din anii '90, peste 70% din investițiile din statele dezvoltate sunt orientate spre domenii preponderent „intangibile”. În aceste condiții, ideea cunoașterii, de tipul *know-how*, este înlocuită de una adaptată realităților contemporane, *know-who*, ceea ce semnifică, în fond, o abordare a dezvoltării economice plecând de la resursele de capital intelectual.

Dintr-un studiu al firmei „Mazars Finance”³ (cea mai cunoscută firmă franceză de audit în domeniul economiei intangibile) rezultă că majoritatea managerilor din Franța, Marea Britanie și Spania consideră capitalul uman ca având o contribuție de peste 50% în evoluția societății comerciale. În schimb, părerile sunt împărțite în ceea ce privește influența altor factori – relațiile cu clienții sau organizarea internă a firmei.

„Așa cum, pentru valorificarea procesului de globalizare (în propriul avantaj, n.n., V.R.), nu este suficientă doar înființarea unor filiale în state îndepărtate, obținerea unei valori superioare din cunoștințele personalului angajat este un proces mai complex decât simpla cumpărare și aplicare a unui sistem performant”⁴. În aceste condiții, selecția personalului devine un act ce poate crea valori economice superioare, dacă este urmarea unei politici coerente de atragere a forței

¹ *Stock Options Plans* constituie o formă de remunerare alternativă a salariaților unei firme, prin soferirea de acțiuni, în locul unor eventuale facilități financiare. Este o formă recompensatorie practică încă din anii '60 în SUA și Marea Britanie. Creându-se o relație de responsabilitate directă între firmă și lucrător, este favorizată capacitatea de inițiativă și inovare. Succese deosebite prin aplicarea acestei forme de recompensare au obținut mai ales firmele în care capitalul intelectual are o pondere ridicată în totalul resurselor firmei.

² *** <http://www.unic.net/> și <http://www.eu-intangibles.net/>

³ *** *Value Creation and Immaterial Capital*, în <http://www.eu-intangibles.net/>

⁴ N., Venkatraman, John C. Henderson, *Cinco principios para tirar o máximo proveito das TI*, în *Mastering Strategy*, „Financial Times”, 1999 / *Diário Económico*, 2000, p. 103–104.

de muncă cu calificare superioară. Iar una din formele de realizare a acestui deziderat este deschiderea sau dezvoltarea unor filiale în statele cu potențial intelectual ridicat.

Mobilitatea internațională a cadrelor urmează o evoluție aproape liniară. În fazele inițiale, în care predomină distribuția de produse fabricate în străinătate, deplasările sunt puține și de scurtă durată. Pe măsură ce volumul activității se mărește sau dacă firma decide fabricarea pe plan local a produselor sale, mobilitatea înregistrează cote tot mai ridicate. În acest caz, este necesar să fie aplicat *know how*-ul firmei în noul loc de producție. Treptat are loc nu numai o „indigenizare” a producției, ci și una a cadrelor sale provenind din alte state (figura nr. 1).

În Europa, cca 50% din cadrele străine angajate în companiile multinaționale sunt tot europeni, iar dintre aceștia cei mai mulți sunt cetățeni comunitari. Integrarea lor socială înregistrează cote foarte ridicate, cauzele acestei situații fiind atât nivelul de pregătire profesională relativ ridicat (este demonstrată capacitatea superioară de adaptare la condiții deosebite a celor cu pregătire peste medie), cât și similitudinile de cultură și civilizație între țara de proveniență și cea de destinație.

Recrutarea elitelor în Europa se face după cinci modele predominante, determinate în măsură esențială de tradițiile fiecărui stat. Chiar și statele care au suferit mutații sociale profunde (ex. Spania și Portugalia, care au trecut de la dictatură la democrație) se încadrează în acest sistem. Cele cinci modele de pregătire a elitelor europene⁵ sunt următoarele:

- **modelul englez**, caracterizat printr-o formare umanistă, generală și nejuridică, ceea ce-i favorizează pe licențiații anumitor școli particulare (este modelul tipic de recrutare așa-zis aristocratică);

- **modelul francez**, caracterizat, printr-o ucenicie specifică și prelungită, după studiile universitare, a cărei predare este centralizată într-o singură instituție, contribuind la formarea unei elite diferențiate cultural și social de personalul politic și birocratic de stat;

- **modelul juridic** (cazul german, austriac, olandez și scandinav), caracterizat printr-o formație preponderent juridică, reflectând o viziune limitată a funcției administrative;

- **modelul italian**, care combină monopolul culturii juridice, de tip universitar, format mai ales din noțiuni însușite, într-o primă fază, teoretic, cu practica la locul de muncă într-un domeniu specific al administrației publice sau politice;

- **pregătirea funcțională de tip american**, caracterizată prin experiența dobândită într-un domeniu specific de politică publică, exploatându-se relațiile, acumulate în timp, cu grupuri de interes aflate în interacțiune constantă cu „birocrăția”.

⁵ Ezra Suleiman, Henri Mendras (sub direcția), *Recrutarea elitelor în Europa*, Timișoara, Editura Amarcord, 2001, p. 235–237 și 273.

Figura nr. 1

Modul de integrare a imigranților în companii multinaționale, cu activitate în Europa de Vest

Variabile independente	Formă / Tip	Gradul de integrare a specialiștilor
1. Vechimea operațiunii / Faza de dezvoltare	1.1. Veche 1.2. Recentă	Slab Puternic
2. Strategia / Orientarea investițiilor	2.1. Piața internă 2.2. Export	Slab Puternic
3. Activitatea principală	3.1. Sectorul secundar (industrie) 3.2. Sectorul terțiar (servicii)	Puternic Slab
4. Tipul de tehnologie	4.1. Tradiționale 4.2. Noi	Slab Puternic
5. Vechimea firmei	5.1. Nouă (<i>greenfield site</i>) 5.2. Tradițională (<i>brownfield site</i>)	Puternic Variabil
6. Firmă în criză / de succes	6.1. În criză 6.2. De succes	Puternic Slab
7. Originea (cultura firmei)	7.1. Europeană 7.2. Nord-americană 7.3. Altele	Variabil (<i>pentru cadrele europene</i>) Variabil

Sursa: João, Peixoto, *A Mobilidade Internacional dos Quadros*, Oeiras, Celta Editora, 1999, p. 179.

Statele-națiuni preferă să concentreze în același loc elitele guvernamentale, financiare și culturale ale națiunii. Exemplele ilustrative sunt Franța (Paris) sau Marea Britanie (Londra). În schimb, țările cu o administrație de tip federal tind să separe elitele guvernamentale și politice de cele ale afacerilor, finanțelor sau culturii (ex. Germania, Italia ș.a.).

Principiul egalității tratamentului și interzicerea discriminării din considerente de cetățenie sunt teoretic aplicabile și sectorului public – respectiv firme (întreprinderi comerciale, organisme de telecomunicații, firme de transport etc.), organisme sau instituții (universități, spitale, centre de cercetare științifică etc.) și administrație.

Cu toate acestea, **statele membre ale U.E. pot rezerva posturi publice doar pentru autohtoni**. Reglementările comunitare permit acest lucru pentru posturile care impun exercitarea autorității publice și salvagardarea intereselor statului și autorităților locale. Se consideră că puterile subiacente și competențele acestor funcții sunt esențiale pentru funcționarea statului și justifică, prin urmare, restricția de cetățenie.

Noțiunea de autoritate publică nu este definită în dreptul comunitar, dar ea implică puterea de adoptare, executare și control al aplicării actelor juridice, a celor administrative, care se referă la persoane fizice, controlul organismelor publice, supravegherea menținerii ordinii publice sau exercitarea autorității publice (*vis publica*) etc.

În general, se consideră că exercitarea funcției într-un sector public nu implică automat exercitarea autorității publice, iar în anumite locuri aproape deloc (în întreprinderi și organisme publice care exercită activități de natură comercială,

în domeniul sănătății, în învățământ, în cercetarea cu finalitate civilă). În schimb, autoritatea publică impune restricții în diplomatie, poliție, armată, magistratură, ministere și administrație regională, servicii secrete, inclusiv față de cetățenii celorlalte state comunitare. Nici chiar avansul realizat pe linia integrării europene nu schimbă în vreun fel această caracteristică⁶.

2. PIAȚA FORȚEI DE MUNCĂ ÎNALT CALIFICATE. RAPORTURILE EUROPA – SUA ÎN ACEST DOMENIU

„Migrația creierelor” constituie o „externalizare negativă” pentru populația unui stat afectat de acest fenomen⁷. Concluzia derivă, pe de o parte, din prejudiciul cauzat de lipsa unui factor esențial al producției – forța de muncă înalt calificată, iar pe de altă parte, de „reducerea stocului de capital uman pentru generațiile prezente și cele viitoare”. Se poate demonstra, inclusiv statistic, faptul că „exodul creierelor” afectează într-o măsură mai mare populațiile cu un nivel de educare inferior. Totodată, literatura de specialitate evidențiază că, dacă coeficienții de variație obținuți pentru PNB/locuitor și pentru capitalul fizic/locuitor sunt relativ apropiați, pentru capitalul uman/lucrător coeficientul de variație este mult mai mare. Altfel spus, coeficientul de elasticitate a outputului în raport cu inputul de capital uman este mult mai mare decât cel corespunzător capitalului fizic.

Procesul de „fugă masivă a creierelor” se află pe o curbă ascendentă. Sfidările noii economii vor determina o accentuare a acestui fenomen. Iar cauzele generatoare – atât în țările receptoare, cât și în cele emițătoare – nu par a se schimba semnificativ. „Migrația capitalului uman este provocată de economie, de mediul degradat, de politică, de conflicte sau de conjugarea unora dintre acești factori”⁸. Acestora li se adaugă un mediu economic primitiv, dispus să preia o forță de muncă înalt calificată, mai ales în domenii deficitare, în raport cu cererea⁹.

⁶ Michel Bauer și Bénédicte Bertin-Mouroit fac [în Ezra Suleiman, Henri Mendras (sub direcția), *Recrutarea elitelor în Europa*, Timișoara, Editura Amsarcord, 2001, p. 129–130] și **o repartizare a atuurilor, în societățile franceză și germană, pentru a accede în elita politico-administrativă sau economică**. Astfel, în Franța, atuuł-stat are o pondere de 44%, atuuł-capital 34%, iar atuuł-carieră 22%. În Germania, atuuł-stat are o pondere de 8%, atuuł-capital 27%, iar atuuł-carieră 65%. Procentele avansate impun două observații: în primul rând, atuuł-stat reprezintă, de fapt, un eufemism pentru a marca apartenența la grupul majoritar, tradițional (etnic, religios, financiar etc.) din care se recrutează factorii de decizie; în al doilea rând, imigranții oferă, în cvasi-totalitatea cazurilor, numai capacitatea de muncă, deci dispun doar de atuuł-carieră. Avantajul lor este că, de cele mai multe ori, sunt la început de carieră sau în perioada de maximă creativitate. Însă acest lucru nu poate compensa în totalitate lipsa celorlalte două.

⁷ Frédéric Doquier, Hillel Rapoport, *Fuite de cerveaux et formation de capital humain*, Paris, CEPII, 2001, p. 7–9.

⁸ Rocha-Trindade, Maria Beatriz (coord.), *Sociologia das migrações*, Lisboa, Universidade Aberta, 1995, p. 40–43.

⁹ João, Peixoto, *A Mobilidade Internacional dos Quadros*, Oeiras, Celta Editora, 1999, p. 20.

Principalii poli receptori de imigranți (SUA și Europa) au atitudini oarecum diferite, în ceea ce privește imigrarea. Dacă în privința SUA, politica acestora este destul de clară („**Este necesar să căutăm competența acolo unde ea există**”), în schimb, Uniunea Europeană nu și-a definit încă o strategie comună. Deocamdată fiecare stat membru are propria viziune, determinată de interesele sale pe termen mediu și lung. Însă este în curs de derulare o așa-zisă „politică pozitivă”, în privința atragerii forței de muncă înalt calificate, care pleacă de la premisa că ar trebui să aibă loc negocieri cu țările de origine ale imigranților, o contingentare pe perioade date și pe profesii, și o mai mare elasticitate în acordarea dreptului de lucru (atragera temporară a forței de muncă, în funcție de posibilitățile de sustenabilitate economică). Această atitudine mai „generoasă”, din partea europenilor, este parțial și efectul faptului că bătrânul continent se confruntă el însuși cu un „exod al creierelor”¹⁰. Tipologia migrării cadrelor cu calificare superioară este prezentată sintetic în figura nr. 2.

Figura nr. 2

Tipologia migrării cadrelor cu calificare superioară

Criteriul	Forme de migrație		Tipul de migrație
	Integrare în organizație	Întreprindere națională	
Organizațional / Instituțional		Stat / O.G. / O.N.G.	Migrație organizată (Transfer / Angajare)
Orientare geografică	Periferie*	→ Centru	Brain drain / pregătire
	Centru	→ Periferie	Expatriați / cooperanți Reverse brain drain
	Centru	→ Centru	Deplasări Nord – Nord
	Periferie	→ Periferie	Deplasări Sud – Sud
Durată	Permanent		Migrare permanentă (termen lung)
	Temporar		Migrare temporară (termen mediu)
	Circulație		Călătorii de afaceri; stadii scurte

Sursa: João Peixoto, *A Mobilidade Internacional dos Quadros*, Oeiras, Celta Editora, 1999, p. 62.

* Notă. Prin „periferie” se înțelege zona mai puțin dezvoltată, generatoare de fluxuri de emigrare, iar prin „centru” zona de atracție a imigranților.

¹⁰ Este vorba de *brain exchanges*, termen care definește migrațiile internaționale ale forței de muncă înalt calificate în interiorul spațiului comunitar sau nord-american, așa-numita deplasare Nord-Nord. Și el este un efect al globalizării, dar dimensiunile sale sunt mult mai reduse decât al *brain drain*-ului.

Piața muncii pentru specialiștii cu înaltă calificare este tot mai globalizată, atât în ceea ce privește cererea, cât și oferta. Companiile multinaționale au devansat practic politicile statale, s-au adaptat mai rapid noilor condiții de pe piața forței de muncă și recrutează personal de pe întreg globul. Are loc practic o goană după „creiere”. Acest fenomen este definit, în mod uzual, ca fiind „plecarea persoanelor educate sau cu o pregătire superioară, dintr-un stat, domeniu sau sector economic, în altul, de regulă pentru a beneficia de condiții mai bune de viață și de o salarizare superioară”. Într-un raport al OCDE, din 1997, referitor la mișcarea personalului cu calificare superioară, sunt identificate două concepte de bază referitoare la „fuga creierelor”: *schimbul de inteligențe* și „disiparea creierelor”¹¹.

Schimbul de inteligențe implică un flux al cunoștințelor tehnice, în două direcții: atât dinspre statul emițător, cât și dinspre cel receptor de imigranți. Pentru situațiile în care fluxul este net dezechilibrat (favorabil unei părți), raportul menționat face referire la „câștigul de creiere” sau la „fuga creierelor” (în funcție de unghiul din care este abordată problema). Ulterior acestui raport, Johnson și Regets¹² au introdus un nou concept, și anume „circulația creierelor”. Acesta identifică deplasările pentru efectuarea de studii, lucrul în țara de finalizare a studiilor și revenirea mai târziu în statul de origine, cu un statut social cel puțin identic celui la care se renunță.

Fluxurile personalului cu calificare superioară sunt determinate de o multitudine de factori.

În primul rând, în ceea ce privește oferta, este de semnalat că **știința devine tot mai internaționalizată**. Schimburile de experiență, creșterea numărului de burse pe toate treptele de pregătire, politicile speciale ale statelor de destinație etc. au contribuit mult la „migrarea creierelor”.

¹¹ Conceptul de *brain drain* își are rădăcinile în antichitate, când atenienii s-au plâns de plecarea la Alexandria a celor mai luminate minți pe care le aveau. Originea directă a expresiei o constituie un raport prezentat, în 1962, de Royal Society din Londra referitor la plecarea oamenilor de știință și specialiștilor din Marea Britanie în S.U.A. Începând din anii '70, bibliografia pe această temă este tot mai abundentă, mai ales în statele europene afectate direct. Inițial fenomenul a fost examinat aproape în exclusivitate din perspectivă economică. Se luau în considerare diferențierile între „puterea mușchilor” (*muscle power*) și „puterea creierelor” (*brain power*). O dată cu clarificarea rolului capitalului uman în economie (implicit și influența migrației „creierelor”), conceptul de *brain drain* este privit mai ales din perspectivă sociologică. În literatura de specialitate, fenomenul apare sub diferite denumiri: *brain migration* (mai ales *brain drain*), *professional transients*, *highly skilled transients*, *migration of talent*, iar în ultimul timp și *migration of expertise*, în statele anglofone; *fuite des cerveaux*, *exode des cerveaux*, *attirer et retenir du personnel hautement qualifié*, *l'exode des compétences*, *mobilité des compétences*, *mobilité des cadres*, *professionnels itinérants*, *cadres de passage*, în cele francofone; *intercambios de cerebros*, *despilfarro de cerebros*, *fuga de cerebros*, în spaniolă; *migração de talentos e cientistas*, *drenagem de profissionais*, *migração das elites*, în portugheză etc.

¹² M. Johnson, M. Regets, *International Mobility of Scientists and Engineers To the US – Brain Drain or Brain Circulation?*, în „NSF Issue Brief” p. 98–316, 22.06.1998.

În al doilea rând, și din punct de vedere al ofertei de locuri de muncă având o calificare de vârf, situația este favorizantă. Astfel, **carențele în formarea cadrelor, precum și dinamica accentuată a schimbărilor structurale ale cererii, au determinat apelarea la specialiști străini, care pot fi recrutați la scară planetară.** De altfel, în ciuda faptului că forța de muncă, în general, este factorul economic cel mai puțin elastic la globalizare, „creierele” pot fi practic asimilate componentelor cele mai elastice (tind tot mai mult să se apropie de capital, din acest punct de vedere; altfel spus, distanța are o influență din ce în ce mai redusă în atragerea forței de muncă „de vârf”).

Pe baza datelor Fondului Monetar Internațional¹³, rezultă că proporția specialiștilor cu studii superioare, emigrați în statele membre ale OCDE, reprezintă 2,7% din totalul celor care s-au format în India, 3% în China, 7,5% în Egipt, 8% în Africa de Sud, 10% în Filipine, 15% în Coreea, 25% în Iran, 26% în Ghana..., 77% în Jamaica.

Și Europa se confruntă cu procesul de emigrare a specialiștilor din domeniile de vârf, într-o anumită măsură și din cauza impozitelor foarte mari. Aprecierea este valabilă mai ales pentru țările nordice, care practică un sistem de impozitare socială apreciat ca fiind prea ridicat (50–70%).

Anual, 50–70 de mii de europeni migrează către SUA. Procentul celor cu calificare deosebită este 5–10%. **Problema pierderii tinerilor supradotați, în favoarea SUA, este valabilă practic pentru toate statele europene occidentale**, însă cei mai mulți provin din Marea Britanie, Germania și Franța. Din totalul specialiștilor, 25% optează pentru California (de fapt, Silicon Valley), 10% pentru New York și 8% pentru Massachussets. Este vorba de zonele nord-americe, care oferă cele mai mari oportunități pentru specialiștii din științele exacte. Prin urmare, problema principală cu care se confruntă Europa nu este emigrarea unui număr ridicat de specialiști (oricum, numeric, primește din statele în curs de dezvoltare de câteva ori mai mulți specialiști decât pierde). **Ceea ce-i preocupă în mod deosebit pe europeni este pierderea specialiștilor considerați a fi lideri ai generației lor, a căror activitate poate genera enorme beneficii în domenii de vârf. În plus, majoritatea dintre aceștia emigrează la vârsta maximei capacități creatoare (25-40 de ani).** Alternativele de care dispun specialiștii străini în SUA sunt net superioare opțiunilor europene, în toate domeniile, dar cu precădere în mediul universitar.

SUA și-au modificat legislația, pentru a se putea acorda dreptul la lucru pentru 200 de mii de imigranți anual (nivel ce în perspectivă se poate schimba), care să lucreze în domenii de vârf (programe informatice, matematică, exploatare informatică). Aceștia reprezintă practic două treimi din necesarul anual al acestei țări de specialiști în domeniile menționate. În cazul SUA, noutatea pe acest plan o reprezintă *nivelul fără precedent al importului de „creiere”, considerat „indispensabil menținerii prosperității americane”,* chiar de șeful trezoreriei SUA¹⁴.

¹³ Analiză efectuată în revista FMI, „Finances & Développement”, iunie 1999, de către William Carrington și Enrica Detragiache, experți ai acestui organism.

¹⁴ Francisco Sarsfield Cabral, *A Globalização dos técnicos*, în ziarul „Público”, Lisboa, 09.09.2000, p. 11.

Studiile efectuate de compania multinațională International Data Corporation (IDC) evidențiază că, în 2004, volumul cheltuielilor în domeniul tehnologiilor informaționale și comunicațiilor va ajunge la 1500 miliarde dolari SUA, ceea ce înseamnă o creștere cu 800 milioane USD față de 1998. Rata de creștere în acest sector, de cca 7%, este net superioară celei din oricare alt sector industrial.

Conform IDC, acest „motor” al creșterii economice riscă să se blocheze din lipsa personalului calificat. În Europa Occidentală, numărul specialiștilor care lucrează în domeniul informațional era la începutul anului 2002 de 1,5 milioane, peste 800 000 de locuri în sectorul informatic fiind neocupate. Dacă nu se iau măsuri adecvate (aceasta însemnând inclusiv atragerea de specialiști din state extra-comunitare), în 2003 acest deficit ar putea ajunge la 1 740 000 persoane. Deficitul estimat de IDC este diferit, în funcție de țară; cca 35 000 în Franța, 75 000–100 000 în Germania, 10 000 în Elveția, 10 000 în Belgia etc.

La nivelul Comisiei Europene se apreciază că imigrarea va continua să fie necesară evoluției europene, dar ea nu trebuie privită ca un panaceu. S-a conturat necesitatea adoptării de politici care să susțină și alte activități (pregătirea forței de muncă, creșterea productivității, îmbunătățirea accesului la muncă al femeilor etc.). U.E. trebuie să se orienteze mai ales către măsuri de ordin calitativ, în ceea ce privește migrația forței de muncă provenite din exteriorul organizației¹⁵.

Un caz special este cel al migranților universitari. **Cca 50% din europenii care își iau licența în SUA rămân definitiv sau pe termen lung în această țară.** Procentul este și mai ridicat în cazul celor care-și iau doctoratul. Iar acest lucru se întâmplă în condițiile în care cca 30% din cei care se află la studii sau perfecționare profesională în SUA sunt la un nivel postdoctoral; prin urmare sunt cei mai buni specialiști în domeniul lor de activitate.

La aceste proporții, situația este caracteristică doar europenilor. Asiaticii care obțin licența în SUA în proporție de peste 90% revin în statele de origine. Dintre europenii care rămân definitiv în SUA, 10% își creează propria firmă de specialitate.

Diferența esențială între experiența americană și cea europeană constă în capacitatea științifică, înțelegând prin aceasta forța de a oferi o perspectivă mult mai atrăgătoare în orice disciplină (realizarea de proiecte îndrăznețe, existența unui suport material considerabil, facilități de instalare și rămânere în SUA, o puternică cultură managerială care eficientizează activitatea, un nivel de viață ridicat etc.).

Mulți specialiști apreciază că superioritatea nord-americană este dată doar parțial de *hard power*. Domeniul lor cel mai eficient îl constituie *soft-power*-ul. SUA au capacitatea de a influența nu numai agenda politică internațională, ci și mișcările intelectuale și științifice. „Ar fi o naivitate să se creadă că această viziune asupra lumii este nevinovată și că nu există puncte strategice ale sistemului de comunicare sau de mobilizare a preferințelor intelectuale (și chiar gusturilor),

¹⁵ Interviu acordat de António Vitorino (Comisarul european pentru Justiție și Afaceri Interne) publicației „Diário Económico”, Lisboa, 21.06.2002, p. 3.

într-un sens favorabil nord-americanilor”¹⁶. Un aspect semnificativ al acestui *soft-power* rezultă din faptul că, în SUA, el se bazează aproape în exclusivitate pe sectorul privat, ceea ce-l face mult mai puțin vulnerabil la măsuri de ordin politico-administrativ; prin contrast, în Europa, susținerea cercetării preponderent din fonduri publice fragilizează sistemul, direct dependent de bugetele de stat, corelate uneori cu factori conjuncturali (alegeri, proiecte publice de anvergură etc.).

În multe cazuri, forța de atracție a SUA este dată de „centrele de calitate”. Acestea constituie puncte importante de susținere științifică, oferind specialistului tot ceea ce el consideră indispensabil, din punct de vedere profesional (fie că este vorba de sectorul public, fie de cel privat). După modelul american (care dispune de cea mai mare capacitate de atragere a specialiștilor din alte state), s-a încercat constituirea unor asemenea centre și în Europa. Competitive au devenit cele din Elveția (CERN, IBM și Lab în apropiere de Zürich, institutele federale de tehnologie din Basel, Lausanne și Zürich). S-a ajuns astfel ca peste 25% din candidații la doctorat în aceste centre să fie străini.

O experiență interesantă s-a realizat în Germania, pentru a se analiza modul cum se orientează tinerii specialiști. În 1996, Societatea Germană de Cercetare Științifică a subvenționat primul an de studiu pentru 1028 de cercetători, care doreau să obțină doctoratul în străinătate, fără a li se impune vreo țară anume. Dintre aceștia, 60% au ales SUA.

Studiile efectuate demonstrează și efectul amplificator al activităților științifice, desfășurate de specialiștii străini asupra economiei statelor de destinație. **Are loc un transfer de cunoștințe care poate de multe ori să favorizeze competiția pe piața mondială (însă nu întotdeauna avantajos pentru firmele din țara de origine a specialistului)**¹⁷. S-a constatat astfel că, pentru o întreprindere de dimensiuni medii, colaborarea cu un expert străin conduce, în mod normal, la obținerea a 5 produse noi, iar specialiștii autohtoni pot identifica alte 5 produse noi, care să fie obținute pornindu-se de la ideile străinului, precum și 3,5 produse care pot fi deja lansate pe piață.

Aceste avantaje sunt cu atât mai mari, cu cât costurile cu forța de muncă sunt mai reduse. Un inginer imigrat în SUA poate fi plătit cu până la 30% mai puțin ca un autohton. Diferențele în plata specialiștilor provin într-o măsură însemnată și din condiția acestora, determinată de țara de proveniență (plată mai mică pentru cei din statele în curs de dezvoltare și apropiată autohtonilor, pentru cei din Europa sau Canada). Iar cei cu un nivel de pregătire deosebit vor fi plătiți peste valoarea lor din statul de origine. O influență considerabilă are concurența din ce în ce mai mare

¹⁶ Una din concluziile studiului privind modul în care SUA folosesc atuurile lor în influențarea schimburilor internaționale științifice și culturale, autor José Manuel Durão Barroso (actualul prim-ministru portughez). Acest studiu, *O mundo está mais americano?*, a apărut în volumul „Janus '98”, Público Universidade Autónoma de Lisboa, 1997.

¹⁷ L. Zucker, M. Darbz și J. Armstrong, *Intellectual Human Capital and the Firm: The Technology of Geographically Localized Knowledge Spillovers*, NBER Working Paper, nr. 4946, 1994.

pentru posturile bine plătite. Spre exemplu, Microsoft (una din companiile nord-americane care folosesc în procent ridicat forță de muncă străină și care militează pentru facilități sporite acordate imigranților ce lucrează în domeniul informaticii) acceptă anual doar 2% din solicitările de angajare (peste 100 000 de cereri).

Politica SUA de recrutare a competențelor de acolo de unde ele există este ilustrată și de faptul că, potrivit datelor Fundației Naționale Franceze pentru Știință, **în 1995, din cele 12 milioane de persoane care lucrau în SUA, în diferite forme, la proiecte științifice și ingineresti, 72% erau născute în state în curs de dezvoltare. În același an, din totalul celor care posedau titlul de doctor, 23% nu erau născuți în SUA.**

Conform datelor „L’Observatoire des Sciences et Techniques de France”, **SUA sunt beneficiare a cca 40% din totalul mondial al migrațiilor științifice și tehnologice.**

Creșterea și difuzarea capitalului uman intelectual a constituit elementul determinant al dezvoltării industriilor de vârf în SUA, iar capitalul uman intelectual a înflorit în jurul marilor universități (adică tocmai instituțiile care au cel mai mare aport la recrutarea elitelor provenite din alte state). Francis Fukuyama vorbește de „capitalul social superior în statele în curs de dezvoltare”, care este contrapuz „sentimentului general în rândul profesorilor nord-americani în ceea ce privește slaba calitate a învățământului în SUA”. S-ar explica astfel și apariția „exodului creierelor” către SUA¹⁸.

Indicatorii statistici demonstrează că **în SUA există 7,4 cercetători științifici la 1000 locuitori, în timp ce în U.E. acest indicator este de 5,12**. El se apropie de nivelul SUA în cazul câtorva state (Germania, țările nordice), dar este mult mai mic în țările sudice.

În aceste condiții, chiar și pentru Europa Occidentală, revenirea specialiștilor care se află o perioadă mai lungă în SUA este dificilă. Pe de o parte, sectorul privat european nu are capacitatea să absoarbă o forță de muncă de foarte ridicat nivel, extrem de specializată, și care dorește continuarea activității în domenii care presupun investiții mari, pe termen lung. Pe de altă parte, sectorul public are orientări care nu coincid întotdeauna cu formația specialiștilor care ar putea opta pentru revenirea în Europa, după efectuarea unor specializări în SUA.

3. EUROPA DE EST – SURSĂ PRINCIPALĂ DE ATRAGERE A „CREIERELOR” ÎN U.E., DUPĂ 1990

O zonă puternic afectată de emigrație, după căderea comunismului, o constituie Europa de Est, practic una din sursele cele mai importante de forță de muncă, înalt calificată, pentru Occident. Forța de muncă de execuție pătrunde în Europa atât pe căi ilegale, cu acordul tacit la autorităților statelor vest-europene, cât

¹⁸ Pontificia Universidade Católica de São Paulo, Brasil, „III Colóquio Internacional de Geo Crítica, Migración y cambio social”, 28–31 de mayo 2001.

și legal, prin recrutarea directă, pe piața muncii. De asemenea, un procent relativ însemnat din cei care optează pentru emigrare provin din stagiați temporari aflați deja în Occident, în principal specialiști participanți la cursuri de perfecționare, studenți, bursieri etc.

Europa Occidentală nici nu are alternativă la atragerea forței de muncă din Est¹⁹. Problema principală o constituie voința politică a U.E de a stabili și aplica un program de migrare care să compenseze într-un fel pierderile suferite de statele de emigrare, inclusiv din perspectiva accesului în organizație a unora dintre acestea, în perioada următoare.

În domeniile în care țara de origine le oferă perspective profesionale incerte sau apreciate prea mult sub valoarea lor reală, procentul celor care rămân, pe termen lung, dacă nu definitiv, în statele vestice, se apropie de 100% (domeniile cele mai căutate fiind neurochirurgia, ingineria nucleară, majoritatea sectoarelor de cercetare fundamentală sau cele foarte specializate)²⁰.

Trebuie semnalat, totodată, că restricțiile de circulație impuse cetățenilor obișnuiți afectează într-o măsură mai mică specialiștii de înaltă calificare, putându-se vorbi chiar de concurență între statele dezvoltate în a-i determina să emigreze. Astfel, cca 80% dintre informaticenii imigranți în Europa de Vest, după anul 2000, provin din fostele state socialiste.

Cei mai mulți specialiști au emigrat din statele ex-sovietice, mai ales din cercetarea științifică, inclusiv cea militară, și din învățământul superior. Așa se și explică faptul că proporția persoanelor având calificare superioară este de 1,5 ori mai mare decât a celor cu pregătire medie sau inferioară, în cazul cetățenilor ruși aflați legal în Europa Occidentală. În cazul ucrainenilor, același indicator este de aproape 20%.

Parțial este vorba, în țările din estul Europei, și de un așa-numit *brain waste* („neutilizarea creierelor”, ca urmare a unor politici inadecvate, orientate excesiv spre rezolvarea problemelor imediate, ignorându-se viitorul)²¹. De altfel, dacă luăm în calcul doar ponderea cheltuielilor de cercetare în P.I.B., constatăm că în majoritatea statelor est-europene aceasta este de aproximativ 1% (în unele state, între care și România, chiar mai puțin), în timp ce în U.E. ea este de 2–4%, cu tendință de creștere (în condițiile unor niveluri ale P.I.B. oricum disproporționate). În plus, orientarea cercetării în Europa de Est nu este încă în concordanță cu perspectivele reale ale economiilor statelor foste comuniste, moștenirea lor structurală deficitară manifestându-se în continuare și în acest domeniu. Toate acestea au loc pe fondul accentuării procesului de globalizare, mai ales în domeniile de vârf.

¹⁹ Carlo De Benedetti, *Più immigrati? L'allargamento ad Est rappresenta un asfida salutare per il mondo del lavoro*, în *Dossier Europa*, Roma, 2002, p. 55–56.

²⁰ João Peixoto, *op.cit.*, p. 22.

²¹ Barbara Rhode, *Brain drain, brain gain, brain waste: reflexions on the emigration of highly educated and scientific personnel from Eastern Europe*, în vol. *The New Geography of European Migrations*, London, Belhaven Press, 1999 p. 227–230.

Până în prezent programele de diminuare a „exodului creierelor” din statele est-europene, încercate de instituții importante (Banca Mondială, FMI, U.E. etc.), nu au dat rezultatele așteptate, parțial și din cauză că ele abordează, de regulă, migrarea în general și nu forța de muncă înalt calificată. De asemenea, o pondere decizională importantă aparține statelor dezvoltate, beneficiare ale migrației, pe acest palier calitativ, și care, evident, nu manifestă un interes special în acest sens.

De altfel, nici nu se întrevăd soluții miraculoase. Rezolvări viabile nu pot fi decât cele care iau în considerare cauzele acestui fenomen. Altfel spus, doar politici adecvate în statele de origine (eventual în colaborare cu țările de destinație, dacă acestea acceptă cooperarea) pot conduce la scăderea nivelului tot mai ridicat al „exodului creierelor”.

Pentru România, situația este cu atât mai dificilă, cu cât, semnele redresării economice, din perspectiva cetățeanului, sunt modeste. Astfel, PIB/locuitor (calculat la paritatea puterii de cumpărare) ca procent din media comunitară a scăzut de la 32% în 1995, la mai puțin de 27% în 2000.

4. MOBILITATEA VIRTUALĂ

În ultimul timp, se face tot mai mult referință la o nouă formă de „migrație”, și anume **mobilitatea virtuală**. Aceasta presupune *desfășurarea unor activități fără deplasarea fizică a lucrătorului*. Creșterea volumului mobilității virtuale este urmarea faptului, că principala contribuție a personalului cu calificare ridicată este cunoașterea. Or, cunoașterea poate fi transferată geografic în mai multe forme, nefiind neapărat necesară prezența fizică (așa cum se întâmplă în cazul muncilor cu o calificare mai redusă). Se vorbește chiar de un „sfârșit al mobilității teritoriale”, ca urmare a creșterii numărului și calității contactelor electronice. Devine tot mai puțin relevant locul geografic al emițătorului de cunoștințe. Dacă în ceea ce privește contactele economice (majoritatea tranzacțiilor financiare, comerciale etc.), acestea rămân în continuare aproape de neînlocuit, în privința celor „ne-economice” (respectiv prin care se transmit cunoștințe realizate în condiții deja negociate, uneori fără ca emițătorul și receptorul să se cunoască fizic, sau pe bază de încredere acumulată) este suficientă comunicarea electronică. Domeniul cel mai dinamic al mobilității virtuale este cel științific.

Există însă și viziuni contrarii perspectivelor optimiste ale „migrației virtuale”. Astfel, dezvoltarea telecomunicațiilor, a accesului la informații într-un timp tot mai scurt etc. favorizează și amplificarea contactelor între indivizi din zone tot mai îndepărtate ale globului. Mai mult, „persoanele acumulează cel puțin tot atâtea informații văzând, auzind sau trăind emoțional, câte ar putea obține apelând la simboluri abstracte... Ciber-spațiul nu poate substitui spațiul real, timpul, ambianța fizică sau istoria”²². Comunicarea electronică favorizează atât

²² *** *Does it matter where you are?*, in „The Economist”, 30.07.1994, p. 12.

mobilitatea virtuală, cât și numărul contactelor între oameni cu aceleași interese, astfel că, în esență, ea constituie un factor favorizant al migrării forței de muncă sau a rezultatelor acesteia.

Cazul tipic de aplicare a mobilității virtuale îl constituie existența unor firme informatice din India și Pakistan, care execută lucrările de contabilitate pentru mari companii europene. Datele se transmit prin fibră optică sau prin Internet, în timp real. Calitatea execuției lucrărilor este identică firmelor europene, dar costurile pot fi de 4–5 ori mai mici.

Pentru România, mobilitatea virtuală trebuie luată în calcul pentru strategiile de abordare a dezvoltării, întrucât poate constitui o variantă de rezolvare parțială a problemei „exodului creierelor”. Dezvoltarea sistemului mobilității virtuale este direct dependentă de gradul de susținere a realizării de proiecte în domeniile informaticii, proiectării și perfecționării unor produse care încorporează o mare cantitate de inteligență, revederea locului și rolului cadrelor didactice din învățământul superior ș.a.

5. POLITICI EUROPENE PRIVIND FORȚA DE MUNCĂ ÎNALT CALIFICATĂ

Consiliul European de la Lisabona, din martie 2000, a definit **obiectivul strategic al Uniunii Europene (U.E.) pentru următorii zece ani** (perioadă în care, în mod normal, ar trebui ca și România să se integreze în U.E.): transformarea economiei organizației „într-una a cunoașterii, cea mai competitivă și mai dinamică din lume, capabilă de o creștere economică durabilă, însoțită de îmbunătățirea cantitativă și calitativă a muncii și de o mai mare coeziune socială”. În acest sens, s-a convenit ca fiecare guvern să elaboreze un plan împotriva „excluderii sociale”. Statele membre ale U.E. au căzut de acord la Lisabona că **„persoanele constituie în Europa principalul activ** (subl. ns., V.R.), din care cauză ele ar trebui să se regăsească în centrul politicilor organizației. Investiția în capitalul uman și susținerea statului bunăstării, activ și dinamic, vor fi esențiale atât pentru ca Europa să ocupe un loc în economia bazată pe cunoaștere, cât și pentru a exista garanții că apariția acestei noi economii nu va crea probleme sociale, pe lângă cele deja existente – șomajul, excluderea și sărăcia”.

Schimbările tehnologice preconizate și impactul lor, în sensul diminuării necesarului de forță de muncă necalificată sau cu calificare inferioară, vor conduce la o societate în care „câștigătorul ia totul”, respectiv o societate care își va remunera cadrele cu pregătire superioară, în toate activitățile, chiar și disproporționat de mare, în raport cu nivelurile inferioare de pregătire.

Prin urmare, **dacă dorește cu adevărat să se integreze în U.E., România trebuie să ia măsuri în același sens cu majoritatea statelor membre ale organizației sau măcar cu cele mai puțin dezvoltate.**

În această privință, se impune precizarea că toate statele membre ale U.E., precum și cele mai apropiate de integrare au adoptat programe naționale speciale, prin care încearcă, pe de o parte, să mențină elitele și să diminueze emigrarea persoanelor cu pregătire superioară²³, iar pe de altă parte, prevăd (în compensație) măsuri de diminuare a imigrării forței de muncă cu calificări inferioare și creșterea procentului celei cu pregătire superioară.

Statele europene au adoptat măsuri speciale de atragere a forței de muncă înalt calificată. Discursul politic al europenilor este, de multe ori, diferit de acțiunile lor practice (un așa-zis *management prin confuzie*)²⁴, iar susținerea „imigrării creierilor” este un caz tipic în acest sens: pe de o parte, sunt invocate drepturile de opțiune ale străinilor în ceea ce privește țara de rezidență – cazul specialiștilor cu un nivel de pregătire superior, iar pe de altă parte, persoanele cu calificare medie sau inferioară sunt acceptate în țara respectivă, în funcție de interesele de moment, de cele mai multe ori din considerente de natură economică.

Sub diferite forme, aceste caracteristici sunt valabile pentru toate statele occidentale.

Germania. Din totalul imigranților ce vor fi acceptați, cel puțin 40% trebuie să fie de înaltă calificare, iar 20% de preferință să se formeze direct în Germania (cei care vin la studii universitare, doctorate, specializări etc.).

Se consideră chiar că „lupta între statele industrializate pentru atragerea celor mai buni specialiști (din alte țări, n.n., V.R.) a început deja, iar Germania este în întârziere”²⁵. Situația urmează să se schimbe însă o dată cu aplicarea unei legi complete privind imigrația, prima după al doilea război mondial, care va intra în vigoare la 01.01.2003. În lipsa mâinii de lucru calificate și amenințată de criza demografică, Germania a decis să adopte o Lege a imigrării care să-i permită să facă apel la muncitorii străini, atunci când are nevoie. „Nu vor exista mai mulți sau mai puțini imigranți, ci o imigrație direcționată acolo unde economia are nevoie”²⁶. Germania este deficitară mai ales la capitolul personal calificat în domeniile informaticii și tehnologiei informației (ea a lansat deja o campanie de a atrage anual cca 20 000 de specialiști în informatică, din India și din statele est-europene).

²³ Atragerea „creierelor” este o problemă de stat, încă din timpurile antice. Stevan Dedijer (considerat de João Peixoto, unul dintre cei mai avizați specialiști în problema istoriei migrației „creierelor”, în *A Mobilidade Internacional dos Quadros*, Oeiras, Celta Editora, 1999, p. 13), identifică chiar și momentul istoric al declanșării politicii de atragere a talentelor din alte state, respectiv acum circa 2000 de ani, când Alexandria (cu al său cunoscut complex cultural-științific bibliotecă/muzeu) a ridicat la rangul de „politică de stat” practicile anterioare în materie, ale marilor centre culturale grecești.

²⁴ Termenul este utilizat de Adrian Severin în analiza politicii reale a statelor vest-europene (*Birocrația salvează Europa*, în „Ziua”, 09.07.2002).

²⁵ Meinhard Miegel, specialist în demografie (conform Sami Mahroun, *Europa y el desafio de la fuga de cerebros*, IPTS, www.jrc.es/pages).

²⁶ Declarație a lui Klaus Bade, directorul Institutului de Cercetare a Migrațiilor de la Osnabrueck (conform Agenției France Presse, 24.03.2002).

De asemenea, guvernul german a adoptat în 2001 propunerea unei Comisii speciale, ca numărul anual al imigranților acceptat să fie de 50 000, după modelul canadian (respectiv prin selectarea în țările de origine a candidaților la migrare, pe baza unor teste de limbă, nivel de pregătire, domeniu de activitate etc.). Conform previziunilor oficialităților germane, acest număr va crește la 100 000 anual; „50 000 constituie doar un început. Necesitățile reale ale Germaniei vor fi estimate de viitorul Oficiu Federal pentru Imigrare²⁷...”. Și aceasta în condițiile în care deja 8,9% din cetățenii rezidenți în Germania sunt imigranți. Iar statisticile nu includ pe cei naturalizați germani, unii dintre aceștia acceptând varianta renunțării la vechea cetățenie, întrucât nu aveau alternativă la legalizarea definitivă a situației lor (Germania nu a acceptat dubla cetățenie, până în 2000, prin urmare cei care au obținut cetățenia germană până la acea dată au fost tratați exclusiv ca germani, mai ales în ceea ce privește statisticile demografice, economice etc.). Iar Germania constituie, pentru românii cu pregătire superioară, principala țară de destinație din Europa de Vest.

Accentul pe calitatea resurselor umane atrase din străinătate se va pune în continuare în Germania, chiar dacă imigranții au oricum un aport pozitiv la dezvoltarea țării. De exemplu, imigranții turci participă anual cu aproape 80 de miliarde euro la crearea PIB.

Franța a încercat, în câteva rânduri, să recupereze o parte din specialiștii francezi care au optat pentru activități în SUA. Astfel, marile companii și centre de cercetare franceze (cca 40) au fost angrenate într-o vastă operațiune de identificare a măsurilor ce ar trebui luate pentru determinarea tinerilor specialiști emigranți să revină în țară. Baza acțiunii a constituit-o un studiu, potrivit căruia 53% dintre cei vizați au optat pentru SUA din „curiozitate culturală”. Totodată, a rezultat că 56% dintre cei aflați în faza postdoctorală consideră că „nu au destule oportunități de lucru în Franța”. Întreaga acțiune s-a derulat în SUA. Acest „turneu de seducție”, coordonat de la nivelul guvernului francez, a fost doar o reușită parțială. S-au evidențiat două aspecte semnificative: pe de o parte, necesitatea cunoașterii motivațiilor care determină plecarea tinerilor specialiști, mai ales pentru situațiile în care nu este vorba de diferențe salariale, iar pe de altă parte, existența multor posibilități neexploatate, de realizare a unor colaborări profesionale cu specialiști din țara de origine.

Rezolvarea parțială a pierderilor de capital uman se face prin susținerea selectivă a imigrației. Pentru Franța „imigrația reprezintă o șansă. În ceea ce privește mișcările populației, din motive economice, ele se amplifică evident, iar acest lucru va fi folositor și va corespunde unor necesități reale. Cum să le gestionăm? Cum să ținem cont și de necesitățile de dezvoltare ale țărilor de origine? De preferință într-un cadru european. Acționăm pentru punerea de acord a

²⁷ Afirmație a Ritei Süßmuth, fost președinte CDU al Bundestagului (conform lui Sami Mahroun, *Europa y el desafío de la fuga de cerebros*, IPTS, www.jrc.es/pages).

politicilor «celor 15». Acest lucru trebuie făcut într-un mod cât mai transparent. Ar fi util și cinstit să spunem care sunt capacitățile noastre de primire, de ce pregătire vom avea nevoie în diverse perioade, pentru a face acest lucru (acceptarea imigrării, n.n., V.R.) în cadru legal și cu demnitate... Posibilitatea noastră de integrare (a imigranților, n.n., V.R.) este mai mare decât se crede, dar acest lucru durează mai mult decât în trecut”²⁸.

În **Marea Britanie** se aplică, începând din 1993, un program special destinat „Investiției în oameni” (*Investing in People*), care se constituie într-un program strategic prioritar pentru această țară²⁹. De altfel, la nivelul anului 2000, angajații proveniți din afara granițelor Marii Britanii au asigurat cca 10% din PIB al acesteia. În ultimii ani, s-a ajuns la situația în care aproape 80% din aprobările de rezidență permanentă au fost date persoanelor cu calificare superioară, celorlalți aflați în situație legală acordându-li-se doar permis temporar de lucru și rezidență.

Spania a adoptat recent un plan menit să diminueze exodul tinerilor specialiști. Astfel, statul spaniol a comandat derularea unor programe de cercetare-dezvoltare pe termen lung, a acordat ajutoare speciale cercetătorilor cu activitate internațională recunoscută, a mărit numărul de locuri în cercetare pentru tineri, a angrenat universitățile în derularea programului de cercetare, a mărit bugetul cercetării-dezvoltării cu 17,5%, în 2001 față de 2000, precum și nivelul burselor de studii. Celor care se află la studii în străinătate li se oferă locuri de muncă atractive în cercetare (se acceptă o paletă mai largă a opțiunilor pentru specializare). Tinerii considerați de perspectivă, în domeniul lor, pot primi dreptul de a dirija proiecte de cercetare. Cei care pregătesc teze de doctorat pot beneficia de sprijinul statului, pentru efectuarea anumitor cercetări.

În decembrie 2000, la solicitarea guvernului **Olandei**, Consiliul Economic și Social (SER), organism însărcinat cu analiza și planificarea economică, a întocmit un raport privind mobilitatea forței de muncă în cadrul statelor membre și candidate la aderarea în UE. SER apreciază că, în viitorul apropiat, Olanda va avea nevoie de 30–40 de mii de specialiști în tehnică de calcul și inginerie. Soluția preconizată este atragerea specialiștilor din statele candidate la aderarea la U.E..

Pentru a stopa plecarea specialiștilor în străinătate, **Belgia** și-a mărit considerabil în ultimii ani bugetul alocat cercetării, angrenând și sectorul privat în susținerea financiară a acestei activități. Principalele institute de cercetare și marile companii belgiene recrutează și angajează, pe bază de contract, tineri cu rezultate deosebite, aflați în anii terminali de studii universitare. Totodată, Belgia își completează deficitul de forță de muncă înalt calificată, angajând specialiști imigranți, mai ales din India și Europa Centrală și de Est. Politica autorităților guvernamentale belgiene se orientează spre o „alianță” între știință, societate și cetățeni. Se speră astfel că se va ajunge la o nouă abordare a științei, atât din

²⁸ Afirmatii ale lui Hubert Vedrine, la vremea respectivă Ministrul de Externe al Franței, publicate în cotidianul „Le Figaro”, 06.02.2001.

²⁹ Coralia Angelescu, (coord.), *Economia*, ed. a V-a, București, Editura Economică, 2000, p. 468.

perspectiva cetățenilor (care ar trebui să devină dispuși la un efort suplimentar de susținere a educării superioare), cât și a autorităților.

Irlanda a cunoscut, de-a lungul istoriei sale, un exod masiv de forță de muncă. Grație unor măsuri speciale luate în ultimul timp (acordare de facilități fiscale, administrative, salariale, diminuare a birocrăției etc.) înregistrează unul din cele mai înalte niveluri de revenire a specialiștilor de înaltă calificare, fiind invocată de reprezentanții OCDE drept exemplu în acest sens.

Portugalia (țară cu o experiență deosebită, în ceea ce privește migrarea forței de muncă), a adoptat în ultimii 20 de ani măsuri speciale în domeniul migrației. Autoritățile portugheze au facilitat și au susținut transferul de fonduri financiare de la emigranți, printr-o politică bancară adecvată și prin oferirea de garanții din partea statului, în privința locului de depozitare a sumelor trimise de aceștia. S-a reușit astfel ca, mulți ani, aceste fonduri să compenseze parțial deficitul comercial al țării. În valoare absolută, au fost situații în care fondurile trimise de emigranți au depășit zece miliarde de dolari SUA, anual, cea mai mare parte dintre acestea regăsindu-se în investiții imobiliare în zone turistice, achiziționarea de bunuri de valoare și investiții în întreprinderi mici și mijlocii³⁰.

Grecia nu are o politică unitară privind atragerea specialiștilor din străinătate. Totuși, la nivelul fiecărui minister, sunt luate măsuri menite să protejeze forța de muncă specializată. Între acestea menționăm facilitarea colaborării cu instituții de profil din exterior, susținerea bugetară a necesarului de echipamente și aparatură pentru cercetare, asigurarea unui nivel relativ ridicat (în raport cu societatea) al salariilor specialiștilor din cercetare etc.

Autoritățile elvețiene consideră necesare corecturi în politica promovată pentru atragerea forței de muncă de calificare înaltă. **Elveția** are nevoie anual de 8000 de informaticieni, în condițiile în care absolvenți în universitățile elvețiene sunt doar 4000.

Deja funcționează „centre de recrutare” din străinătate a personalului calificat în domeniile informaticii, comunicațiilor și biotehnologiilor. Centrele de recrutare sunt atractive pentru tinerii specialiști străini, datorită oportunităților oferite în planul carierei și al formării profesionale.

La Geneva se află în faza de finalizare un mare centru internațional de inovație tehnologică. Centrul beneficiază de sprijin din partea unor firme și bănci din Elveția, SUA, Japonia și Singapore. El vizează transformarea Genevei într-un punct nodal al dezvoltării în domeniile de frontieră: biotehnologiile, informatica, comunicațiile.

De asemenea, autoritățile elvețiene au decis redefinirea statutului cercetătorilor, mai ales al celor din mediul universitar, oferind un cadru legal mai atractiv pentru realizarea profesională și materială (stabilitatea profesională, șanse

³⁰ Facilități speciale, în privința transferului de fonduri valutare de la emigranții care lucrează în străinătate, practică toate statele care au comunități importante în țările dezvoltate. Spre exemplu, în majoritatea ultimilor 20 de ani, Tunisia, Marocul și Algeria au compensat deficitul lor comercial extern, tocmai prin aportul valutar al emigranților care trăiesc în Europa. Conform unor estimări statistice („Le Monde Economique”, 05.03.2001), în anul 1990, străinii imigranți au trimis în statele de origine cca 80 de miliarde de dolari. Principalele state de expediție au fost SUA, Arabia Saudită, Germania, Franța și Elveția.

pentru o evoluție rapidă, fără bariere de vârstă, în obținerea posturilor importante, salarii competitive pe plan mondial etc.).

De menționat că, în Elveția, forța de muncă străină reprezintă cca 19% din totalul populației active, iar contribuția sa la PIB este de peste 25%.

De asemenea, pot fi luate drept model și experiențele altor state, în legătură cu stoparea exodului cadrelor cu pregătire superioară³¹.

Oricum, menținerea unui nivel rezonabil al imigranților care intră direct în procesul de producție este un element esențial al dezvoltării economiei statelor dezvoltate. Se apreciază că **„exodul creierelor” este o problemă de securitate națională (pentru statele europene, n.n., V.R.)**³². Or dacă societatea occidentală, afectată, pe de o parte, de o evoluție demografică nefavorabilă, iar pe de altă parte de creșterea speranței de viață, nu are practic alternativă la acceptarea imigrației, în general, și a celei de cadre cu pregătire superioară, în special, **cu atât mai mult România trebuie să adopte urgent un program de diminuare a exodului forței de muncă înalt calificate.**

Trebuie făcută distincție între efectul migrărilor între statele dezvoltate și cele dinspre lumea a treia spre țările dezvoltate. Astfel, **migrările din țările slab dezvoltate spre cele dezvoltate sunt, în prezent, în valoare absolută, de cel puțin 3–4 ori mai mari decât migrările între statele dezvoltate.**

„Migrarea creierelor” este considerată uneori și un fenomen îngrijorător, pentru statele dezvoltate; rezultă că sistemul educațional a fost prins nepregătit de

³¹ **Coreea de Sud** are în derulare un program de recuperare a „creierelor expatriate”. Programul oferă salarii competitive pentru cei care lucrează în străinătate, asistență specială familiilor aflate în țară sau celor care acceptă să se repatrieze, derularea unor activități care să determine participarea emigranților la acțiuni dirijate de autoritățile sud-coreene etc.

China a luat și ea măsuri speciale pentru a diminua exodul „creierelor”. În ultima decadă, cca două treimi din specialiștii chinezi, aflați în străinătate la specializare, nu au mai revenit în țară. Procentul este mai ridicat în rândul domeniilor de vârf. Pentru a contracara acest fenomen, guvernul chinez a decis transferarea gratuită a unei părți din acțiunile firmelor din domeniul informaticii în favoarea specialiștilor care lucrează la aceste firme, precum și asigurarea unei locuințe de minimum 100 m.p. pentru fiecare specialist, mergându-se până la vile de lux pentru cei cu funcții de conducere. De asemenea, unele institute de cercetări au primit gratuit și o bază materială complementară (terenuri de tenis, de golf etc.). De menționat, în context, că, în aprilie 2002, China a depășit Japonia în ceea ce privește numărul de utilizatori ai Internetului, previziunile fiind că același lucru se va întâmpla, în 2006, și în comparație cu SUA: vor fi cel puțin 257 de milioane de chinezi conectați la Internet, număr superior nord-americanilor.

O altă experiență care poate fi luată în considerare, și care este menită să contribuie la diminuarea „exodului creierelor”, o constituie cea a **Israelului**. În această țară s-a reușit dezvoltarea unei adevărate „industrii” de cercetare și proiectare destinate exportului. Se vând practic proiecte de produse noi, tehnologii (noi sau adaptate în funcție de condițiile locului de aplicare), sisteme de organizare managerială etc. De altfel, calculele de eficiență globală (eficiența propagată la nivelul întregii economii) arată că „produsele științifice” (de genul celor menționate mai sus) oferite spre vânzare sunt mai rentabile decât exportul de produse realizate pe baza unor proiecte importate sau copiate după ceea ce se vinde, în mod uzual, chiar pe piața statelor dezvoltate.

³² Álvaro de Vasconcelos, *Novas Ameaças?*, în „O Mundo Português”, nr. 10, Julho de 2000, p. 3.

apariția și evoluția rapidă și în salturi a unor noi domenii ale științei, dependenței cvasi-totale de structura informațională etc. **„Oportunitatea oferită de globalizare există numai pentru cei care au primit educație”**³³. Leif Edvinsson, pionier al teoriilor vizând revizuirea tratamentului aplicat capitalului intelectual, de societățile bazate pe economia de piață, apreciază că **„războiul atragerii talentelor este iminent...** Lipsa persoanelor cu calificare ridicată (la nivelul necesităților, n.n., V.R.) constituie o problemă demografică extrem de gravă, mai ales în Europa... Să privim puțin în istorie: la început au fost regii și Biserica; apoi au venit baronii industriali și financiari; astăzi a sosit momentul persoanelor cu înaltă calificare. Iar acest lucru va altera, inevitabil, și structura puterii”³⁴.

Capitalul intelectual aparține fiecărui lucrător, și nu firmei. Dacă angajații pleacă, atunci pleacă și capitalul intelectual pe care ei îl posedă. Pentru a se evita această pierdere de capital acumulat, firmele occidentale au început să adopte strategii menite să conducă la înmagazinarea „memoriei organizației”, în care cele mai bune practici și strategii de succes sunt arhivate, pentru a putea fi folosite oricând. În acest sens, s-au adoptat formule ca:

- lucrul în echipe pluridisciplinare, în care cunoștințele sunt transmise tuturor membrilor echipei;
- difuzarea internă a strategiilor de succes, pentru a se evita „redescoperirea roții”;
- crearea unor compartimente speciale de gestionare a tuturor cercetărilor și inovațiilor angajaților.

6. MODELE DE EVALUARE A EFECTELOR „MIGRAȚIEI CREIERELOR”

Efectele imigrării, în general, în societățile receptoare sunt greu cuantificabile. Cele câteva încercări, bazate mai ales pe modele tip Lewis (extinse la migrația forței de muncă de Charles P. Kindleberger)³⁵, pleacă de la ipoteza ofertei nelimitate a forței de muncă și de la caracterul determinant al cererii de muncă, în procesul creșterii economice³⁶. Situația era valabilă în Europa, după al doilea război mondial, când dezvoltarea extensivă era preponderentă.

³³ Afirmatie a lui Enrique Iglesias, președintele Băncii Internaționale pentru Dezvoltare (conform Agenției EFE, 13.03.2000).

³⁴ Leif Edvinsson este promotorul contabilității capitalului intelectual, într-o formă diferită de contabilitatea clasică, considerându-l o „marfă” specială. În 1997, a publicat, împreună cu Michael Malone, lucrarea *Capital Intelectual* și a fost declarat de fundația britanică „Brain Trust” „Creierul anului” (unul din contracandidații săi fiind Bill Gates). Mesajul lucrării sale este că valoarea capitalului uman este mai importantă decât cea a capitalului financiar. L. Edvinsson a coordonat proiecte de evaluare a capitalului uman, în Suedia și Israel. Citatul este preluat dintr-un interviu al lui Leif Edvinsson, acordat săptămânalului „Expresso”, Lisboa, 16.09.2000, p. 14.

³⁵ Oscar Lewis, *Os filhos de Sánchez*, Lisboa, Moraes Editoras, 1990, cap. 4.

³⁶ Ferreira de Sousa; Eduardo, Helena Rato, *Economia e Imigrantes*, Celta Editora, Oeiras, 2000, p. 7–10.

Recurgerea la mâna de lucru abundentă și ieftină a fost însă interpretată și ca o frână a progresului tehnic, favorizând menținerea unor tehnologii învechite, uneori prea puțin eficiente. Dacă, pe de o parte, atragerea de forță de muncă străină generează o reducere a raportului capital/muncă, pe de altă parte, conform teoriei lui Lewis, imigrarea permite și creșterea globală a veniturilor, ca urmare a efectului favorabil asupra acumulării de capital. În plus, cum imigranții au tendința de face economii într-o proporție superioară autohtonilor, efectul propagat poate fi considerat pozitiv, compensând parțial și posibilul impact negativ de ansamblu. Ulterior, caracterul intensiv al dezvoltării a determinat, implicit, și sporirea rolului factorilor calitativi.

Modelele matematice avansate de specialiști pentru calcularea efectelor migrației forței de muncă, pleacă de la teoriile vizând echilibrul global al economiei³⁷. Plecând de la o situație de echilibru și de la datele disponibile, s-a încercat agregarea următoarelor elemente: nivelul șomajului în țara de destinație, volumul previzibil al investițiilor, efectul multiplicator al variabilelor exogene și al celor endogene, balanța de operațiuni nemonetare etc. Rezultatele reflectă doar impactul unor factori conjuncturali, situații punctuale, cazuri de echilibru general între sectoarele economice. Nu există modele de calcul unanim acceptate în ceea ce privește impactul migrației; efectul mai ușor de determinat este cel al schimbării nivelului de calitate a forței de muncă, indiferent de locul de proveniență a acesteia.

Unii specialiști iau în considerare preponderent raportul dintre câștigul statelor receptoare, ca urmare a „migrării creierelor”, și ajutorul pentru dezvoltare oferit statelor de proveniență a acestora³⁸. Concluzia unanimă este că efectele „migrației creierelor” sunt în mod clar favorabile statelor receptoare³⁹. Elementele semnificative, în acest sens, sunt următoarele:

- utilizarea mâinii de lucru străine implică costuri sociale, de cele mai multe ori mai reduse decât în cazul folosirii muncii autohtonilor;
- de regulă, imigrantul se află în perioada cea mai productivă a activității sale profesionale;
- salariile cu care sunt plătiți imigranții sunt, în majoritatea cazurilor, inferioare celor ale autohtonilor;
- nivelul de exigență al emigranților este relativ scăzut, în ceea ce privește raporturile lor cu autoritățile locale;
- în multe cazuri, imigranții nici măcar nu concurează forța de muncă autohtonă, acoperind fie domenii profesionale noi, fie segmente de cerere insuficient satisfăcute de specialiștii indigeni;

³⁷ Luís F. Costa, Francisco J. Nunes, *Introdução à teoria económica*, Lisboa, Texto Editora, 1997, p. 391–404.

³⁸ Santos Dos, Américo Ramos, *Transferência inversa de tecnologia: avaliação e análise interpretativa*, în „Análise social”, vol. 19, no. 76, Lisboa, 1983, p. 297–310.

³⁹ Rugs de Anne, *Dimensão Económica e Demográfica das Migrações na Europa Multicultural*, Celta Editora, Oeiras, 2000, p. 12–17.

- pot fi formați specialiști autohtoni, utilizând experiența și cunoștințele experților străini;
- se diminuează dependența de alți factori externi, în materie de competență tehnică, științifică, managerială etc.;
- pot fi implementate cunoștințe inexistente în societate sau imposibil de aplicat, din cauza lipsei forței de muncă adecvate;
- imigranții compensează parțial și scăderea fecundității în societățile dezvoltate; după 1990, imigrația a devenit principalul factor de creștere a populației în Europa Occidentală.

În statele care pierd forță de muncă înalt calificată, a început să fie calculat un nou indicator care să reflecte costurile pe care ele le suportă cu înlocuirea „materiei cenușii” pierdute. Este vorba de „**costul înlocuirii «creierelor»**”. Se calculează pierderile suferite, ca urmare a părăsirii țării de către specialiști de valoare (nu este vorba numai de indivizi, ci și de valoarea masei critice de cunoștințe pierdute, a brevetelor, resurselor intelectuale care trec în mâinile unui competitor etc.), și cheltuielile care trebuie efectuate pentru atragerea altora în locul lor (suportarea cheltuielilor cu burse, stadii de specializare oferite în domeniile de interes prioritar etc.). Evident, nu există o metodologie unitară și nici toate elementele avute în vedere nu sunt comensurabile. Totuși, anumite cifre pot fi luate, fie și orientativ, în considerare. Spre exemplu, o instituție publică din Canada (Centrul de Cercetări Medicale, din Ottawa, CRBS) apreciază că pierderile suferite de această țară prin plecarea unor specialiști în SUA, în perioada 1989–1996, se cifrează la 11,8 miliarde de dolari SUA. Doar pentru sectorul de cercetare medicală, pierderile au fost de cca 560 de milioane de dolari SUA anual. „Fiecare cercetător plecat înseamnă, de fapt, subvenționarea sistemului de sănătate al SUA de către Canada”⁴⁰. Acest lucru este valabil, practic, pentru toate statele afectate de „emigrarea creierelor”. **Diferența esențială este că țările dezvoltate dispun de capacitatea de atragere a specialiștilor din țările mai puțin dezvoltate și compensează astfel, uneori într-o măsură chiar mai mare, pierderile suferite.** Spre exemplu, Canada atrage de patru ori mai mulți specialiști decât pierde, iar Europa Occidentală de cca trei ori⁴¹.

Fenomenul „**migrației creierelor**” poate fi analizat prin prisma elementelor participative la formarea capitalului uman de calitate: pe de o parte, este vorba de specialistul-migrant, iar pe de altă parte, de statul pe cheltuiala căruia el s-a format. Ambii au investit, primul ca agent individual, iar al doilea ca furnizor de fonduri publice, pe care dorește să le recupereze. În timp ce specialistul are posibilitatea să recupereze efortul și investițiile făcute pentru a se forma (prin emigrare), statul originar se vede păgubit în investiția sa. Apare confruntarea între perspectiva

⁴⁰ Barry McLennan, *Endiguer l'exode des cerveaux et renforcer le système de soins de santé*, CRBS, Ottawa, 28.10.1998. <http://www.cbhr.ca>

⁴¹ De altfel, Canada și-a propus să accepte anual un nivel al imigrării reprezentând 1% din populația sa, selecția fiind mai riguroasă și orientată preponderent către cadrele cu pregătire superioară.

„naționalistă” (dezvoltată de Walter Adams și Don Patinkin, și care reflectă viziunea statului de origine, asupra emigrării) și cea „internaționalistă” (aprofundată de Harry Johnson, care argumentează atitudinile statelor ce atrag forța de muncă străină și, în principal, „creiere”). Complementară acestor viziuni este și confruntarea între statul receptor al specialistului (care invocă necesitatea respectării opțiunilor specialistului și dorința acestuia de a se stabili unde dorește, precum și faptul că țara sa nu-i poate asigura specialistului condiții suficiente pentru a se realiza la adevărată sa valoare) și statul de origine (care se vede păgubit într-o investiție pe care o dorea mult mai profitabilă și care aștepta să fie într-un fel compensat pentru costurile suportate)⁴².

Scenariile care pleacă de la ipoteza revenirii specialiștilor în statele de origine sau realizarea de proiecte comune, pentru care să se apeleze și la specialiștii rămași în aceste țări (deci să se constituie punți de transfer tehnologic, de cunoștințe etc.) sunt excesiv de optimiste. Un oarecare transfer de cunoștințe științifice se realizează însă, în cele mai multe cazuri, din cauza unor legături informale, de prietenie, cu foști colegi. Nivelul acestora este însă, inevitabil, modest. În general, transferul invers de tehnologie se ridică la cote dintre cele mai modeste și se regăsește mai ales în domenii care prezintă un interes din ce în ce mai redus pentru statele dezvoltate (industrii poluante, cu consum ridicat de materii prime și energie, cu un cost redus al mâinii de lucru etc.).

În urmă cu 30 de ani, Comisia ONU pentru Dezvoltare de la acea vreme (CNUCED) propusese introducerea unei taxe pentru emigrarea forței de muncă înalt calificate, așa-zisa **taxă Tobin**⁴³, menită să compenseze dezavantajele pe care statele emițătoare le au din cauza pierderilor în economie (atât cele directe, cât și cele propagate). Ea a rămas însă în faza de propunere.

De altfel, la nivelul organismelor internaționale, viziunea predominantă rămâne cea a primordialității deciziei individului în a-și stabili locul în care dorește să trăiască și să lucreze; reglementarea fenomenului migratoriu, prin acordarea de compensații statelor care pierd forță de muncă înalt calificată, nu este de actualitate. Astfel, OCDE consideră că **dezvoltarea generală a societății umane este facilitată de potențarea capacității creatoare a omului, iar acest lucru se poate face cel mai bine prin existența unei piețe mondiale a forței de muncă,**

⁴² Barbara, Rhode, *op. cit.*, p. 230–245.

⁴³ James Tobin, economist american, de formație keynesiană, laureat al Premiului Nobel pentru economie, în 1981, a propus instituirea unui sistem de taxe internaționale uniforme la tranzacțiile în valută (de ordinul a 0,15% sau 0,25%), de care ar fi beneficiat și statele sursă de forță de muncă (furnizoare ale unui tip de capital, cel uman, de valoare ridicată). Așa-zisa „taxă Tobin” a apărut ca o reacție la abandonarea, în 1972, a sistemului de taxe instituit la Bretton Woods. Propunerea lui Tobin, deși s-a bazat pe elemente economice determinate în economiile capitaliste, a avut o puternică încărcătură politică și a fost respinsă de principalele instituții financiare internaționale. Ea a beneficiat, totuși, de aprecierea unor personalități care au încercat ulterior resuscitarea propunerii, în diferite variante (François Mitterrand, Jacques Delors, Boutros Boutros-Ghali, Barber Conable – fost președinte al Băncii Mondiale, în perioada 1986–1991 etc.).

chiar dacă aceasta este imperfectă. „Un informatician indian care pleacă în SUA nu este neapărat un informatician care-i lipsește Indiei. Și aceasta pentru că el nu ar putea să-și dezvolte adevărata competență rămânând în țara sa natală”⁴⁴.

Este dificil de evaluat impactul economic al migrației forței de muncă asupra țării de plecare. Trebuie luate în calcul foarte multe variabile, unele contradictorii (de exemplu, ce ar fi mai util: ca acei lipsiți temporar de serviciu să plece în alt stat, cu riscul părăsirii definitive a țării, sau să fie ajutați să se reintegreze în muncă și să devină contribuabili la bugetul destinat asigurărilor sociale, medicale, de pensii etc.; situația devine și mai complexă în cazul tinerilor supradotați, al celor cu calificări deosebite etc.). Un studiu realizat în acest scop, în Portugalia, țară care a devenit din exportator de forță de muncă importator, având o experiență particulară și din cauza condiției sale de fost imperiu colonial, demonstrează că **„revenirea în țara de origine nu pare să indice un factor important de inovare și cercetare”**⁴⁵. Cauza principală o constituie faptul că revin în țara-mamă, în cea mai mare parte, persoane cu pregătire inferioară sau medie. Deși aportul de capital este relativ însemnat, efectul propagat în economie se regăsește mai ales în ramurile de consum final. Ei investesc, de regulă, în produse finite (bunuri imobiliare, articole de folosință îndelungată etc.). Cei cu pregătire deosebită, purtătorii unor cunoștințe utile dezvoltării, revin definitiv în statul de origine în proporție redusă.

În general, **pentru statul de origine, pierderile sunt aproape întotdeauna relativ mai mari decât câștigurile realizate de statul de imigrare.** Pe termen lung, acest proces poate crea dezechilibre, dificil de contracarat doar de (eventuale) programe de stabilizare a forței de muncă înalt calificate.

Efectele esențiale ale procesului emigrării capitalului uman cu calificare superioară sunt nefavorabile României. Este vorba atât de pierderile directe, adică sumele cheltuite de societatea românească, pentru formarea specialiștilor, cât, mai ales, de pierderile indirecte, respectiv ceea ce se aștepta de la specialiști și nu se mai poate obține. Este adevărat că, o dată cu extinderea accelerată a sa, Internetul poate conduce la o globalizare și a cunoașterii, a facilitării comunicării rapide pe distanțe foarte mari, a realizării unor proiecte comune de către persoane, care este posibil să nici nu se cunoască direct etc. Totuși, deocamdată efectele globalizării, pe acest plan, se fac simțite doar în ceea ce privește fenomenul emigrării specialiștilor.

În România, deocamdată nu se caută soluții de revedere a calculului activelor de capital, în general, și de capital uman, în special. Totodată, la nivelul factorilor de decizie, nu există nici o tentativă de adoptare a unui tratament fiscal special, al firmelor care utilizează forța de muncă înalt calificată. Facilitățile acordate firmelor care angajează absolvenți de învățământ superior sunt binevenite, dar ele rezolvă în

⁴⁴ Afirmatie a lui Mario Cervantes, expert OCDE în problema migrațiilor, într-un articol publicat în „Le Monde Economique” (Franța), la 05.03.2001.

⁴⁵ Anne de Rugy, *op.cit.*, p. 26.

mică măsură problema abandonării țării de către tinerii cei mai dotați. Iar în mediul universitar, în domeniile de vârf, cvasi-totalitatea tinerilor abandonează țara după ce-și înscriu în curriculum un stagiul de cadru didactic, neexistând vreo posibilitate legală de a-i determina să rămână în continuare la catedră.

Din această cauză, nu există nici cadrul legal de tratare diferențiată a specialiștilor, nici filosofia practicării unor politici economice de favorizare a aportului inteligenței la produsul finit al firmei. Practic, reglementările financiare nu conțin nici o prevedere care să favorizeze costuri sporite de capital uman, de fapt creșterea valorii produsului finit prin încorporarea inteligenței. Valorile „ne-contabile” nici nu sunt luate în considerație în contabilitatea românească. Or, pe plan mondial, perioada actuală este una de schimbări semnificative, în acest domeniu.

TENDINȚE ÎN NOUA CONFIGURAȚIE A FORȚEI DE MUNCĂ ÎN ȚĂRILE EUROPENE

SIMONA RAȘEEV

Elaborarea unei strategii privind forța de muncă în condițiile globalizării, ale unui nou context politic, economic și social, la nivel european și ale considerării deopotrivă a particularităților regionale, zonale și/sau de țară este, în opinia noastră, un demers extrem de important și necesar.

O astfel de încercare a fost făcută în 1999 la Institute for Prospective Technological Studies¹. Este vorba de un raport care se referă la evoluția forței de muncă, în principal în Uniunea Europeană, dar și cu trimiteri și comparații cu alte zone, la orizontul anilor 2010. (Se are în vedere obiectivul major al Uniunii Europene de a deveni până în 2010 spațiul cu cea mai dinamică și competitivă economie, bazată pe cunoaștere, din lume).

Strategia Uniunii Europene în domeniul forței de muncă pornește de la sesizarea, conform Raportului, a patru probleme importante și anume:

- **Declinul demografic**, în sensul îmbătrânirii populației Europei, una dintre consecințe fiind mutarea centrului de greutate al politicilor privind forța de muncă, de la problema șomajului (care însă nu va dispărea) spre acele aspecte care vizează menținerea în activitate a persoanelor în vârstă, iar apoi spre orizontul anului 2010, la declinul acestei categorii. Apare, așadar, nevoia de a crea noi instituții și de a încuraja o nouă atitudine față de muncitorii în vârstă.

Alte câteva aspecte, care se subsumează problemei demografice, sunt sesizate de autorii studiului:

- încurajarea femeilor – există țări europene în care cota angajării femeilor este foarte mare, dar există totodată și regiuni sau țări în care doar o foarte mică parte din femei lucrează – de exemplu sudul Italiei cu o rată de numai 22%. De aceea sunt extrem de importante, arată Raportul, acele politici care să atragă femeile pe piața muncii și care să conducă la un echilibru între activitatea profesională și munca de acasă;

- pentru persoanele în vârstă este foarte dificil să-și găsească un nou loc de muncă și aceasta din cauze diverse: nivel mai scăzut de educație, calificare

¹ Ken Ducatel și Jean Claude Burgelman, *Employment Map: Jobs, Skill and Working Life on the Road to 2010*. December, 1999.

depășită, deprinderi de muncă depășite, atitudini de discriminare pe criterii de vârstă a angajaților etc.;

- necesitatea unor politici în domeniul forței de muncă, pentru tinerii cu o pregătire superioară, dar și pentru cei mai puțin calificați; reducerea ratei șomajului pentru această categorie de populație;

- imigrația din țări din afara Europei și mobilitatea în interiorul continentului. Există deja probleme în special în țări cu rate înalte ale ocupării forței de muncă, cum sunt Germania și Danemarca.

Studiul la care ne referim insistă mult pe analiza fenomenului demografic în raport cu dinamica și perspectiva evoluției viitoare a forței de muncă în Uniunea Europeană, subliniindu-se faptul că „îmbătrânirea forței de muncă în următorii 10 ani va fi principalul efect al îmbătrânirii demografice, dar numai după 2007 se va înregistra o scădere semnificativă a populației vârstnice ocupate”².

Foarte puțini sunt analiștii care se hazardează să facă extrapolări în domeniul locurilor de muncă, pentru perioade mai mari de 1–2 ani. Chiar și previziunile pe termen mai lung depășesc rareori 5 ani, iar pentru tehnicile de extrapolare o perioadă de 10 ani iese din discuție. Și, din păcate, arată autorii, nu există modele la nivel european (echivalente cu cele elaborate de Biroul de Statistica Muncii al Statelor Unite) care să poată furniza o alternativă credibilă.

„De aceea, orice analiză a tendințelor în ceea ce privește ocuparea forței de muncă reprezintă doar o tentativă. Singurul element care poate avea o proiecție oarecum credibilă este tendința demografică”³. Mesajul cel mai important, din perspectiva evoluției demografice, se referă la consecințele, previzibile deja, ale îmbătrânirii populației, consecințe care deși nu sunt aceleași în toate țările (membre ale Uniunii Europene) totuși ele se înscriu pe o direcție comună. Problema este cât de bine va reuși Europa să folosească următorii ani, pentru a se pregăti pentru declinul demografic din jurul anului 2010. Vor trebui găsite acele cadre pentru activarea unor segmente precise ale populației, în special prin încurajarea de a munci a persoanelor în vârstă, femei și în general a persoanelor active. Se apreciază că este nevoie de o mai bună integrare a factorilor legați de raportul cerere/ofertă pe piața muncii și a studiilor din domeniul previziunii forței de muncă și al programelor de calificare (pregătire) anticipative.

- **Decalaje de calificare** vor constitui o problemă importantă, de care trebuie să țină seama politicile în domeniul forței de muncă în anii următori. Este vorba mai precis de decalajul dintre cererea și oferta de calificare pe piața muncii, în condițiile societății informaționale și ale unei economii bazate pe Internet. În opinia autorilor, acest decalaj în materie de calificare are trei dimensiuni:

- în prezent aceste decalaje sunt mai evidente în domeniul calificărilor esențiale legate de tehnologiile informației și comunicării. Vor fi necesare noi strategii și politici de redesfășurare a forțelor și investițiilor în materie de inovație;

² *Ibidem.* p. 9.

³ *Ibidem.* p. 9.

– cererea pentru o înaltă calificare în materie de Internet, adresată în special unui mare număr de oameni cu calificare medie, mai ales în reproiectarea domeniului afacerilor, marketing, media ș.a. Va fi necesară instituirea unei noi forme de MBA prin trecerea de la *Master of Business Administration* la *Master of Business Analysis*;

– abilitățile legate de Internet devin astfel fundamentale, nu numai pentru a obține o slujbă, dar mai ales pentru a juca un rol activ și complet în Societatea Informațională.

La nivel sectorial, schimbarea va consta în continuarea trecerii de la industriile tradiționale și agricultură, spre industria tehnologiilor înalte și spre servicii.

Aceste schimbări sectoriale se așteaptă să fie însoțite de o creștere a gradului de ocupare în domeniul calificării înalte (sectoare și ocupații intensiv-cognitive) în special servicii. Proiecțiile făcute pentru U.E. atestă această tendință, cele mai înalte rate preconizându-se pentru specialiști în domeniul tehnic și personalul managerial. Într-un raport al UE, citat în studiul *EU Panorama of Industry of 1997*, se arată că la nivelul anului 1995 acești specialiști înalt calificați reprezentau aproximativ o treime din forța de muncă a celor 15 țări membre și că 81% dintre aceștia lucrau în sectorul de servicii cu o rată mai mare de creștere. Așadar, tendința de trecere de la producție la servicii a accentuat și declinul forței de muncă mai puțin calificate.

Prognozele pentru 2010 arată, de exemplu, pentru Germania că 75% din forța de muncă va trebui să aibă o pregătire profesională la nivel primar și terțiar, iar 17% o pregătire la nivel universitar sau politehnic. În Finlanda se așteaptă ca activitățile intensiv-cognitive să reprezinte trei sferturi din noile locuri de muncă.

În concluzie, se poate aprecia că există o tendință către activitățile care presupun o calificare înaltă. Există desigur diferențe între țări. Raportul amintit anterior, la care se referă studiul *EU Panorama of Industry of 1997* arată, între altele, că trecerea de la munca slab calificată la cea înalt calificată presupune un sistem de educație și calificare care să răspundă nevoilor, care să poată ține în echilibru cererea și oferta. Aceasta reprezintă, de fapt, provocarea care stă în fața Europei, în ceea ce privește forța de muncă.

Dar una dintre problemele cele mai acute rămâne cea a decalajului dintre calificare și progresul tehnologic. Acesta este legat de inovația tehnologică și organizațională, în particular cea care gravitează în jurul Internetului și presupune diverse forme de calificare, la niveluri diferite ale pieței muncii. În primul rând (și cel mai important lucru pentru prezent) este vorba despre creșterea cu adevărat explozivă a Internetului, care va crea o mare cerere de profesioniști în tehnologiile informației și comunicării. Fără acești „maestri ai Internetului” dezvoltarea acestuia nu va putea atinge nivelurile sale cele mai înalte. În al doilea rând, va fi nevoie de oameni „cu capacități în zona Internetului”, care să cunoască și să înțeleagă implicațiile noilor tehnologii ca instrument de lucru și care să nu fie în mod necesar programatori. Dimensiunile creșterii și implicațiile în această zonă nu sunt în

prezent prea bine cunoscute nici de către firme și nici la nivelul sistemelor de calificare. În al treilea rând, există o cerință pentru însușirea unui nivel de bază în materie de Internet, pentru întreaga societate. Din ce în ce mai multe activități se desfășoară *on line*.

Privind spre viitor, chiar și cele mai puțin calificate munci vor presupune abilități în utilizarea Internetului și există de pe acum temeri că decalajul va fi în mod deosebit mai mare în privința tinerilor muncitori necalificați, a șomerilor care nu au acces direct la Internet și a persoanelor în vârstă care consideră dificil să se adapteze la această nouă cultură, cea a Internetului.

Concluzia cea mai importantă, poate, la care au ajuns atât previziunile rapoartelor din SUA, precum și cele din Olanda (privind UE), se referă la faptul că grupul profesional care va înregistra în viitorul apropiat cea mai mare creștere (atât relativă cât și absolută) este cel al specialiștilor în computere (*computer scientists*). Aceste previziuni arată că este nevoie până în anul 2008 de 1,8 milioane de noi specialiști de bază în ICT, din care 1,5 milioane pentru posturi nou create. Acestea din urmă sunt necesare pentru dezvoltarea continuă a ceea ce se numește „economie digitală”, căreia i se atribuie în prezent rolul de motor al creșterii economice în SUA, fiind de altfel și principalul furnizor de noi locuri de muncă.

Se poate identifica, în ceea ce privește Europa Occidentală, o adevărată criză a specialiștilor de bază în ICT, criză care are un potențial impact economic foarte serios. Acest impact se manifestă, între altele, printr-o explozie a salariilor (chiar și cei mai tineri specialiști își negociază salarii din ce în ce mai mari), transferul *offshore* spre țările cu capacitate în creștere în domeniul software (India, China, Israel sau Brazilia), incapacitatea de a atrage investiții de capital, rate scăzute de creștere la nivel macro și micro-economic.

Se pune firesc întrebarea: de unde vor fi recrutați noii specialiști? Pentru SUA, de exemplu, cifrele arată că există o creștere medie anuală de aproximativ 137800 noi locuri de muncă. În ceea ce privește însă locurile de muncă ce reclamă o pregătire de nivel universitar și postuniversitar se poate observa o scădere de la circa 50000 de posturi în primii ani după 1990, la circa 36000 în 1994, dar între anii 1995–1997 s-a dublat numărul angajărilor în industria IT a absolvenților în domeniul calculatoarelor.

În contextul general al îmbătrânirii forței de muncă, în SUA de exemplu, are loc în mod evident o discriminare pe criterii de vârstă, în sensul că sunt preferați tinerii pentru că ei constituie o forță de muncă mai ieftină (se mulțumesc cu salarii mai mici), nu au responsabilități familiale și sunt dispuși să lucreze mai mult timp. Așa s-a ajuns la situația în care în Silicon Valley aproximativ o treime dintre specialiștii în computere sunt cetățeni non-americani, în special indieni și chinezi.

Necorelările din domeniul profesiilor de vârf vor constitui și pentru următorii 10 ani o trăsătură esențială. Creșterea explozivă a Internetului va însemna că principala problemă o va constitui criza profesiilor ITC. Comparațiile, între intrările pe noua piață a muncii și creșterea proiectată a locurilor de muncă, arată că această criză va fi una serioasă. Pentru Europa ea va putea determina chiar încetinirea creșterii economice.

Există însă și multe căi de evitare a acestei crize sau măcar de reducere a efectelor sale negative. Piața muncii în domeniul computerelor se bazează pe proiecții pe un termen prea scurt, ceea ce este într-un fel de înțeles, date fiind ratele foarte înalte ale schimbărilor tehnologice în industrie. Este însă necesar ca și în industrie să existe strategii investiționale și de reinvestiții, cu un caracter mai sistematic în ceea ce privește forța de muncă.

Încercarea de a realiza un posibil model al tipurilor de profesii, care să corespundă în viitor unor anumite tipuri de cerințe, pornește de la următoarele considerații:

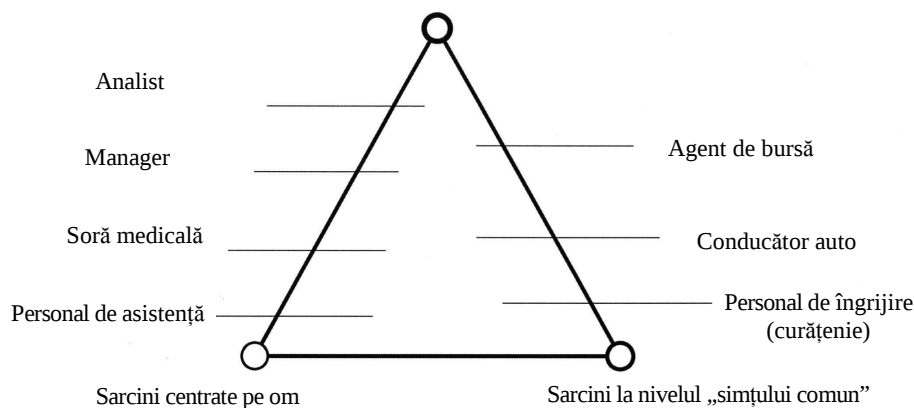
- există sarcini complexe de natură cognitivă care reclamă abilități de interpretare și de percepție. Locurile de muncă ar include aici pe acelea legate direct de ITC și de îndeplinirea unor roluri de cunoaștere intensivă, cum ar fi funcționari executivi în firme (ex. manageri), analiști sau oameni de știință;

- există un al doilea tip de sarcini și anume sarcinile centrate pe om, care implică disponibilitatea de a asculta și a răspunde la nevoile și gândurile omului. Sunt incluse aici așa-numitele „roluri de management mediu” (*middle-management roles*), roluri legate de sănătate și îngrijire, predare, activități de îndrumare și consiliere, servicii de vamă și vânzări;

- se poate vorbi de un al treilea tip de sarcini și anume cele plasate la nivelul simțului comun sau cele care țin de „logica umanului” (*human-logic tasks*). Acestea sunt relativ simple pentru om, dar extrem de greu de programat din cauza faptului că ele se plasează undeva în afara „logicii mașinilor” (*machine logic*). Exemple pot fi activitățile de curățenie, preparare a hranei, conducere auto, grădinarit și pază. Multe activități din categoria celor centrate pe om pot fi incluse aici, deopotrivă (Figura nr. 1).

Figura nr. 1

Sarcini complexe de natură cognitivă

Modelul ocupațional: exemple

În concluzie, autorii Raportului subliniază că depășirea acestei situații de criză, privind decalajele de calificare, este absolut necesară; menținerea acestei situații afectează întreaga populație și nu numai segmentul activ al acesteia.

- Un mare impact asupra forței de muncă îl au tendințele sociale și demografice, care ne conduc spre o „societate pestriță” (*mosaic society*)⁴. Oamenii trăiesc astăzi mai mult și sunt mai sănătoși ca niciodată și profită de posibilitatea de a beneficia de asistență medicală, de îngrijire în general. În același timp, din cauza faptului că viața devine tot mai complexă și ritmul ei tot mai alert, se creează și se amplifică nevoia de a apela la o serie de servicii, de îngrijire a copiilor, a persoanelor în vârstă, precum și la cele legate de întreținerea curățeniei, spălatul rufelor, grădinarit etc. Deși bine reprezentate pe piața muncii, multe din aceste locuri de muncă sunt prost plătite și oferă un statut inferior. De aceea, susțin autorii, în cadrul tendinței generale de creștere a calificării s-ar putea să apară o polarizare a veniturilor, cu posibile consecințe pe planul diviziunii sociale:

- este foarte important de subliniat faptul că nu toate ocupațiile sunt și vor fi legate de noile tehnologii. „Paradoxul ratelor înalte ale dezvoltării tehnologice este faptul că abilitățile umane devin mai importante decât orice altceva”⁵;

- o altă problemă aici o reprezintă modelul „societății de 24 de ore” (*24 hour society*) și legat de aceasta dificultățile de coordonare a rolurilor familiale, în gospodărie, cu cele asumate la locul de muncă. Apare, deci, ca o posibilă alternativă de soluționare a acestei probleme, externalizarea unor activități, deja menționate, din sfera serviciilor;

- structura forței de muncă va fi puternic influențată de trecerea (treptată) de la cerințele unei organizări a muncii de tip industrial, relativ rigidă („de la 9 la 5”), la cele ale unei organizări de tip post-industrial a muncii. Aceasta înseamnă, în primul rând, mai multă flexibilitate, individualizarea crescândă a activităților (munca la domiciliu, tele-munca etc.) și necesitatea unei permanente responsabilități pentru muncă („o economie de 24 de ore”).

Se menționează că există deja indicatori ai acestui nou tip de activitate:

- un număr crescând de locuri de muncă în sistem *part-time* sau *flexitime*;
- numărul mai mare de ore în care magazinele sunt deschise (inclusiv duminica și noaptea);

- extinderea unor activități din domeniul serviciilor, care sunt acum disponibile 24 de ore din 24;

- creșterea timpului afectat muncii (nu a timpului lucrat ca atare, dar de pildă în durata deplasării la locul de muncă);

- organizarea activităților de producție și afaceri pe 24 de ore, adică trei schimburi (ex. comerțul prin Internet).

Toate acestea au numeroase implicații asupra forței de muncă, asupra pieței muncii, sistemelor de calificare, educației. Se vorbește, tot mai mult, de o educație

⁴ *Ibidem*. p. 43.

⁵ *Ibidem*. p. 7.

de-a lungul întregii vieți – *long life learning* – fără de care o persoană nu poate aspira la un nou loc de muncă pentru care nu are calificarea necesară. Conținutul muncii și cerințele acesteia se schimbă foarte rapid. Pentru toate acestea, sistemul de educație, din păcate, nu este decât parțial adaptat.

● O a patra problemă importantă, analizată de autorii studiului, se referă la **identificarea unor caracteristici, în aparență contradictorii, ale forței de muncă** într-o societate bazată pe cunoaștere. Într-un astfel de context, angajații încearcă să dobândească o performanță mai înaltă, dar să facă în același timp față unei organizări mai mobile. Dar, de obicei, unele forme care țin de caracterul flexibil al muncii, cum ar fi, de exemplu, sistemul *part-time*, contractele temporare sau pe o durată limitată, sunt asociate cu niveluri mai scăzute ale investițiilor în oameni. Aceasta ridică următoarea problemă: cine își asumă responsabilitatea acumulării și a reînnoirii *know-how*-ului într-o societate a cunoașterii pe cale să se instaureze în Europa?

„Rezolvarea” acestei situații paradoxale ar consta în tranziția de la structuri organizaționale „funcționale” (în sens de stabile) spre tipuri de structuri organizaționale mai flexibile, deși o mare mobilitate sau flexibilitate poate însemna și nesiguranța (sau precaritatea) unui loc de muncă.

Apare, totodată, o anume contradicție între varianta de a investi în oameni pe termen lung, chiar și pe durata întregii vieți, și nevoia de mobilitate, în condițiile unor schimbări tehnologice foarte rapide și ale fluctuațiilor pe piața muncii. „În mod clar există tensiuni între viziunea asupra unei educații pe toată durata vieții (*long life learning*) și piața muncii la început de secol XXI”⁶.

Politicile de schimbare în domeniul ocupării forței de muncă trebuie orientate pe trei direcții majore și anume:

– de la politici în domeniul șomajului la politici în domeniul ocupării. Raportul arată că această trecere este posibilă prin instituționalizarea *long life learning* în cadrul unui sistem de muncă formal, precum și prin transformarea structurilor de producție și a mecanismelor de dialog social în instrumente prospective, anticipative;

– de la conceptul industrial de ocupare a forței de muncă („muncești și trăiești”) la un concept flexibil. Munca în viitor va trebui să fie flexibilă și adaptabilă unui nou tip de societate, o „societate mozaic” sau „societate pestriță”, o societate în care din ce în ce mai multe activități au caracter non-stop. Se impune, așadar, reproiectarea structurii formale a muncii, a instituțiilor în care ea se desfășoară și a sistemului educațional pe care ea se sprijină;

– de la strategii cantitative în domeniul angajării forței de muncă la o abordare calitativă. Tendința spre trecerea la o societate a cunoașterii va crea oportunități pentru realizarea unui sistem de ocupare a forței de muncă, de o calitate superioară.

⁶ *Ibidem*. p. 8.

Politicile de ocupare a forţei de muncă în următorii 10 ani vor însemna, deopotrivă, crearea unei structuri ocupaţionale raţionale din punct de vedere economic şi social, şi crearea unor noi locuri de muncă într-o Europă foarte dinamică.

Se poate spune, în concluzie, că deşi această analiză nu acoperă în totalitate domeniul viitorului forţei de muncă în Europa, la orizontul anului 2010, identificarea unor probleme prioritare este importantă pentru construirea unei strategii coerente şi realiste în domeniul forţei de muncă. Vor trebui imaginate şi puse în aplicare politici comune şi/sau compatibile (la nivel continental) şi sisteme interconectate în domeniul angajării forţei de muncă, de la educaţie şi calificare la recunoaştere şi acreditare profesională, strategii de recrutare şi asistenţă în căutarea unui loc de muncă, noi tipuri de structuri ocupaţionale şi de organizare a muncii.

„MANDATAREA” CETĂȚENILOR PRIN IMPLICAREA LOR
ÎN COMBATAREA CORUPȚIEI.
ELEMENTE PENTRU UN STUDIU EMPIRIC EVALUATIV

Dr. MARIA COBIANU-BĂCANU
Dr. SORIN M. RĂDULESCU

1. NOȚIUNEA DE „MANDATARE” (*EMPOWERMENT*)

Studiul prezent răspunde invitației adresate de către Banca Mondială unui grup restrâns de sociologi și altor categorii de specialiști, din care au făcut parte și autorii, de a identifica în mod concret principalele dimensiuni și indicatori, capabili să măsoare o noțiune larg utilizată în proiectele de dezvoltare ale Băncii și anume cea de *empowerment*¹ („mandatare” „împuternicire” sau „delegare”). Acest termen este folosit de experții Băncii Mondiale, dar și de sociologii americani, care are diferite semnificații în diverse contexte socio-culturale și politice. El nu se poate traduce printr-un singur cuvânt în limba română, trebuind înțeles doar într-un anumit context teoretic.

O explorare a termenilor locali, folosiți în diferite țări pentru exprimarea lui, arată că el se referă la puterea *eului*, la control, încredere în sine, proprie alegere, viață în demnitate în concordanță cu valorile proprii, independență, decizie proprie, a fi liber, conștiință, capacitate. În cel mai larg sens al cuvântului, *empowerment* înseamnă extinderea libertății de alegere și de acțiune, creșterea autorității individului/grupului, controlul asupra resurselor și deciziilor care afectează viața oamenilor. Conform cu definiția operațională a Băncii Mondiale, *empowerment* înseamnă expansiunea bunurilor și a capacității oamenilor săraci de a participa la, de a negocia cu, de a influența, controla și a face responsabile instituțiile care le afectează viața.

Abordarea, din perspectiva *empowerment*-ului, a dezvoltării, pune oamenii săraci în centrul dezvoltării și îi conține ca fiind mai degrabă resurse importante ale acestei dezvoltări, decât ca pe o *problemă* care trebuie rezolvată din exterior, cu resurse alocate de guvern. Această abordare pune accentul pe *mandatarea* săracilor

¹ Vezi, în acest sens, lucrările: *Empowerment and Poverty Reduction. A Sourcebook* (Editor – Deepa Narayan), Washington D.C., The World Bank, 2002 și *Voices of the Poor from Many Land* (Editor – Deepa Narayan, Patti Petesch), Washington D.C., A copublication of Oxford University Press and The World Bank, 2002.

de a-și gestiona propriile probleme și de a găsi ei singuri soluții. Ea le recunoaște și le apreciază identitatea, plecând de la ideea că *empowerment*-ul se construiește pe forțele lor, pe cunoștințele, îndemânările, valorile, inițiativele și motivația dată de ei în rezolvarea majorității problemelor cu care se confruntă și în efortul de a reduce starea de sărăcie.

Nu există un singur model instituțional de *empowerment*, dar experiența arată că anumite elemente sunt aproape întotdeauna prezente, când eforturile de *empowerment* sunt încununate de succes. Aceste elemente cheie sunt: accesul la informații, includerea/participarea, responsabilitatea și construirea de capacități organizaționale locale. Principalele domenii în care Banca Mondială a aplicat abordarea *empowerment*-ului sunt: furnizarea de servicii de bază, îmbunătățirea guvernării locale, îmbunătățirea guvernării naționale, dezvoltarea pieței orientate spre săraci și accesul oamenilor săraci la justiție².

Ca urmare a invitației care ne-a fost lansată de către experții Băncii Mondiale, preocuparea principală pentru noi a constat în plasarea problemei *empowerment*-ului în contextul realităților românești și în alegerea unei tematici cât mai apropiate de propriile noastre preocupări, în așa fel încât să putem măsura și cuantifica „mandatarea”, „împuternicirea” sau „delegarea” cetățenilor ca o variabilă distinctă. Prima și cea mai importantă alegere pe care a trebuit să o facem a fost identificarea a ceea ce este denumit în mod uzual ca „obiectiv strategic de cercetare”, care să ne facă capabili să evaluăm într-un mod mai direct procesul de *empowerment*, să-l surprindem în plină acțiune, măsurându-i apariția, dinamica și manifestările.

În cele din urmă, ne-am oprit la problema *corupției* din domeniul administrației publice locale, o problemă – așa cum se știe – de stringentă actualitate în România³.

Studiul, pregătit inițial sub forma unei comunicări științifice prezentate la workshop-ul organizat de Banca Mondială la Washington, se află – credem – la confluența unor concepte și tendințe care ne-au devenit familiare o dată cu lectura lucrărilor editate de experții Băncii, printre care Deepa Narayan: *dis-empowerment*, *participation*, *empowerment* și, evident, *corruption*. Ipoteza de lucru de la care am plecat a fost următoarea: corupția din administrația publică locală subminează democrația, privează cetățenii de opțiunea de a-și exercita drepturile și, ca un efect și mai drastic, îi *dezmandatează* (*dis-empowers them*), adică le ia dreptul să se

² În funcție de această schemă teoretică s-a construit în linii generale și comunicarea semnată de noi – Maria Cobianu-Băcanu, Sorin M. Rădulescu – *Citizens' Empowerment through Fighting Corruption. An Empirical Case Research in Romania for Distilling and Testing Indicators and Measurements* la Workshop-ul organizat de Banca Mondială pe tema: *Measuring Empowerment: Cross Disciplinary Perspectives* care s-a desfășurat în zilele de 3-4 februarie 2003 la Banca Mondială, Washington D.C. USA.

³ Mulțumim și pe această cale prof. Michael M. Cernea (Washington D.C.) care ne-a sugerat necesitatea alegerii unei asemenea tematici și ne-a sprijinit permanent în munca noastră de elaborare a acestui studiu. Domnia sa a avut, între altele, bunăvoința de a citi, stiliza și edita versiunea în limba engleză a comunicării, care a constituit substanța studiului și care a fost prezentată la Workshop-ul menționat.

exprime. De aceea, atunci când indivizii corupți sau practicile corupte pot fi eliminate dintr-o anumită instituție a administrației publice locale afectată de fenomenul corupției, cetățenii pot deveni „*mandatați*” să-și exercite drepturile pe care le au, implicit acela de liberă exprimare. De aceea, identificarea unui caz empiric semnificativ de eliminare a corupției ne poate oferi posibilitatea *măsurării* efectelor în termeni de „*empowerment*” și a putea elabora indicatori adecvați pentru asemenea măsurători.

2. CORUPȚIA ÎN CADRUL PROCESULUI DE TRANZIȚIE ȘI „DEZMANDATAREA” CETĂȚENILOR

Procesul de tranziție din România a determinat, o dată cu o serie de schimbări social-economice și politice importante, amplificarea fără precedent a fenomenului de corupție, care se manifestă cu intensitate sporită, în cele mai multe domenii de activitate. Stabilirea mecanismelor economiei de piață și procesul de privatizare au reprezentat un teren profitabil pentru înflorirea corupției și extinderea ei în întreaga viață socială. Astfel, în zilele noastre, mulți analiști spun că ea s-a generalizat și instituționalizat.

Lupta împotriva corupției a devenit obiectivul numărul unu al guvernului, care a elaborat o Strategie Anticorupție încă din 2001, dar fără efecte răsunătoare în societatea românească. Vorbind în Parlament despre starea națiunii, Președintele Ion Iliescu a cerut organismelor legale să aplice cu fermitate legile împotriva celor vinovați de corupție, să folosească întreaga capacitate pentru a-i îndepărta din viața socială și a reinstaura încrederea oamenilor în instituțiile publice. Războiul anticorupție este o prioritate, de asemenea, pentru cetățeni care simt puternic costurile grele ale mitei și fraudei.

Pentru a lupta mai eficient împotriva acestui fenomen, a fost înființat Parchetul Național Anticorupție (PNA), dar de la el nu putem să ne așteptăm la prea mult dacă are numai 55 de procurori pentru 700 de cazuri de mare corupție! În legătură cu această idee, în țara noastră se spune că „Avem corupție, dar nu avem corupți”. Ziarele scriu, de exemplu, cu litere majuscule despre „baronii locali”, ai partidului de guvernământ, care fac tot felul de aranjamente ilegale în propriul lor interes, neglijând nevoile și necazurile oamenilor săraci. Foarte puține măsuri s-au luat împotriva lor, pentru că majoritatea sunt membri ai partidului aflat la putere, care evită să se discrediteze public.

Ca o consecință directă, eșecul în eradicarea acestui cancer al societății noastre poate periclita integrarea României în Uniunea Europeană. El pune obstacole majore în crearea unui climat de afaceri sănătos, necesar pentru a aduce investiții vitale. Ceea ce este grav este faptul că, se pare, cei mai corupți sunt înalții funcționari, care storc mite enorme în propriul lor interes. Corupția afectează serios creșterea economică și reducerea sărăciei. Deși există o strategie guvernamentală anticorupție, puține măsuri s-au luat pentru a fi aplicată în practică. Ipoteza noastră

de lucru este că această strategie nu este suficientă și nici eficientă, dacă nu este susținută de participarea și acțiunea populației, a cetățenilor, de dezvăluire și eliminare a corupției. Noi presupunem că, luptând împotriva corupției cetățenii sunt *empowered*, adică, devin mai puternici, mai încrezători în capacitățile lor de a acționa, au curajul de a-și exprima nevoile, nemulțumirile lor; devin conștienți de drepturile lor; se organizează în asociații, pentru a fi mai bine auziți de cei care dețin puterea și o exercită.

Cele mai frecvente acte de corupție, au loc în domeniul *administrativ*, unde utilizarea funcției publice în scopuri private și vânzarea ei, la fel ca orice marfă, constituie o cale principală de maximizare a unor beneficii și de satisfacere a unor interese economice. Numeroase semnale ale presei și sesizările cetățenilor evidențiază, mult mai adecvat decât statisticile oficiale, implicarea funcționarilor statului și a reprezentanților locali ai puterii în acte de corupție, care determină redistribuirea resurselor în interesul unor grupuri private, aducând mari prejudicii procesului de reformă.

Dincolo de caracterul său imoral și contraproductiv, corupția constituie o frână puternică în calea eforturilor de reducere a sărăciei și de diminuare a inegalităților sociale, având un impact negativ asupra programelor și politicilor de dezvoltare, și, nu în ultimul rând, asupra strategiilor vizând întărirea eforturilor de „mandatare” (*empowerment efforts*).

În acest sens, o formă aparte de manifestare a corupției în România o reprezintă comiterea de către unii primari – ca reprezentanți ai conducerii locale – a unor „*infracțiuni de serviciu*”, care, în concordanță cu legea penală românească, se referă la luarea de mită, primirea de foloase necuvenite, trafic de influență, abuz în serviciu și deturnarea fondurilor publice în interes personal.

În ultimii 5 ani, ca urmare a sesizării cetățenilor, presa din România a semnalat numeroase cazuri de implicare a primarilor, inclusiv a acelor din zonele defavorizate, în acte de corupție (vezi Anexa). Totuși, doar în puține cazuri, autoritățile au luat măsuri de sancțiune fermă, mușamalizând, adeseori, cazurile în care au fost implicați, mai cu seamă, primari aparținând partidului de guvernământ. Au existat însă și situații, deși foarte puține la număr, în care cetățenii, comunitatea în ansamblul ei, s-au implicat în mod direct în lupta împotriva corupției de la nivel local, cerând și obținând, prin eforturi și perseverență, schimbarea primarilor corupți.

3. IMPLICAREA COMUNITĂȚII ÎN LUPTA ÎMPOTRIVA CORUPȚIEI DE LA NIVEL LOCAL – O POSIBILĂ DIMENSIUNE-CHEIE PENTRU MEASURING EMPOWERMENT

În opinia noastră, implicarea directă a cetățenilor în prevenirea și combaterea corupției la nivel local poate constitui o dimensiune cheie pentru măsurarea „mandatării” lor (*measuring empowerment*).

Primăria în România este una dintre cele mai importante instituții în viața oamenilor, fiind capabilă sau *nu* să rezolve problemele și prioritățile comunității și să contribuie sau *nu* la eforturile de eliminare a sărăciei și asigurare a bunăstării indivizilor și familiilor lor, printr-o mai bună gestionare a resurselor locale. Gestionarea fondurilor publice, aplicarea unor programe de dezvoltare social-economică, subvenționarea unor proiecte de asistență socială, modernizarea infrastructurilor și administrarea domeniului public sunt numai câteva din atribuțiile primăriei, ca instituție cu caracter comunitar. Primarul și reprezentanții consiliilor de conducere locală au rolul principal în punerea în aplicare a Legii de retrocedare a terenurilor agricole și silvice, de care se leagă speranțele a numeroși români, în legătură cu posibilitatea de a-și redobândi proprietățile confiscate și a duce o viață mai bună. Tocmai în acest domeniu s-au comis în România cele mai multe abuzuri și acte de corupție.

Un sondaj efectuat, în urmă cu doi ani, de un Institut de specialitate din România a arătat, de exemplu, că peste 75% dintre cei intervievați au apreciat că primăria și primarul au o importanță deosebită în viețile lor, dar numai circa 15% dintre ei au considerat că primăria este o instituție credibilă sau că primarului i se poate acorda încredere. Cei mai mulți subiecți și-au motivat răspunsurile prin faptul că primarul și reprezentanții puterii locale sunt persoane corupte, abuzând de funcțiile pe care le au, pentru a obține avantaje personale. „Numai dacă mituiești primarul îți poți lua pământul înapoi” – aprecia unul dintre cei intervievați, sugerând faptul că primarul este acela care „face legea” și ia toate deciziile în cadrul comunității.

În acest sens, majoritatea cetățenilor, mai ales a acelor care au semnalat în dese rânduri autorităților de la nivel central abuzurile comise de primari, fără să se ia nici o măsură, se simt descurajați și abandonați, neavând puterea de a influența deciziile primăriei sau de a participa la elaborarea acestor decizii, neprimind nici un fel de informații în acest sens și nebeneficiind de mecanisme, prin intermediul cărora deciziile care influențează viața comunității să devină transparente, iar reprezentanții conducerii locale să-și asume public răspunderea pentru ele.

Apreciem că toți acești factori, sintetizați de *lipsa de voce (voicelessness)*, *lipsa de putere (powerlessness)*, *neîncredere (distrust)* și *incapacitatea cetățenilor de a modifica deciziile care implică acte de abuz și de corupție din partea reprezentanților conducerii locale* pot constitui noțiuni cheie pentru înțelegerea și măsurarea gradului de realizare a „*empowerment*”-lui în unele comunități din România. Dobândind putere economică, politică, socială și culturală și control asupra deciziilor și resurselor, cetățenii au „vocea” și „capacitatea” de a face responsabili guvernării locale pentru actele lor ilegale de corupție. Și numai după toate acestea ei devin realmente „*empowered*” (*mandatați*).

În condițiile extinderii corupției, oamenii săraci tind să fie și mai lipsiți de putere:

– Corupția ascunsă a oficialilor guvernamentali, publici și locali îi privează, chiar mai mult, de drepturile și titlurile ce le sunt conferite legal, dar sunt subminate prin practicile înalților funcționari de stat, deținători ai puterii. Deci, lupta cu succes împotriva corupției face „drepturile” și „titularizările” formale mai

reale, nu numai drepturi pe hârtie. (Deci, trebuie măsurat exercițiul actual al unor astfel de „titularizări” și „drepturi”).

– Lupta împotriva corupției dă mai mare *voice*, ceea ce înseamnă mai multă putere celor fără de putere (*powerless*). (Deci, trebuie măsurată „vocea”).

– Lupta eficientă cu corupția încurajează oamenii să „participe” mai mult. (Deci, trebuie măsurate formele de „participare”, urmând unor „succese” în lupta împotriva corupției într-un anumit loc (comunitate, instituție). Ipoteza că participarea crește, ca rezultat al luptei împotriva corupției, poate fi empiric confirmată sau nu. Rezultatul depinde de faptele găsite în realitatea socială. De exemplu, creșterea conștiinței colective privind corupția poate fi urmată de acțiuni de protest și de organizarea în asociații.

– Lupta împotriva corupției crește simțul de „proprietate” – o variabilă psihologică în acest caz – care ar putea fi concretizată în sentimentul de securitate, de a fi propriul său șef, în sentimentul de mândrie și demnitate umană.

– Lupta cu succes împotriva corupției are ca rezultat propensiunea crescândă pentru acțiuni colective și pentru o mai mare mobilizare a energiei sociale. Oamenii sunt mai bine pregătiți să-și folosească energia devenind, astfel, mai puțin sceptici. Acesta este, de asemenea, un indicator al *empowerment*-ului, ca o consolidare a poziției săracilor în calitate de „împuterniciți”.

– Lupta împotriva corupției sporește încrederea în forțele lor proprii, dar și în guvernanți, ducând la creșterea capitalului social, a coeziunii sociale dintre oameni. (Deci, trebuie măsurate nivelul de încredere, acesta fiind un mod specific de măsurare a *empowerment*-ului, ca încredere în guvernul central sau local, în instituțiile lui, în conducătorii lui, în capacitatea cetățenilor de a reduce corupția).

Dimensiunile și indicatorii *empowerment*-ului cetățenilor pot fi puternic determinate, în cazul nostru, de implicarea directă a acestor cetățeni în lupta împotriva fenomenului de corupție. Astfel, o bună cunoaștere a diferitelor moduri de implicare a cetățenilor ne poate ajuta să descifrăm mai bine dimensiunile și indicatorii *mandatării* acestor cetățeni.

4. UN STUDIU DE CAZ REPREZENTATIV PENTRU ROMÂNIA: „CAZUL PRIMARULUI LUȚU”

În România, un caz aparte, care a atras atenția opiniei publice asupra importanței mobilizării și implicării cetățenilor înșiși în lupta împotriva corupției, l-a constituit așa-numitul „caz Luțu”.

Primar al sectorului 4 al capitalei României, ales pe listele partidului de guvernământ, Marin Luțu a comis, până în februarie 2000 – când a fost demis și arestat – numeroase abuzuri și acte de corupție. Cel mai grav abuz, în care, alături de primar, au fost implicați secretarul primăriei și 30 dintre cei 32 de consilieri ai primăriei, a constat în acapararea, printr-un simulacru de licitație, a șase piețe agroalimentare din sudul Capitalei – care se numără printre cele mai mari și

bănoase din România. Primarul, împreună cu fiica sa, secretarul și cei 30 de consilieri ai primăriei au înființat o firmă („Comprest”) având ca obiect de activitate, printre altele, modernizarea și exploatarea piețelor agroalimentare. Apoi, prin intermediul unei hotărâri oficiale, semnate de primar, secretar și consilieri, firma și-a adjudecat licitația în baza căreia a obținut dreptul de concesiune asupra celor șase piețe agroalimentare pe o perioadă de 20 de ani. De menționat, că la licitația trucată, organizată de primărie, au participat doar două firme: „Comprest” – firmă care a fost înființată doar cu câteva luni înainte de licitație, deși legea îi solicita bilanțul contabil din ultimii 3 ani, și o altă firmă aparținând șefului de cabinet al primarului, care nu a avut decât rolul decorativ de a da o aparență de legalitate licitației truate de primar și de ceilalți membri ai conducerii locale.

Aceasta a fost numai una dintre afacerile oneroase ale primarului denumit sugestiv de presă „Caracatița Luțu”, în casa căruia s-au găsit – cu ocazia perchezițiilor efectuate de autorități – sume mari de bani, cecuri bancare și valori importante, precum ceasuri scumpe, colecții de tablouri, icoane și statui purtând nume celebre. În fapt, așa cum s-a dovedit ulterior, Marin Luțu a reușit să devină, în timpul scurtului mandat cât a fost primar, unul dintre cei mai bogați oameni din România.

Fără a intra în detaliile acestui caz, care a demonstrat că „se poate lupta cu corupția” (considerată în România ca fiind o veritabilă „fatalitate”), menționăm doar faptul că numeroasele sesizări și petiții adresate diverselor autorități (Prefecturii Capitalei, Poliției, Parchetului, Departamentului de Control al Primului Ministru, Consiliului Concurenței, Comisiei de Abuzuri a Camerei Deputaților etc.) de către cetățenii și comercianții din sectorul 4 al Capitalei au rămas fără răspuns. La fel ca și în cazul altor demnitari acuzați de corupție, primarul Luțu beneficia de „imunitate”, primind, inițial, doar o simplă mustrare din partea partidului de guvernământ din care făcea parte. Urmare a acestui refuz al autorităților de a interveni în cazul primarului corupt, un grup de cetățeni, comercianți, patroni și vânzători de tarabă, dezavantajați de licitațiile și contractele truate încheiate de primărie, au adoptat diferite forme de protest, organizând mitinguri și redactând „manifeste” în care au dezvăluit opiniei publice abuzurile primăriei. Unul dintre aceste manifeste suna în felul următor: *„Comercianți din toate piețele, societăți comerciale, persoane fizice autorizate, asociații familiale, opuneți-vă pe toate căile legale..., formați comitete de inițiativă..., informați și sesizați organele de cercetări penale despre comiterea unor fapte cu caracter penal săvârșite în această afacere de anvergură, deoarece este vorba nu doar de apărarea intereselor proprii, ci și de o obligație civică și morală”*⁴.

Cazul primarului corupt a constituit, pe scurt, o ocazie pentru cetățenii din sectorul 4, București, de a se uni în lupta împotriva unui fenomen endemic în România și de a-și cristaliza o „conștiință colectivă”, capabilă să se confrunte cu abuzurile și corupția oficialilor publici.

⁴ Conform cu ziarul „Evenimentul Zilei”, 13 noiembrie 1999, p. 3.

Ca o sumară concluzie, apreciem că măsurarea *Empowerment*-ului s-ar putea realiza și prin evaluarea unor asemenea inițiative colective, prin intermediul cărora o *populație „eterogenă”* devine o *comunitate „omogenă”*, din ce în ce mai conștientă de drepturile și interesele ei, solicitând dreptul de a fi informată, de a participa la elaborarea deciziilor care o privesc și de a cere ca măsurile luate de conducerea locală să fie responsabile și transparente. Relațiile cetățenilor cu primăriile și cu reprezentanții conducerii locale sunt deosebit de importante în România, motiv pentru care acest aspect ar putea constitui cadrul de referință al unui eventual proiect care vizează *Measuring Empowerment*.

5. UN MODEL POSIBIL DE MĂSURARE A „MANDATĂRII” CETĂȚENILOR (MEASURING EMPOWERMENT) PRIN INTERMEDIUL EVALUĂRII IMPLICĂRII COMUNITĂȚII ÎN LUPTA ÎMPOTRIVA CORUPȚIEI

În opinia noastră, *măsurarea „mandatării” cetățenilor* poate fi realizată (și) prin intermediul *evaluării implicării comunității în lupta împotriva corupției*, dimensiune care poate fi operaționalizată în mai mulți indicatori, conform unui model sugerat de teoria problemelor sociale⁵.

Ca orice problemă socială, corupția implică două elemente principale:

a. o condiție *obiectivă* – constând în conținutul ei real, măsurabil în funcție, de exemplu, de prejudiciile pe care le aduce resurselor și intereselor publice, condițiile în care este comisă, poziția celor implicați în acte de corupție etc.;

b. o condiție *subiectivă* – constând în îngrijorarea și temerile provocate unui număr semnificativ de persoane, dificil de cuantificat, dar reprezentative pentru modul de percepție de către populație, a unui fenomen care afectează interesul public.

Numai atunci când membrii unei comunități devin conștienți că le sunt lezate interesele și se mobilizează în mod special pentru a lupta, de exemplu, împotriva unui primar corupt, se poate spune că fenomenul de corupție nu este numai o condiție obiectivă indezirabilă, ci o veritabilă problemă socială, în legătură cu care părerile insideri-lor contează mai mult, decât cele ale outsideri-lor.

Toate problemele sociale, inclusiv corupția, au o „istorie naturală”, în sensul că oamenii devin conștienți de gravitatea lor, în mod treptat, în raport de anumite stadii sau etape. Orice nou stadiu conține elemente noi față de cel precedent. Următoarele stadii sunt cele mai importante în cazul implicării membrilor unei comunități împotriva corupției:

a. stadiul *conștientizării*. Efectul cel mai caracteristic al acestui stadiu îl reprezintă geneza unei conștiințe colective, determinată de ideea că „*trebuie făcut ceva pentru rezolvarea problemei. Așa ceva nu se mai poate!*”. Cazul Luțu și al altor primari corupți, de exemplu, n-ar fi devenit vizibil dacă cetățenii direct

⁵ Vezi, de pildă, *Contemporary Social Issues. A Reader* (edited by Rose Ciallombardo), California, Santa Barbara, Hamilton Publishing Company, 1975.

interesați în problemă, exasperați de pasivitatea autorităților, nu s-ar fi adresat presei, care, prin semnalele ei, a reușit să cristalizeze un curent de „opinie publică” favorabil luptei împotriva primarilor corupți;

b. stadiul reacțiilor cu privire la problema sesizată. Conștientizarea problemei „primarilor corupți” a devenit constant un obiect de dezbatere publică, angajând, pe de o parte, reacții ale opiniei publice, iar pe de altă parte, reacții ale oficialităților. Dezbatere publică, cele găzduite de mass-media, interpelările parlamentare etc., unele dintre ele caracterizate de jocuri de interese, au încercat, în ansamblul lor să răspundă la întrebarea: „*Ce trebuie făcut în legătură cu problema primarilor corupți?*” ;

c. stadiul reacțiilor cetățenilor în legătură cu modul de reacție a oficialităților. Incapacitatea autorităților de a lua măsuri împotriva primarilor corupți a provocat o serie de nemulțumiri din partea cetățenilor, determinând acțiuni de protest, constituirea în diverse asociații etc. Urmare a modului inert de reacție a autorităților, sloganul „avem corupție, dar nu avem corupți” a devenit una dintre cele mai reprezentative evaluări, asupra modului în care înțeleg autoritățile din țară să se implice în lupta împotriva corupției;

d. stadiul acțiunii. Urmând dezbaterilor publice, acest stadiu implică mobilizarea cetățenilor, pe de o parte, și a autorităților, pe de altă parte, cu scopul de a elabora acțiuni și politici de ameliorare. Spre deosebire de stadiile anterioare, acest stadiu este unul al *acțiunii și mobilizării* dinamice a comunității, în ansamblul ei, care a trecut de la faza conștientizării problemei la aceea a elaborării unor acțiuni în comun. Asemenea acțiuni, în cazul Luțu și a altor primari corupți, au fost susținute într-o formă instituționalizată de diferite asociații create ad-hoc și chiar de către autorități.

În opinia noastră, succesiunea acestor stadii (care rămâne a fi operaționalizată prin indicatori specifici) poate constitui un indiciu al cristalizării unei „conștiințe comunitare” în lupta împotriva unei probleme sociale de o actualitate și gravitate deosebită în România (corupția primarilor ca „primi gospodari” ai comunității) și în combaterea căreia autoritățile nu au găsit decât puține soluții.

Plecând de la evaluarea modului de constituire și afirmare treptată a acestei conștiințe comunitare, se pot identifica diverși indicatori pentru măsurarea *empowerment*-ului cetățenilor.

6. „VOCILE” CELOR MANDATAȚI. SITUAȚIA POSIBILĂ DUPĂ ÎNLĂTURAREA PRIMARULUI CORUPT

Conștienți că o reală rafinare și testare a indicatorilor și măsurătorilor poate fi făcută cu succes numai printr-un studiu de caz empiric, ne-am propus să continuăm investigațiile în același sector 4 al Municipiului București, după înlăturarea răsunătoare a primarului Marin Luțu. Intenționăm să aflăm dacă s-a schimbat ceva în bine în viața celor 300 000 de locuitori ai acestui sector în noua legislatură

2001–2004, având un primar reprezentant al partidului de guvernământ (PSD); dacă acest primar a învățat ceva din greșelile fostului primar și dacă programul său de guvernare locală urmărește democratizarea și modernizarea primăriei.

Dacă în prima parte a studiului nostru am investigat actele de corupție și abuzurile primarului Luțu, acum cercetarea de teren se va deplasa asupra cetățenilor și Primăriei ca instituție de stat care are un nou primar.

Întrebările fundamentale ale proiectului nostru de cercetare vor fi, de aceea, următoarele:

- Ce fac cetățenii acum? După îndepărtarea primarului corupt, noul primar a încercat realmente să dea cetățenilor mai multe șanse de expresie și de acțiune sau nu?

În centrul proiectului nostru problemele strategice ce își așteaptă răspuns sunt sau ar trebui să fie următoarele:

- Participă cetățenii mai mult ca înainte la exercitarea puterii? Acest lucru trebuie cercetat. El poate fi confirmat sau nu. Noi suntem supuși „tiraniei” faptelor.

- Funcționarii primăriei au devenit mai responsabili și mai sensibili la petițiile cetățenilor?

- Primarul și funcționarii săi au lărgit spațiul democrației în interiorul și în afara primăriei?

- Utilizează ei fructuos spațiul democratic în favoarea cetățenilor?

Din perspectivă metodologică un alt set de probleme se ridică:

- Ce tipuri de activități ale cetățenilor și funcționarilor sunt susceptibile de măsurat?

- Cum pot fi făcute operaționale acestea în procesul de cercetare?

Printre alte probleme, noi vom fi interesați în mod deosebit de strategia concretă de lucru după demascarea și înlăturarea fostului primar din vârful piramidei primăriei, cu alte cuvinte, despre *empowerment strategy*, deși noi știm că acest concept și semnificațiile lui complexe nu sunt cunoscute în practica social-politică din țara noastră.

Unele întrebări pot fi și acestea:

- Care au fost primele măsuri luate de noul primar instalat după primarul corupt?

- Ce a întreprins el pentru a promova participarea oamenilor în interiorul și în afara primăriei?

- Cum a acționat el în cazul unui act de corupție mai mic, dacă acesta s-a întâmplat?

Concluzia finală și miezul întregului nostru program de cercetare constă în găsirea răspunsurilor la următoarele întrebări:

- Sunt cetățenii puși pe primul loc?

- Sunt ei acum „împuterniciți”?

Desigur, răspunsurile nu pot fi date printr-un simplu „da” sau „nu”. Ele trebuie să derive din multe alte date obținute din cercetare. Dacă cetățenii sunt pe primul loc în preocupările primarului și ale primăriei, dacă ei sunt „împuterniciți”,

putem afla din strategia de a-i informa, de a-i include la principalele activități și decizii, de a face pe reprezentanții puterii responsabili de resursele materiale și financiare ale sectorului, de a ajuta cetățenii să se organizeze și să se mobilizeze în descoperirea funcționarilor și oficialităților corupte, ca și în buna funcționare a utilităților publice ale sectorului.

În această situație, *empowered citizens* sunt mai bine informați și, în consecință, mai bine echipați pentru a beneficia de oportunități, de acces la servicii, la educație, la îngrijire medicală, să-și exercite drepturile și să facă responsabili de activitatea lor pe actorii din instituțiile statului și din afara lui.

„Libertățile civile, conform ideilor susținute de Deepa Narayan și colaboratorii ei de la Banca Mondială și exprimate în forma «vocii cetățenilor» (bazată, la rândul ei, pe informație, participare și responsabilitate publică), pot crește eficiența acțiunii guvernului” sau conducerii administrației publice locale. Astfel, creșterea încrederii cetățenilor în personalul primăriei și în programul lui de dezvoltare prin participarea lor ar fi răspunsul așteptat, anume că situația și climatul s-au schimbat radical în Primăria Sectorului 4 din București.

Acestea sunt, desigur, ipoteze de lucru care trebuie verificate pe teren. După această scurtă prezentare a unui posibil proiect de cercetare viitoare, este ușor de observat că el este construit pe ideea centrală a lucrărilor semnate de experții Băncii Mondiale cu privire la noțiunea de *empowerment*.

Empowerment-ul sau împuternicirea, la fel ca și sărăcia, este un fenomen multidimensional pentru că este polul său pozitiv. Este dinamic, complex și instituțional înrădăcinat. Realizarea lui reclamă ca obiectiv central reforma statului pentru crearea condițiilor în care cetățenii să se poată informa, să participe, să se asocieze și să ia decizii. Toate acestea conduc la rezultate mai bune în procesul de dezvoltare, la îmbunătățirea guvernării naționale și locale, acces la justiție, furnizarea de servicii publice accesibile tuturor, la dezvoltarea unei piețe orientate spre cei săraci. În același timp, *empowered people* are ca efect creșterea coezivității societății civile, formarea de organizații de cetățeni puternice, creșterea bunurilor materiale ale cetățenilor și a libertății lor de opțiune. Modelele *empowerment*-lui variază de la o țară la alta, în funcție de istoria socială, grupurile sociale, nivelul de dezvoltare economică și tradițiile democratice. Chiar în interiorul fiecărei instituții pot fi găsite diferite modele de *empowerment*.

Corespunzător cu cele 4 elemente cheie, (informație, includere-participare, responsabilizare și construirea de capacități organizaționale locale) procesul de *empowerment* are mai multe dimensiuni. Acestea sunt un mediu propriu pentru a dezvălui indicatorii și pentru a-i măsura. În concepția noastră, *Empowerment*-ul are aceste dimensiuni: cultural-informativă, politică, socială, economică, instituțională, juridică și morală. Acestea pot fi interșanjabile, ceea ce înseamnă că unii indicatori sunt comuni pentru 2–3 dimensiuni. Dar fiecare dimensiune are indicatorii ei „tari” care o definesc și care pot fi măsurabili prin metode cantitative și calitative.

7. CARACTERUL OPERAȚIONAL MULTIDIMENSIONAL AL EMPOWERMENT-ULUI.

Menționăm, din nou, că noțiunea de „*empowerment*” nu poate fi tradus printr-un singur cuvânt în limba română, iar dacă am face acest lucru am recurge în fapt la o forțare a limbii române. Pentru a fi bine înțeles, el trebuie să fie explicat în context, deci, folosind factorii cheie, domeniile în care ei sunt aplicați și schema „cadrului teoretic al *empowerment*-ului”. Această abordare are meritul că oferă un nou model de analiză și intervenție socială, descoperă și valorizează potențialul latent al oamenilor săraci, le dă conștiința forțelor lor interne de a se organiza, de a lucra împreună și de a se mobiliza în beneficiul comunității. Dar ea are, de asemenea, un înalt grad de idealism și dezirabilitate. Aceasta derivă din faptul că elementele și factorii *empowerment*-lui – reale și ample procese sociale – apar uneori a fi ușor de realizat pretutindeni, inclusiv de oameni cu experiențe și modele de viață diferite. În fapt, aceste procese sociale imperative sunt foarte greu de atins. De exemplu, în România, construirea capacității organizaționale locale, latura revendicativă a guvernării, discutarea bugetului luând în seamă propunerile cetățenilor de la bază sunt aspecte ale vieții sociale foarte puțin dezvoltate. Anul trecut, de pildă, nici bugetul național nu a fost dezbătut pe măsură de către parlamentari, cu atât mai puțin cetățenii de rând bugetele locale! Așa că este corectă afirmația autorilor lucrării *Empowerment and Poverty Reduction*, că *empowerment*-ul oamenilor săraci rămâne mai degrabă un ideal decât o realitate în cele mai multe țări în curs de dezvoltare.

Cu toate acestea, modelul teoretic rămâne valabil incluzând, în opinia noastră, următoarele dimensiuni:

7.1. Dimensiunea cultural-informativă

Este un lucru cunoscut că fără informații oamenii rămân fără putere (*powerless*) și fără șansa de a participa la dezbateri (*voiceless*). Informația înseamnă putere. Deci, dând oamenilor informație lor li se dă putere de a se exprima, de a-și cere drepturile, de a trage la răspundere oficialitățile guvernamentale și de stat, de a participa la acțiuni ce privesc viața lor. Accesul la școală și educație este, de asemenea, un mijloc de a deveni o personalitate puternică sau un lider de opinie sau de acțiune, capabil să modeleze gândurile și comportamentul oamenilor.

Indicatorii acestei dimensiuni pot fi: „vocea” cetățenilor obișnuiți care se adresează autorităților cu nevoile lor, numărul de inițiative propuse în viața comunității, interesul crescând față de modul cum sunt cheltuite fondurile publice și resursele locale, acțiunile de protest împotriva actelor de corupție ca expresie a conștiinței comune că ele le afectează grav viața, nevoia de a avea acces în mod

deosebit la informațiile financiare pentru a ține în frâu corupția, interviurile în mass-media pentru a face responsabile oficialitățile guvernamentale pentru politicile lor, dorința de a crește orizontul informației culturale și profesionale și de a deveni înalt calificat.

În acest caz, se pot măsura: numărul „vocilor” și al inițiativelor, efectele sociale și economice ale interpelării autorităților privind modul de utilizare a banului public, măsurile concrete luate după acțiunile de protest și interviurile date în mass-media privind deturnarea fondurilor comunitare, numărul de tineri cu înaltă calificare participanți la efortul încununat de succes de a da putere oamenilor simpli prin informare.

În investigația de teren a Primăriei, ca instituție administrativă, indicatorii dimensiunii cultural-informative ar putea fi: cutiile poștale pentru petiții și cereri ale cetățenilor; postere cu informații actuale și urgente avansate de Consiliul Primăriei și plasate în locuri-cheie, precum intersecțiile unor mari străzi sau bulevarde, în fața unor instituții, magazine sau piețe importante; publicarea unui ziar al primăriei cu informații de cultură generală și cu probleme concrete și stringente ale sectorului; întâlniri cu cetățenii pentru a descoperi problemele lor și pentru a fi incluse, apoi, în bugetul local și în viitoarele programe de dezvoltare ale sectorului.

Măsurătorile pot fi făcute prin metode cantitative, cum ar fi numărul de acțiuni, frecvența unor efecte, și prin metode calitative, precum: interviul în adâncime, discuții cu focus-grup, metoda cercetării participative, discuții libere.

7.2. Dimensiunea politică

Prin dimensiunea politică cetățenii devin conștienți de puterea lor de a schimba statu-quo-ul și de a participa la luarea deciziilor la toate nivelurile societății. Ea dezvoltă, pe de o parte, capacitățile politice, conștiința politică, iar pe de alta, capacitatea de a reprezenta pe cineva sau un grup și de a participa la viața politică a comunității sau chiar a țării. În acest fel, procesul de *empowerment* produce efecte politice benefice. Societățile cu largi libertăți politice pot să combată mai bine sărăcia, corupția și să asigure creșterea economică a oamenilor. În același timp, dimensiunea politică este un instrument util de îmbunătățire a guvernării naționale și locale, de a participa cu succes la lărgirea spațiului acțiunilor democratice, la creșterea încrederii în capacitățile cetățenilor de a lupta pentru egalitate în fața legii, relații echitabile între ei, pentru combaterea corupției.

Dimensiunea politică are ca indicatori libertatea de informație, libertatea de a forma asociații sau uniuni, accesul liber la presă și accesul egal la justiție, libertatea de a participa și de a lua cuvântul la dezbaterile publice, conștiința colectivă, acțiunile și deciziile privind drepturile lor.

Măsurarea în acest caz înseamnă să pui acești indicatori în termeni cantitativi de număr, frecvențe obținute din anchetele de opinie sau în termeni calitativi, folosind descrierile nuanțate și concrete ale *empowered people* despre noile lor „puteri” care au schimbat viața întregii comunități.

7.3. Dimensiunea socială

Această dimensiune se exprimă în nevoia oamenilor de a fi incluși, de a participa, de a se asocia și de a construi capacități organizaționale locale cu scopul de a fi mai bine auziți de către cei ce dețin puterea și au autoritate. Să cercetezi dimensiunea socială a *empowerment*-ului înseamnă să dezvălui caracterul social al acțiunilor oamenilor, să pui în lumină procesul de socializare, care are drept consecințe creșterea capitalului social și a coeziunii sociale a comunității. Studiile efectuate de Banca Mondială au arătat că un nivel mai înalt al capitalului social, măsurat prin participarea la grupuri cu interese comune și cu puternice legături între oameni, poate genera un nivel mai înalt al satisfacțiilor și chiar al veniturilor familiei.

Indicatorii dimensiunii sociale, precum satisfacțiile, coeziunea socială, capitalul social, ei înșiși complecși și demontabili în alți subindicatori, sunt greu de măsurat prin metode cantitative. Așa că cele mai potrivite sunt evaluările calitative, aprecierile participanților la procesul de *empowering*.

De altfel, în studiul tuturor dimensiunilor, principala metodă de cercetare va fi PEA (*Participatory Empowerment Assessment*) sau evaluarea împuternicirii din perspectiva participanților la ea. Aceasta înseamnă că noi vom utiliza punctul de vedere al celor *Empowered* pentru a înțelege procesul ca atare și implicațiile lui în programele de dezvoltare. Să vezi lumea prin ochii celor care au devenit *powerful* și *voiceful* și să descrii lumea în termenii proprii lor este un veritabil model de autenticitate și validitate științifică.

7.4. Dimensiunea economică

Aceasta este, în analiza noastră, o dimensiune puternică și importantă a *empowerment*-ului, pentru că ea constituie o cauză fundamentală a inegalității, care afectează calitatea vieții și capacitatea de decizie a oamenilor. Fără putere economică și bunuri materiale este greu să vorbești despre bunăstare, acces la decizii, controlul asupra acțiunilor pentru a depăși obstacolele ce stau în calea reducerii inegalităților sociale. Un statut economic înalt al grupului social, ce constă în bunuri fizice și financiare ca: pământul, casa, animalele, economiile bănești, bijuteriile, îi sporesc securitatea, încrederea în sine și capacitatea de a negocia corect afaceri cu alții și îi reduce vulnerabilitatea. Pentru a se exercita opțiunile de viață strategice, unii cercetători consideră că sunt necesare: accesul la resurse, la instituții și la rezultate. Toate bunurile enumerate mai sus, ca și accesul la resurse, instituții și rezultate pot fi considerate indicatori ai dimensiunii economice și, implicit, ai *empowerment*-ului.

Deci, acești indicatori fiind predominant de natură materială și financiară pot fi mai ușor măsurați. Cei de natură socială, instituțională sau morală reclamă alte unități de măsură, obținute prin distilare din analizele calitative.

Empowerment-ul economic, prin lupta împotriva corupției, este evident în creșterea fondurilor bugetului pentru serviciile publice și sociale, educație, îngrijire medicală, activități culturale, infrastructură și, în cele din urmă, în calitatea vieții.

7.5. Dimensiunea instituțională

Această trăsătură a *empowerment*-ului este crucială, pentru că lipsa de „voce” (*voicelessness*) și lipsa de putere (*powerlessness*) sunt adânc înrădăcinate în natura relațiilor instituționale. Împuternicirea oamenilor implică, deci, schimbarea naturii relațiilor instituționale, în care este adânc întipărită cultura inegalității.

Noi presupunem că, în România, dimensiunea instituțională a *empowerment*-ului nu poate fi realizată fără o profundă reformă a instituțiilor și o participare masivă a societății civile. Altfel, ea rămâne un simplu deziderat. Reforma din administrație pusă pe agenda guvernului, în luna ianuarie 2003, ca obiectiv principal de realizat în vederea integrării în Uniunea Europeană, o considerăm una din cele mai complexe și dificile sarcini, întrucât presupune o totală schimbare de mentalitate și comportament față de cetățean, din partea slujbașilor statului. Aceștia trebuie să devină mult mai conștienți și responsabili față de cetățenii-contribuabili, pe seama cărora își câștigă existența, ale căror cerințe dacă nu pot fi rezolvate, trebuie măcar ascultate cu atenție și respect.

Numai o reformă atotcuprinzătoare, susținută de stat, care să includă legile, reglementările, instituțiile, dublată de schimbări în cultură, sistemul de valori și morala muncii, creează condițiile necesare de creștere a posibilității cetățenilor de a trece de la statutul de oameni excluși la cel de „împuterniciți”. Or, o astfel de reformă instituțională este un lung proces care implică schimbări de adâncime în stilul de muncă, mentalitățile și comportamentele oficialităților, ale funcționarilor statului și ale omului de rând însuși.

Principalii indicatori ai dimensiunii instituționale pot fi:

- Mijloacele primăriei de a asigura accesul la informații, diseminarea lor pentru a ajuta cetățenii să facă opțiuni informate, consultații, studii despre nevoile cetățenilor de a fi informați;

- Facilitățile suportate de primărie pentru a susține includerea și participarea prin elaborarea de norme locale, reglementări privind participarea oamenilor, mecanismele sociale de atragere a lor la acțiunile comune ale sectorului, dar și de mediere a relațiilor lor cu primăria.

- Formele de organizare stimulate de primărie, pentru a asigura monitorizarea guvernării locale de către cetățeni și mass-media: încorporarea organizațiilor locale de cetățeni la luarea deciziilor, împuternicirea comitetelor locale de a cerceta deciziile și activitățile primarului și ale consilierilor săi în privința modului de cheltuire a banilor comunității, identificarea cazurilor de corupție, (dacă sunt), printre reprezentanții puterii locale și funcționarii primăriei;

– Eforturile statului de a investi în construirea de capacități organizaționale proprii ale cetățenilor sau ale reprezentanților lor, precum: instituțiile de cercetare, ONG, organizații de femei, de părinți-profesori, de credincioși.

Măsurarea acestor indicatori poate fi realizată prin metode cantitative și calitative. De exemplu, la facilitățile de diseminare a informației, indicatori pot fi: instalarea în primărie a unui centru de informare, pentru a încunoștința cetățenii de elementele noi din proiectele de activitate, centru care poate fi apreciat după tipul de mijloace puse la îndemâna cetățenilor; numărul crescând de oameni implicați în diseminarea informației; interesul oamenilor de a fi bine informați dezvăluit prin interviuri în adâncime, discuții în grup centrate pe o problemă, dezbateri libere.

Includerea și participarea reclamă de la autoritățile Primăriei Sectorului 4, București, după „seismul” Luțu, un nou cod de comportare, care poate fi aflat prin discuțiile cu cetățenii, care vin la Primărie pentru a-și rezolva anumite probleme și cu funcționarii. Analiza socială și evaluarea, făcută de participanții la *empowerment* a datelor obținute, constituie metodele ce pot fi utilizate cu succes. Satisfacțiile cetățenilor de a fi ascultați și tratați cu respect și demnitate de către funcționarii primăriei este un indicator calitativ. El poate fi măsurat prin analiză socială și metode participative.

În ceea ce privește participarea efectivă a cetățenilor, menționăm că un asemenea obiectiv reclamă un real proiect financiar, pentru a forma și a face funcționabile asociațiile și grupurile de cetățeni, care ar ajuta la soluționarea problemelor comunității. Dar realizarea acestui obiectiv în condițiile financiare ale României de astăzi este aproape ...imposibil.

Deci, volumul fondurilor, ponderea de intermediari și facilitatori, tipurile de activități inițiate, rezultatele obținute prin atragerea cetățenilor în organizații comune, pentru a fi mai bine auziți și a veni în întâmpinarea nevoilor lor, sunt indicatori măsurabili prin metode cantitative, calitative și participative.

Responsabilizarea sau abilitatea, de a cere oficialilor publici să fie responsabili pentru politicile, acțiunile și modul de utilizare a fondurilor, este o problemă de vârf în proiectul nostru, datorită largii răspândiri a corupției în instituțiile administrației publice de tipul primăriei. Indicatorii amintiți anterior, organizațiile de cetățeni, comisiile de cetățeni, cu scopul de a controla și a face responsabile oficialitățile publice locale pentru deciziile, acțiunile și fondurile folosite sunt și indicatori ai capacităților locale. Noi am menționat deja că ei se întrepătrund.

În ceea ce privește investițiile în capacități organizaționale locale, noi considerăm că această sarcină este una nouă și grea pentru primării. În România, după 1989, au fost puține preocupări în acest domeniu. De exemplu, în problema luptei împotriva corupției, oficialitățile nu au fost interesate în construirea de noi capacități organizaționale, deoarece ele erau primele implicate în actele de corupție. Astfel că, legat de corupție, în proiectul nostru de cercetare vom examina cu deosebit interes științific indicatorii acestui element-cheie al *empowerment*-ului, anume, construirea de capacități locale organizaționale, care să monitorizeze activitățile sensibile la corupție.

7. 6. Dimensiunea juridică

Un sistem juridic funcțional și supremația legii sunt caracteristici importante ale *Empowerment*-ului oamenilor din țara noastră, unde infracțiunile de corupție au devenit atât de excesive, încât pot să întârzie dezvoltarea viitoare pe drumul integrării europene. Aceste trăsături sunt necesare pentru climatul de investiții, pentru protejarea oamenilor săraci și a mijloacelor lor de existență, inclusiv pentru a crește încrederea oamenilor în justiție, în puterea adevărului și a susținătorilor lui. De exemplu, în cotidianul „Curentul” din 23 Decembrie 2002, la întrebarea: „Credeți că Parchetul Național Anticorupție va ajunge la vârful corupției românești?” subiecții au răspuns:

Nu: 97,62%	Da: 2,38%
------------	-----------

Reforma sistemului juridic, având ca scop crearea unui cadru legal, pentru a face responsabil guvernul și a da puteri oamenilor săraci și cetățenilor, prin creșterea accesului lor la justiție, este o problemă prioritară pe agenda guvernului român. Obiectivele sale declarate sunt îmbunătățirea actului de justiție, făcând deciziile juridice responsabile și permise cetățeanului de rând, prin realizarea unui sistem judecătoresc independent și responsabil, îmbunătățirea accesului fizic, cultural și financiar al cetățenilor la justiție.

Indicatorii acestei dimensiuni ar putea fi:

– Cazurile de corupție din rândul oficialităților de stat și ale magistraților (numărul cazurilor anchetate semnalate de mass-media, ONG-uri, cetățeni și auto-sesizate);

– arestarea, trimiterea în judecată și condamnarea – trei stadii relative a căror parcurgere depinde de intruziunea partidului de guvernământ (numărul proceselor încheiate sau neîncheiate prin condamnarea și executarea ei);

– protecția oamenilor săraci cu acces limitat la justiție;

– încrederea în sistemul judiciar;

– percepția pozitivă sau negativă a sistemului juridic;

– responsabilitatea pentru deciziile penale incorecte;

– amânarea proceselor.

Măsurarea acestor indicatori poate fi efectuată atât prin metode cantitative cât și calitative.

7. 7. Dimensiunea morală

După 1989, România s-a caracterizat printr-o adâncă și extinsă criză morală. Principiul moral fundamental a devenit propensiunea spre acumulare materială. Afirmarea acestui scop este, cel mai adesea, asociată cu fapte ilegale și imorale.

Din perspectivă morală, problema este că oamenii renunță la valori ca cinstea, dreptatea, echitatea pentru a se îmbogăți prin orice mijloace. În acest context, corupția înflorește la orice colț.

Din nefericire, uneori, sărăcia însăși împinge la încălcarea normelor și regulilor morale și această situație determină creșterea numărului de infracțiuni și procese. Deci, în acest caz, vom măsura numărul de infracțiuni mari și mici pentru a evalua potențialul de *empowerment*.

Este imoral faptul că, pentru mici fraude, oamenii săraci primesc ani mulți de închisoare, în timp ce marii corupți sunt condamnați la câțiva ani de închisoare sau chiar iertați. La interferența între zona dreptului și a moralei există indicatori ca dreptatea, echitatea, corectitudinea care se pot referi la raportul dintre dimensiunea infracțiunii și dimensiunea condamnării.

Specific pentru indicatorii morali este trăsătura lor subiectivă, ceea ce înseamnă modul de a trăi valorile morale și reacțiile emoționale interne la aceste valori. Acestea devin manifeste prin starea de fericire, plăcere, bucurie, pe de o parte, sau prin tristețe, indignare, revoltă, pe de alta.

Un indicator subiectiv al dimensiunii morale a *empowerment*-ului este satisfacția/insatisfacția cu rol de stimulent sau impediment în coeziunea/fragmentarea vieții sociale a comunității. Măsurarea lor poate fi realizată prin metoda participativă, prin ancheta de opinie și prin analize psihosociologice.

*

În ceea ce privește cadrul teoretic al *empowerment*-ului, după 13 ani de experiență a tranziției în România, considerăm că, pentru noi, ordinea și componentele acestei scheme trebuie întrucâtva schimbate. Suntem de acord cu ideea că primul pas în schimbarea statutului de oameni săraci și excluși cu cel de oameni cu putere, incluși în curentul principal al activităților de dezvoltare, este reforma statului sau reforma instituțiilor de stat, dar în concepția noastră, reforma de stat însăși constă, înainte de toate, în perfecționarea guvernării naționale, urmată de îmbunătățirea guvernării locale și de o profundă, extinsă și reală reformă a sistemului juridic, care implică o participare imperioasă a cetățenilor și construirea unei veritabile conștiințe comunitare.

ANEXĂ

CAZURI DE CORUPȚIE SEMNALATE DE PRESA ROMÂNĂ ÎN CARE AU FOST IMPLICAȚI PRIMARI SAU REPREZENTANȚI AI CONDUCERII LOCALE

1997

Pe întinderea pășunii din comuna Arieșeni, județul Alba, primarul Rovin Lazea acordă în neștire autorizații de construcții pentru vile de ștabi (22 mai). Viceprimarul comunei Baia de Arieș, județul Alba, a fost arestat pentru corupție (14 iunie);

1998

Prefectura anchetează atribuirea ilegală a terenurilor la Petrăchioaia, județul Ilfov, condusă de primarul Gheorghe Prunescu (15 ianuarie);

Primarul din Țințești-Bacău a fost arestat pentru că a primit 1.000.000 lei mită (15 martie);
Fostul și actualul primar din Tg. Mureș sunt acuzați că au păgubit statul cu 4,3 miliarde de lei (16 aprilie);
Un consilier local din Botoșani a fost prins în flagrant de luare de mită (23 mai);

1999

Poliția cere judecarea fostului primar al orașului Costești, județul Argeș, pentru însușirea frauduloasă a 128 milioane de lei (14 aprilie 1999);

Adeverințe false pentru uzul domnului primar din comuna Siriu, județul Buzău (16 aprilie);

La Deva, dispute acerbe între primar și Consiliul Local – manevre cu pământ și revoluționari (23 aprilie);

Averea publică scoasă la mezat. Primarul comunei Rucăr (județul Argeș) face legea după cum vrea el (25 mai);

Primarul localității Andrid (Satu Mare) a fost arestat preventiv, fiind inculpat pentru săvârșirea infracțiunilor de delapidare și fals intelectual (29 mai);

Primarul și viceprimarul comunei Frumușița din județul Galați – cercetați pentru corupție (31 mai);

Brașov. Cum (nu) se respectă dreptul de proprietate. Polițiști și primari care încalcă legea. Abuzurile primarului din orașul Săcele (27 aprilie);

Primarul Clujului cercetat pentru abuz în serviciu (28 aprilie);

La Primăria Constanța, folosirea „judicioasă” a banului public – o chestiune facultativă (14 mai);

Primarul din satul Atrid, județul Harghita, a comis o fraudă, prin falsificarea documentației cu privire la ajutorarea sinistraților (18 mai);

După ce le-au declarat bunuri ale comunei, consilierii primăriei din comuna Sânmartin își închiriază între ei obiectivele turistice din „Băile 1 Mai” (26 iunie);

Aurica Buda, primărița comunei bihorence Tulca, reclamată că ia șpagă, a fost scoasă de sub urmărire penală. După cercetări, Parchetul Bihor a concluzionat că lipsește latura subiectivă a infracțiunii (14 iulie);

Primarul de Vâlcea, Sorin Zamfirescu, implicat în deturnări de fonduri (15 iulie);

Mircea Ionescu, primarul comunei Voluntari, a fost arestat pentru luare de mită (25 iulie);

Primarul Devei, Mircia Muntean, face speculă cu terenurile statului. Revoluționari împroprietăriți într-un oraș în care nu s-a tras nici un foc de armă în decembrie '89 (22 iulie);

Cu acte în regulă. În comuna Idecu de Jos (județul Mureș), pungășii din banii statului. Un primar, o firmă, o lucrare – triada corupției (27 iulie);

Curtea de Conturi din Bacău a dispus instituirea sechestrului asiguratoriu pe averea primarului și a consilierilor locali (29 iulie);

Lăsând de izbeliște problemele clujenilor, consilierii locali își împart pământ ca să-și construiască case (2 octombrie);

Pământ luat cu japca de primarul comunei Bărcănești din județul Ialomița (5 octombrie);

12 consilieri locali acuză: Primarul orașului Buhuși, Mihai Gheorghită, s-a înfruptat din ajutoarele sinistraților (29 octombrie);

Parchetul General a fost sesizat în legătură cu tranzacții ilegale cu mii de hectare în orașul Predeal. Implicați în scandal sunt fostul prefect al județului Brașov și primarul orașului (5 noiembrie);

Jaf la Bistreț. Primarul comunei Bistreț (județul Dolj) confundă bugetul local cu buzunarul său propriu (8 noiembrie);

Președintele Comisiei de Abuzuri a Camerei Deputaților cere Parchetului să se pronunțe în legătură cu onorabilitatea primarului sectorului 5 al Capitalei, acuzat de abuz în funcție și luare de mită (10 noiembrie);

Dumitru Branc, primarul Aradului, condamnat la un an și zece luni închisoare cu suspendare, pentru abuz în serviciu și fals intelectual (26 noiembrie);

2000

Primarul Comunei Vidra, județul Ilfov, a vândut 16 utilaje luate de la armată, în valoare de miliarde de lei, unui afacerist (19 ianuarie);

Primarul oraşului Bacău – expert în „inginerii” financiare (21 ianuarie); Banca Mondială a plătit angajaţii particulari ai unui primar de comună. Şomerii plătiţi de Banca Mondială să repare drumurile din comuna Stăuceni, judeţul Botoşani, au fost folosiţi de capii comunei în scop personal (26 ianuarie); Primarul Giurgiuului a speriat oraşul cu afacerile sale penale (3 februarie); Oraşul Paşcani este sediul abuzurilor şi ilegalităţilor din România. Nelegiuirile comise de primarul Neculai Răţoi, legate de aplicarea Legii Fondului Funciar, au fost acoperite de procurorii ieşeni (8 februarie); În calitate de primar al Clujului, Gheorghe Funar a încheiat contracte de miliarde cu firmele fiului său (14 februarie 2000); Primarul din Pufeşti-Vrancea a fost surprins în flagrant, luând mită (17 februarie); Prima arestare spectaculoasă a unui primar infractor – Marin Luţu (primar al sectorului 4) –, pentru abuz în serviciu contra intereselor publice, fals şi uz de fals (25 februarie); Ministerul public – un fenomen juridico-social alarmant. Muşamalizarea plângerilor penale împotriva „primarilor-infractori PDSR” (25 martie 2000); Acuzat de viceprimarul Darabont, primarul sectorului 6 al Capitalei, neagă legăturile sale cu lumea interlopă, dar nu neagă prietenia sa cu gangsterul Bucurenciu (8 aprilie 2000); Potrivit unui sondaj CURS, cei mai mulţi dintre funcţionarii publici, inclusiv primarii din România, sunt corupţi (20 aprilie); Primarul spărgătorilor de case. Primarul comunei Pantelimon, colaborând cu infractori locali, a reuşit să înfiinţeze o veritabilă mafie a titlurilor de proprietate pentru terenuri de lux (13 mai); 2001 După ce gargara „anticorupţie” din compania electorală i-a pus sacii în căruţă, primarul sectorului 4 continuă „moştenirea” fostului primar Luţu (6 decembrie); 2002 Corupţia din Primăria Capitalei împinge Guvernul la măsuri extreme: Alegeri anticipate în Bucureşti (11 ianuarie); 12 ani de hoţii în Primăria Capitalei (14 ianuarie 2002); Primarul Băsescu patronează escrocheriile începute pe vremea fostului primar, Lis (13 februarie); Parchetul Gorj a dispus arestarea fostului şi actual primar din comuna Scoarţa pentru luare de mită (13 februarie); Primarul Brăilei, Anton Lungu, a încălcat un vraf de legi, pentru ca Rosario Raneri, bănuat de legături cu organizaţia mafiotă Cosa Nostra, să prindă o afacere de 3 milioane USD pe an (14 februarie); Primarul comunei Dărăşti, judeţul Ilfov, judecat pentru corupţie (21 februarie); Prima lovitură dată mafiei pieţelor. Consiliul Concurenţei cere, în instanţă, Primăriei Sectorului 4 al Capitalei, anularea licitaţiilor ilegale (22 februarie); Primarul din comuna Ţimian, judeţul Mehedinţi, arestat pentru luare de mită şi înşelăciune (28 februarie); 12 primari gorjeni sunt cercetaţi penal pentru modul în care au aplicat Legea retrocedării terenurilor şi pădurilor (1 martie); Pentru abuz în serviciu în formă calificată contra intereselor publice, primarul Devei – Mircea Muntean – cercetat penal (15 martie); Dosarele infracţionale ale primarului comunei Jilava aşteaptă instrumentarea Parchetului Ilfov (23 martie); Primarul comunei Slatina, judeţul Suceava, condamnat să muncească 600 de ore în folosul comunităţii, pentru infracţiuni silvice (25 martie); Comuna Dămuc, Sicilia, judeţului Neamţ. Fostul primar al comunei, Ion Frăsinaru, a fost arestat pentru afaceri ilegale cu terenuri forestiere (5 aprilie); Încurajat de primul gospodar, primarul Klaus Johanis, viceprimarul Sibiului toacă banii publici ajutat de nevastă (8 aprilie);

Foștii primari ai Capitalei au ajuns miliardari (13 mai 2002);
Banii Uniunii Europene în casele funcționarilor primăriei din comuna Liești, județul Galați.
Printre beneficiari, primarul, viceprimarul, fiul, secretarul și consilierii primăriei (25 mai);
Primarul din comuna Mărgineni, județul Bacău cercetat de magistrați pentru documentație falsă referitoare la investiții (27 mai);
Primari cercetați de Parchet pentru corupție, scoși ca la „Nufărul” de președintele PSD Gorj, N. Mischie (5 iunie);
În timp ce în sectorul 3 al Capitalei, un sfert de străzi n-au apă, canalizare și electricitate, primarul sectorului Pleșca a luat miliarde de lei din banii publici pentru utilitățile vilei lui și ale colegilor din PSD (27 iunie);
Primărița comunei Denta, județul Timiș, patru ani de închisoare pentru luare de mită (27 iunie);
Primăria Tg. Jiu „cotizează” la tipografia „baronului local” Nicolae Mischie, președintele PSD Gorj (8 octombrie);
Primarul de Satu Mare, Horiea Anderco – urmărit penal de Parchetul Național Anticorupție pentru luare de mită și abuz în serviciu (18 noiembrie);
După ce i-a fost sechestrată averea pentru modul de utilizare a banilor publici, primarul Brașovului acuză „corupția generalizată” din cadrul Consiliului Local al Municipiului (28 noiembrie); Primarul Craiovei este „dat în gât” pe Internet, fiind acuzat că execută lucrări la costuri mult supraevaluate pe domeniul public, din banii primăriei (12 decembrie).

ANALIZA CAZURILOR DE CRIMINALITATE JUVENILĂ MEDIATIZATE ÎN PRESA DIN ROMÂNIA

CRISTINA DÂMBOEANU

1. INTRODUCERE

Studiul de față și-a propus să evidențieze modul în care presa centrală din România a mediatizat fenomenul delincvenței juvenile – unul dintre subiectele aflate în centrul preocupărilor publice datorită noilor valențe pe care acesta le-a dobândit în ultimii ani: creșterea numerică masivă, scăderea vârstei celor care comit delikte, creșterea gradului de pericolozitate socială a faptelor săvârșite. Dacă în 1989, de exemplu, ponderea minorilor inculpați era de 6,6%, în ansamblul delincvenților trimiși în judecată, aceasta a înregistrat creșteri constante, ajungând ca, în 1999, minorii inculpați să reprezinte aproape 11% din totalul persoanelor judecate [Banciu & Rădulescu, 2002, p. 248].

În același timp, presa semnalează, aproape zilnic, cazuri de minori implicați în diverse acte infracționale. Periodic, delictelor comise de către minori captează titlurile ziarelor, provocând un val de condamnare și reflecție, prin prezentarea faptelor acestora mass-media aducând în dezbaterea publică ideile societății despre copilărie și adolescență, socializare, familie. Devine astfel interesant de studiat imaginea pe care media o promovează fenomenului, aspectele pe care acestea le conturează și accentuează în raport cu caracteristicile agresorilor și victimelor. Deși informațiile distribuite, în forma știrilor, sunt apreciate de majoritatea comentatorilor drept problematice, ca reflectând propriile credințe ale jurnaliștilor, media operează ca *site* al producerii, depozitării și diseminării cunoștințelor [Chinball, 1982]. De aceea, în absența unui sistem informațional comprehensiv, care să înregistreze cine, ce, când, unde și de ce există criminalitate juvenilă, relatările presei, chiar vagi și fragmentate, au un impact semnificativ asupra opiniei publice, proiectelor intervenționiste, formulărilor politice socio-legale.

Analiza, realizată asupra a cinci ziare principale din România, se înscrie pe linia cercetărilor asupra conținutului știrilor ce au ca referent criminalitatea. Acestea datează din prima parte a secolului trecut, un demers standard fiind acela care urmărește să descrie pattern-ul general de mediatizare a fenomenului, pentru a-l utiliza ca punct de comparație cu datele oficiale. De la studiul de pionierat al lui

James Davis [1940] o serie de cercetări au demonstrat suprareprezentarea constantă în presă a infracționalității contra persoanei.

Obiectivul central al studiului a fost, în consecință, acela de a evidenția principalele similarități și/sau divergențe existente între ponderea mediatică a diferitelor acte delincvente și cea înregistrată în statisticile penale. În lipsa informațiilor oficiale privind starea delincvenței juvenile în anul 2001, studiul a avut ca punct de pornire o scurtă analiză a dinamicii fenomenului, în perioada 1995–2000, care să permită, pe cât posibil, identificarea unor pattern-uri evolutive, comparația realizându-se exclusiv din punct de vedere al tendințelor înregistrate la nivel oficial.

2. ȘTIRILE DESPRE CRIMINALITATE: UN SUBIECT CONTROVERSAT

Relația dintre media și criminalitate a fost, de-a lungul timpului, unul dintre subiectele supuse în mod constant dezbatelor publice și etico-politice. Interesul față de această problemă s-a accentuat ca urmare a dezvoltării rapide a jurnalismului popular, dinamică ce a impus redefinirea rolului mass-media în democrațiile liberale. Majoritatea comentatorilor au perceput tensiunea existentă între responsabilitatea politică a presei și strategiile angajate de aceasta pentru a capta audiența, strategii bazate primordial pe utilizarea tehnicilor melodramei. Știrile despre criminalitate traduc această dualitate, pe de o parte, ele exemplifică noul „senzaționalism” mediatic, iar pe de altă parte vizează o arie centrală a activității statului, cu implicații profunde asupra politicilor publice. În consecință, violența și criminalitatea au dobândit o poziție privilegiată, în ierarhia celor mai frecvent mediatizate subiecte ale programelor de știri [Chermak, 1993, p. 101]. De exemplu, în anii 1970, în SUA, aproximativ 40% dintre itemii jurnalelor de televiziune și 25% dintre articolele publicate în ziare făceau trimitere la diverse acte infracționale, accidente sau dezastre [Clark & Blankenburg, 1980]. De fapt, analizele de conținut efectuate asupra diferitelor conținuturi mediatice nonficionale, au indicat o suprareprezentare a subiectului în raport cu alte aspecte publice. Rodgers & Thorson [2001] au arătat că știrile despre criminalitate apărute în „Los Angeles Times” în perioada 1997–1998 compun 38% din întregul peisajul știristic, cele de interes uman situându-se pe locul secund (12%), fiind urmate de afaceri (11%), guvern/politică (10%), sport (10%), tragedii (5%), sănătate/medicină (5%), aspecte sociale (4%) și educație (2%).

Știrile reprezintă o etapă cheie, în procesul prin care discursul public privind criminalitatea devine disponibil consumului general și constituie, în absența experienței personale directe, principalul mijloc prin care membrii audienței construiesc semnificația domeniului. Discursul despre criminalitate a fost văzut, adesea, ca fiind produs într-un spațiu social în care actorii (departamentele guvernamentale, experții, grupurile de presiune) sunt angajați într-un conflict simbolic pentru impunerea propriilor definiții asupra atitudinilor publicului.

De fapt, cea mai mare parte din cercetarea asupra știrilor media s-a bazat pe teza ideologiei dominante. Utilizând fie teoria hegemoniei, fie modelul propagandei, s-a argumentat că puterea grupurilor dominante, politic și economic, stabilește parametrii dezbaterilor și asigură reproducerea privilegiată a discursurilor lor [Hall et al, 1978]. Din perspectivă culturalistă [Kellner, 1995], media acționează ca forță manipulatorie, impunând publicului propria variantă ideologică. Prin selectarea anumitor aspecte ale realității, cărora le acordă proeminență, ele promovează o anumită definiție, interpretare cauzală, evaluare morală evenimentului tratat [Entman, 1993]. Știrile dețin, așadar, un rol preeminent în construcția socială a realității și, deci, în schițarea hărților cognitive pe care indivizii le utilizează pentru a da sens situațiilor și fenomenelor sociale. Conturând anumite profile de victime și agresori, media transmite zilnic mesaje despre moralitate și comportamentul uman, modelând opinii, atitudini, credințe cu privire la justiție/injustiție, incidența și gravitatea anumitor infracțiuni, eficiența strategiilor de control.

Într-un studiu asupra modului în care violența este descrisă în presa comercială din Africa de Sud, Seedat [1999] a identificat două tipuri de construcție mediatică a fenomenului criminalității: cel primar, înscris în articolele care furnizează cititorilor informațiile demografice fundamentale despre victimă și agresor. Urmând perspectiva articulată de Van Feilitzen [1994], el argumentează că acest tip de „reprezentare” împreună cu preluările repetate și necritice din rapoartele poliției, ca sursă primară de informație utilizată de media, servesc la menținerea și reproducerea ideologiei dominante privind violența. Construcția secundară operează pentru a crea consensul public. Ea acționează prin omiterea sau mascarea informațiilor și prin caracterul fragmentat și inconsecvent al relatărilor. Punând accent, în mod constant, pe instrumentele violenței și nu pe autorii acesteia, fapta va fi definită ca act comportamental ubicuu, imprevizibil, incomprehensibil, lipsit de sens, fără chip uman. Din acest punct de vedere, afirmă autorul, atenția mediatică exagerată asupra violenței transmite ideea potrivit căreia ordinea civică și echilibrul moral al societății s-au deteriorat, generând cerințe pentru intervenții și inițiative de control „spectaculoase”.

Majoritatea criticilor aduse procesului „fabricării” sau „manufacturării” imaginii mediatice a criminalității au vizat, așadar, discrepanța dintre realitatea socială și reprezentarea simbolică a fenomenului, dintre caracteristicile sale obiective și ceea ce apare reflectat în presă. Quinney [1970] afirmă că se poate vorbi de un adevărat „dezechilibru” în transpunerea mediatică a criminalității, datorat exagerării ponderii infracțiunilor comise prin violență. De exemplu, ziarele britanice alocă aproximativ 65% din spațiul rezervat problematicei criminalității, acelor articole care tratează violența interpersonală deși în statisticile penale categoria apare doar în proporție de 6% [Williams & Dickinson, 1993; Howitt, 1998].

Această dominanță tematică conduce la percepția publică eronată a dimensiunilor și amplitudinii fenomenului. Cercetările au demonstrat prezența unei corelații pozitive între percepția probabilității de producere a actelor infracționale

comise într-o comunitate și expunerea la programele de știri [O'Keefe, 1984]. Într-un studiu asupra modului în care știrile locale de televiziune din Baltimore și Philadelphia au reprezentat dimensiunea urban-suburban a violenței, McLeod [1995] a arătat că, în urma mediatizării excesive a criminalității citadine, telespectatorii au tendința: **1.** să supraestimeze frecvența în societate a actelor de violență, **2.** să eticheteze orașul ca fiind „periculos” și, în consecință, să își sporească măsurile de protecție personală, și **3.** să susțină activ soluțiile represive împotriva violenței.

Rezultatele anchetelor au indicat, de asemenea, prezența unor relații cauzale între expunerea la știri și frica de criminalitate, idee susținută îndeosebi în cazul conținuturilor redade în termeni „senzaționali” [Priyadarsini, 1984]. Una dintre formulele implicate în acest proces o constituie producția artificială a „valurilor” de criminalitate, un exemplu frecvent, citat în literatura de specialitate, fiind acela al campaniei derulată de ziarele din Cleveland în ianuarie 1969. Deși numărul delictelor raportate poliției crescuse marginal în acea perioadă, ziarele și-au intensificat activitatea de mediatizare, exercitând presiuni asupra autorităților pentru acțiuni și rezultate imediate.

În același timp, analizele întreprinse de către cercetătorii americani au subliniat eșecul media de a plasa criminalitatea în perspectivă istorică sau statistică, ele optând pentru un tratament individual aplicat cazurilor de infracționalitate, ce se focalizează exclusiv asupra persoanelor și circumstanțelor imediate actului săvârșit. De exemplu, Barlow, Barlow și Chircos [1995] au arătat că 82% din articolele apărute în revista „Time”, în 1993, vizau evenimente singulare (incidentele infracționale reprezentate ca acte izolate, aleatoare) și doar 10% erau tratate tematic. Doris Greber a lansat, în 1976, un studiu comprehensiv asupra violenței mediatizate în emisiunile de știri locale și naționale și în articolele apărute în presa scrisă din Chicago. Autoarea a relevat faptul că majoritatea cazurilor prezentate erau preluări din rapoartele poliției, fiind abordate mai degrabă episodic decât tematic. Doar în 3% din situații au fost menționate soluții și în doar 5% au fost discutate cauzele, deficiențele existente la nivelul sistemului juridic și personalitatea agresorului rămânând dominante.

Mai recent, McManus și Dorfman [2002] în studiul asupra mediatizării problematicei criminalității juvenile, în trei mari ziare din California („Sacramento Bee”, „Los Angeles Times” și „San Francisco Chronicle”), pe perioada iunie 1998 – mai 1999, au arătat că două treimi din articole au fost structurate episodic și doar o treime au tratat diverse aspecte sau conexiuni ale fenomenului. Stabilind trei categorii generale ale cadrelor de conținut – cauze, soluții, diagnoză –, autorii au evidențiat că cea mai mică frecvență de apariție o deține cadrul soluțiilor, în toate cazurile semnalate fiind vorba de înăsprirea legislației și a pedepselor. Ei concluzionează asupra faptului că relatările pasive, care neglijează condiționările și efectele asociate fenomenului, au o componentă ideologică, inducând apatie și diminuând responsabilitatea politică a cititorilor.

Iyengar [1996, 2000] argumentează că știrile despre criminalitate, în SUA, urmează un scenariu standard, ce cuprinde două elemente centrale: violența și imaginarul rasial. Utilizând o metodologie complexă, ce combină analiza de conținut, ancheta și experimentul, el a arătat că predominanța știrilor despre violența comisă de către bărbații non-albi: **1.** contribuie la menținerea acestei problematice pe ordinea de priorități a publicului [vezi și Surette, 1992] și **2.** încurajează exprimarea stereotipurilor rasiale și oprește receptivitatea cetățenilor față de politicile penale represive.

Alături de acest stil personalizat și episodic de relatare, cel care pune în prim plan emoționalitatea prin evocarea dramei evenimentului și nu a semnificației sale (propriu structurii „*infotainment*-ului”), este considerat a distra atenția cititorilor de la aspectele complexe ale problematicei (cum sunt controlul și prevenirea), activând scheme simpliste de judecare și interpretare a sa [Gamsan, 1994]. Ignorarea proceselor contextuale și cauzale care produc patternurile de criminalitate [Dominick, 1978] conduce la blamarea și atribuirea responsabilității individului și, complementar, la abolirea de orice culpabilitate a mediului social. Confrunțați cu descrierea, în programele de știri, a unor cazuri particulare de criminalitate, indivizii ajung să evalueze fenomenul ca fiind determinat mai degrabă de comportamentul uman disfuncțional decât de condițiile socio-economice ale comunității. În consecință, soluțiile optime vor fi gândite exclusiv în termenii pedepsei capitale și a sancțiunilor mandatorii [Iyengar, 1997]. Caracteristicile contextuale care predispun indivizii la săvârșirea diferitelor infracțiuni nu sunt, așadar, integrate în articole, cititorii fiind lăsați cu impresia că faptele se produc exclusiv datorită „răutății” oamenilor. Barlow și colegii săi [1995] au arătat că știrile acordă foarte puțină atenție relației dintre economie și criminalitate, cu toate că, în literatura de specialitate șomajul și activitatea infracțională au fost asociate în mod constant. Mai mult, Stevens și Dorfman [1997] susțin că, deși o pondere semnificativă a activității criminale este săvârșită sub influența alcoolului, nici acest factor de risc nu este amintit în mod corespunzător.

De fapt, ceea ce media prezintă și ceea ce publicul ajunge să cunoască despre problematica criminalității sunt imagini specializate, distorsionate prin procesul de producție a știrilor. Reporterii și editorialiștii „culeg” știrile de la un număr limitat de surse, tipul de informație mediatizat fiind dependent de interrelațiile existente între organizația de știri, jurnaliști și instituțiile sistemului juridic.

Relatarea cazurilor de criminalitate este, așadar, influențată de aspectele structurale și comerciale ale organizațiilor media, de modalitatea în care jurnaliștii își operaționalizează rolul, respectiv de modul în care ei selectează „valoarea de știre”. În sociologia mass-media există numeroase studii dedicate acestei tematici. Golding și Elliott [1979] consideră procesul de filtrare a știrilor nu atât o aplicație activă a deciziei de respingere/promovare a anumitor materiale, cât un exercițiu pasiv al unor proceduri rutiniere, structurate și predictibile. Valorile știrilor sunt utilizate în două sensuri: drept criterii ce stau la baza selecției finale a itemilor și ca

principii directe ale prezentării acestora, sugerând ce anume trebuie accentuat și ce trebuie omis. Ele sunt apreciate, în consecință, ca reguli compuse dintr-un corpus de cunoștințe care explică și ghidează practica jurnalistică. Valorile știrilor reprezintă calitățile evenimentului sau ale construcției sale mediatice, a căror prezență sau absență le recomandă pentru includerea în produsul final.

În general, se apreciază că actele de violență și tragedie dețin, inerent, valoarea de știre, fiind constructe care subsumează elementele centrale ale acestora: dramatismul, negativismul, personalizarea, proximitatea, frecvența. Meyers [1997] a menționat subraportarea cazurilor de violență domestică, subliniind astfel importanța tradițională a neobișnuitului în determinarea valorii unei știri despre criminalitate. Autoarea concluzionează că prevalența acordată de media unei infracțiuni este invers proporțională cu incidența sa reală, excepție făcând omorurile sau situațiile în care respectivul delict poate fi prezentat într-un mod umoristic, dramatic sau sentimental.

Pritchard [1997] susține că ceea ce stă la baza deciziei de selecție a știrilor despre criminalitate nu este atât criteriul statistic (ineditul unui eveniment) cât mai degrabă: **a.** statusul victimei și/sau al agresorului, apartenența sa la anumite grupuri socio-demografice și **b.** „devianța culturală” a faptei săvârșite (extensia cu care un comportament se abate de la normele culturale dominante ale societății). Conjugând cele două aspecte, autorul oferă ca exemple: implicarea în bandele stradale și infracțiunile comise de/asupra unor persoane cu notorietate sau acelora considerate vulnerabile – femei, copii, bătrâni.

Schlesinger și Tumber [1990] au adus în discuție relativitatea culturală a acestei noțiuni de „valoare a știrii”, susținând comutarea interesului mediativ de la cazurile de omor și furturi la cele care abordează terorismul, traficul de stupefiante și abuzul asupra copiilor. Pe aceeași linie de argumente, Kitzinger & Skidmore [1995] și Wilcznski & Sinclair [1999] au remarcat redistribuirea accentului pus în mediatizarea violenței contra copiilor la nivelul agresiunilor sexuale comise de străini.

3. METODOLOGIE

Centrat asupra unei dimensiuni particulare a criminalității – cea juvenilă, studiul de față a urmărit să determine dacă și la ce niveluri intervin anumite disjunții între patternul de reprezentare mediativă a actelor delincvente comise de minori și incidența acestora, surprinsă în statisticile oficiale. Analiza a căutat, astfel, să determine dacă presa din România:

- oferă o imagine distorsionată a frecvenței cu care sunt comise anumite activități delincvente;

- acordă o atenție disproporționată actelor delincvente comise de anumite categorii de minori (grupați după criteriile vârstei, etniei, sexului).

Metodologic, studiul s-a axat pe principiile analizei de conținut cantitative (de frecvență), fiind supuse monitorizării zilnice cazurile de criminalitate juvenilă raportate în presă. În final au fost identificate 483 de articole publicate în ziarele „Adevărul”, „România Liberă”, „Evenimentul Zilei”, „Național”, „Libertatea”, în anul 2001 (vezi tabelul nr. 1).

Tabelul nr. 1

Numărul de articole alocat de fiecare ziar cazurilor de delincvență juvenilă

	Nr.	%
Evenimentul Zilei	104	21.5
Național	151	31.2
Adevărul	108	22.4
România Liberă	54	11.2
Libertatea	66	13.7
Total	483	100

Luând ca unitate de analiză articolul, în studiu au fost incluse acele materiale, care abordează evenimente discrete ce plasează agresorul și victima într-o relație marcată de actul infracțional (definit ca orice act violent sau nonviolent care încalcă prevederile legale). În consecință, au fost excluse articolele care relevă tendințe ale fenomenului sau cuprind diverse evaluări ale jurnaliștilor.

În concordanță cu obiectivele studiului, în grila de analiză, au fost codificate următoarele variabile: tipul delictului, locul producerii acestuia, modalitatea de comitere, caracteristicile sociodemografice ale agresorilor și victimelor (sex, vârstă, etnie, tipul familiei). Datele culese au fost ulterior centralizate într-o bază electronică de date și prelucrate statistic, în forma distribuțiilor de frecvență și a tabelelor de contingență, folosind programul SPSS.

Categoriile de delikte s-au stabilit în baza clasificării oficiale prevăzute în Codul Penal. Au fost înregistrate, astfel: *infracțiunile contra persoanei* (divizate în *delikte contra vieții și integrității corporale*: omor, lovituri cauzatoare de moarte, vătămare corporală, pruncucidere, și *delikte privitoare la viața sexuală*: incest, viol, pedofilie, perversiuni sexuale), *infracțiunile contra patrimoniului* (furt, tâlhărie, distrugere), *infracțiunile de fals* (fals de monedă, fals în înscrisuri, fals privind identitatea) și *infracțiunile care aduc atingere unor relații privind conviețuirea socială* (prostituție, trafic de droguri, vandalism). Infracțiunile comise prin violență sunt în legea penală: omorul (tentativa de omor, omor în formă gravă sau calificată), pruncuciderea, uciderea din culpă, vătămarea corporală (vătămare corporală gravă), loviturile cauzatoare de moarte, violul, incestul și tâlhăria.

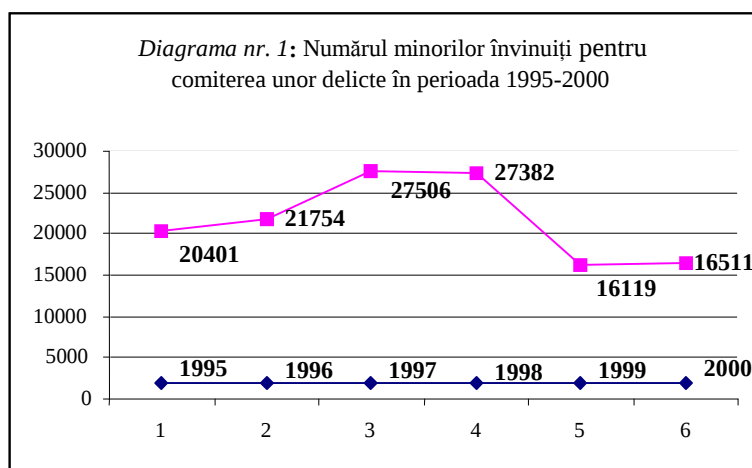
Prezentarea datelor de identificare ale agresorilor nu a fost caracteristică pentru toate cazurile de delincvență semnalate în presă, unele articole ignorând, de exemplu, datele despre victimă pentru a furniza informații mai detaliate despre

agresor. Absența acestor informații face dificilă interpretarea de către public a actului comis. În acest caz, delictul va fi perceput exclusiv în funcție de criteriul juridic nu și în termenii acelor instituții (cum este familia) care pot modifica presuposițiile morale induse de etichetarea lor ca suspecți/victime. Alături de variabila sex (inferată din numele sau prenumele menționate în articol) vârsta a fost informația furnizată cel mai frecvent. Atunci când vârsta exactă nu a fost indicată s-au utilizat diferitele expresii descriptive apărute în articol pentru a încadra minorii (definiți ca orice persoană cu vârsta sub 18 ani) în intervalele de vârstă stabilite.

4. ANALIZA DINAMICII FENOMENULUI DE DELINCVENȚĂ JUVENILĂ ÎN PERIOADA 1995-2000

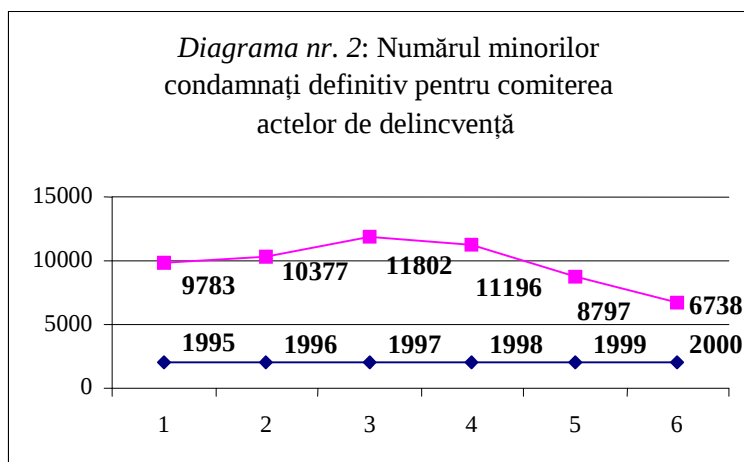
Înainte de a trece la descrierea rezultatelor studiului, este important să prezentăm o scurtă analiză a dinamicii stării infracționale, în particular a segmentului delincvenței juvenile, în perioada 1995-2000. Aceasta deoarece, așa cum am menționat și în partea introductivă a lucrării, în absența informațiilor oficiale pe anul 2001, analiza servește la identificarea unor tendințe evolutive, necesare ca bază pentru comparația pe care studiul de față urmărește să o realizeze. Datele provin de la Inspectoratul General al Poliției și au fost publicate în *Anuarul Statistic al României*, în anul 2001.

Astfel, în perioada luată în considerare, au fost învinuiți pentru comiterea a diferite delikte un număr de 129 673 de minori, având o pondere de 9,3% în totalul persoanelor învinuite. După cum se poate observa din diagrama nr. 1, fenomenul a înregistrat o creștere substanțială în anul 1997 când s-a ajuns la cifra de 27 506 de minori cercetați de către poliție, ceea ce a reprezentat o creștere de 34,8% față de anul 1995 și de 26,4% față de 1996.

După 1998 se constată o tendință descrescătoare, ponderea minorilor învinuiți scăzând, în anii 1999 și 2000, la un nivel sub cel înregistrat în 1995.

Dintre minorii învinuiți au fost judecați și sancționați definitiv 58693 de minori (vezi diagrama nr. 2), cumulând o proporție de 10% în ansamblul delincvenților condamnați. Dacă în 1995 ponderea minorilor condamnați a fost de 16,7%, aceasta a crescut în mod constant, fără oscilații majore, astfel încât în 1998 a ajuns la 19,0%. Din 1999 ponderea acestora a scăzut masiv, ajungând la 15% iar în anul 2000 la 11,5%.

Din punct de vedere al tipurilor de delikte trebuie spus că infracțiunile comise împotriva patrimoniului, cuprinzând furturile și tâlhăriile, au reprezentat fapte săvârșite cu predilecție de către minori. Ponderile medii ale acestor două tipuri de delikte au fost în perioada 1989–1999, așa cum indică datele oferite de Parchetul General de pe lângă Curtea Supremă de Justiție¹, de 18,4%, respectiv 19,6%. În totalul minorilor trimiși în judecată, ponderea celor care au comis, de exemplu, infracțiunea de furt, în anul 1998, a ajuns la 80%, în timp ce în 1989 aceasta se situa în jurul valorii de 39%. În ceea ce privește numărul infracțiunilor comise împotriva persoanei acesta a fost în 1989 de 369 de minori, în 1997 numărul ajungând la 620, pentru ca ulterior să scadă până la valoarea de 460 în anul 1999. Infracțiunile de omor au avut o evoluție descendentă, mergând de la 72 de omoruri în 1989 la 40 în 1999. Aceeași tendință au cunoscut-o și infracțiunile de viol, numărul acestora scăzând de la 119 cazuri comise în 1989 la 78 în 1999. Mai trebuie amintit că minorii au mai fost implicați, în perioada 1989–1999, într-o serie de delikte contra relațiilor de conviețuire socială, cum sunt prostituția (cu o pondere medie de 18,8% din totalul persoanelor incriminate) și ultraj (cu o pondere medie de 5,6%).

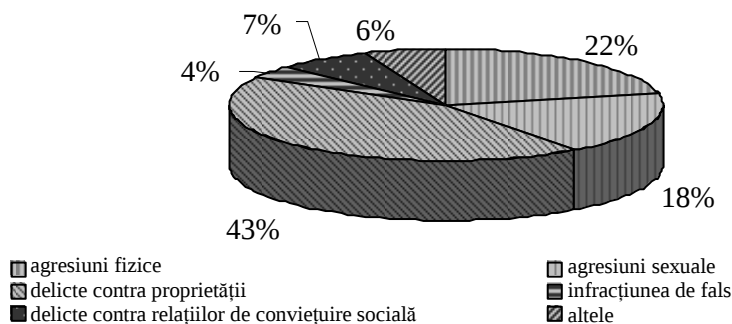
¹ Citat în D. Banciu, S. Rădulescu, *Evoluții ale delincvenței juvenile în România. Cercetare și prevenire*, București, Editura Lumina Lex, 2002, p. 256–258.

5. REZULTATELE CERCETĂRII

5.1. Principalele categorii de delictे raportate în presă

În totalul delictelor raportate în presă, în anul 2001, cea mai mare pondere (43%) o dețin infracțiunile contra patrimoniului urmate de cele contra persoanei, respectiv de agresiunile fizice (22%) și cele sexuale (18%). Actele de fals și uz de fals, precum și cele încadrate în categoria infracțiunilor contra relațiilor de conviețuire socială, sunt prezentate într-o proporție mult mai mică de circa 7% (vezi graficul nr. 3).

Graficul nr. 3: Ponderea principalelor tipuri de delictे în totalul articolelor analizate

Acesastă configurație, consistentă cu imaginea oficială în ceea ce privește prioritatea acordată delictelor contra proprietății, suprareprezintă cazurile de violență contra persoanei, ponderea acestora, înregistrată în statisticile oficiale, neatingând niciodată nivelul corespunzător infracționalității contra patrimoniului.

Tabelul nr. 2 redă frecvențele asociate principalelor subtipuri de infracțiuni săvârșite de către minori. În cadrul delictelor contra proprietății se disting tâlhăriile (cu 17,9%) și furturile (32,1% din totalul cazurilor), îndeosebi furturile de/din autoturisme, furturile din locuință și cele din magazine (vezi și graficul nr. 4). Omorurile (12,5%) și violurile (15,1%) sunt, în schimb, cel mai bine reprezentate în categoria delictelor contra persoanei. Restul cazurilor, între care cele de vătămare corporală, pruncucidere, lovituri cauzatoare de moarte respectiv incest, pedofilie, perversiuni sexuale înregistrează ponderi reduse, sub 5%. Actele care atentează la normele conviețuirii sociale sunt, de asemenea, menționate în foarte puține cazuri (sub 3%).

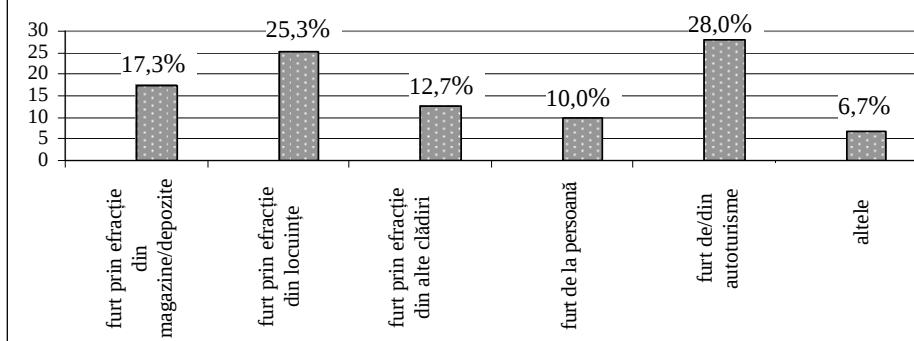
Se poate constata, de asemenea, și o supraestimare a criminalității juvenile violente. Totuși, o analiză detaliată pe subtipurile de delictе arată că diferențele apar, în primul rând, la nivelul cazurilor foarte grave (omoruri), statisticile poliției evidențiind un număr mult mai redus decât cel apărut în paginile ziarelor. Acest fapt este explicabil, în parte, prin mediatizarea „prelungită” (*follow-up*) a aceleiași

Tabelul nr. 2

Frecvențele asociate principalelor subtipuri de delict

	Nr.	%
omor	58	12
lovituri cauzatoare de moarte	3	0,6
vătămare corporală	18	3,7
pruncucidere	6	1,2
incest	3	0,6
viol	70	1,5
perversiuni sexuale	16	3,3
prostituție/proxenetism	19	3,9
pedofilie	4	0,8
tâlhărie/jafuri	83	17,2
furturi	149	30,8
distrugere	7	1,4
falsificare de bani	11	2,3
falsificare de acte	2	0,4
fals privind identitatea	4	0,8
trafic de droguri	10	2,1
vandalism	9	1,9
altele	11	2,3
Total	483	100

Graficul nr. 4: Ponderea principalelor tipuri de furturi în totalul cazurilor relatate în presă

infracțiuni, în funcție de elementele noi care apar sau a etapelor juridice prin care trece aceasta. În al doilea rând, se poate observa o subapreciere a celorlalte cazuri de agresiuni fizice (lovituri cauzatoare de moarte sau vătămare corporală).

Acest pattern de reprezentare mediatică se menține la nivelul fiecărui cotidian analizat. Astfel, distribuția pe ziare a principalelor categorii de delict (vezi tabelul nr. 3) nu indică existența unor diferențe semnificative, din punct de vedere al ierarhiei

celor mai mediatizate infracțiuni (delictele contra proprietății, agresiunile fizice și cele sexuale). Excepție face ziarul „Adevărul”, el alocând un număr relativ mai mare de articole cazurilor de violență sexuală.

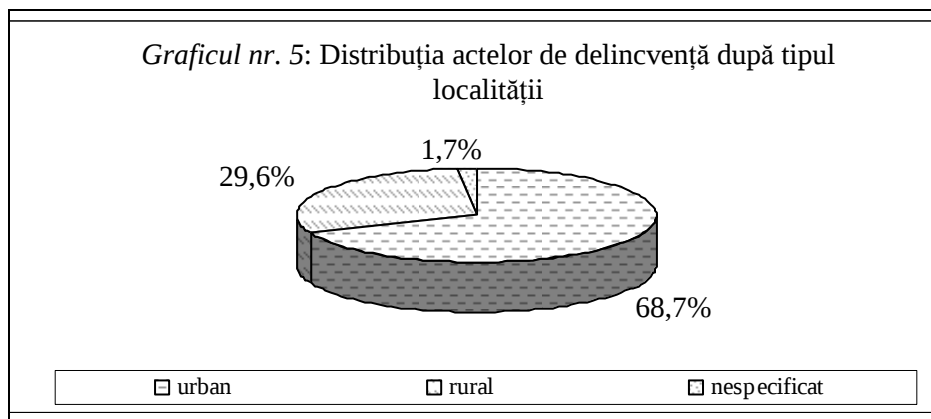
Tabelul nr. 3

Distribuția pe ziare a categoriilor de delict

		Ziarul										Total	
		Evenimen- tul zilei		Național		Adevărul		România Liberă		Liberta-tea			
Categorii mari de delicte	Agresiuni sexuale	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
		23	22,1	30	19,8	33	30,5	4	7,4	11	16,7	101	20,9
	Agresiuni fizice	24	23,1	41	27,2	26	24,1	12	22,2	14	21,2	117	24,2
	Delicte contra proprietății	57	54,8	80	53	49	45,4	38	70,4	41	62,1	265	54,9
Total		104	100	151	100	108	100	54	100	66	100	483	100

5.2. Tipul localității și zonele istorice în care s-a produs delictul

Examinarea distribuției actelor de delincvență în funcție de tipul localității (vezi graficul nr. 5) a relevat preponderența comiterii acestora în mediul urban (68,7%).

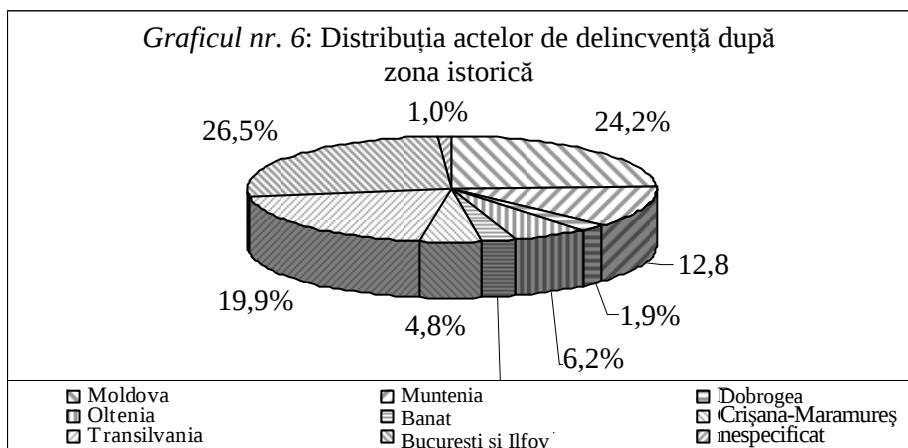
Totuși, raportat la tipurile de delict se poate constata frecvența relativ mai mare a cazurilor de agresiuni sexuale înregistrate în rural: 55,1% comparativ cu 44,9% în urban (vezi tabelul nr. 4). Incidența în urban a delictelor contra proprietății și a violenței fizice contra persoanei depășește însă de aproximativ patru, respectiv două ori pe aceea a cazurilor similare produse în rural: 80,2% față de 19,8%, respectiv 67,8% față de 32,2%.

Tabelul nr. 5

Distribuția pe tipul localității a principalelor categorii de delict

		Categorii mari de delict						Total	
		Agresiuni sexuale		Agresiuni fizice		Delict contra proprietății			
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Tipul localității	urban	44	44.9	78	67.8	210	80.2	332	69.9
	rural	54	55.1	37	32.2	52	19.8	143	30.1
Total		98	100	115	100	262	100	475	100

Din punct de vedere al regiunii istorice în care s-a produs delictul, așa cum indică presa, zonele cu cel mai ridicat potențial delincent sunt: București și Moldova cu 26,5% respectiv 24,2% din totalul cazurilor de delincvență mediatizate. Acestea sunt urmate de Transilvania (19,9%) și Muntenia (12,8%) în timp ce Banatul, Crișana, Dobrogea și Oltenia se plasează pe ultimele locuri (vezi graficul nr. 4). Dintre județele cu o intensitate sporită a actelor de violență pot fi menționate: Iași (cu 17 cazuri), Suceava (11 cazuri), Botoșani (14 cazuri), Bacău (15 cazuri), Galați (17 cazuri), Vrancea (18 cazuri) pentru Moldova, Sibiu (11 cazuri), Cluj (18 cazuri) și Brașov (34 cazuri) pentru Transilvania, Buzău (12 cazuri), Giurgiu (17 cazuri), Prahova (17 cazuri) pentru Muntenia.

Distribuția pe principalele categorii de infracțiuni situează Moldova pe primul loc la actele de agresiune fizică (31,9%) și sexuală (30,3%). Frecvențe ridicate ale cazurilor se constată, de asemenea, în Muntenia, Transilvania și București (vezi tabelul nr. 5). În schimb, Municipiul București și jud. Ilfov furnizează proporția cea mai mare a delictelor contra proprietății cu un procent

aproape dublu (36,5%) față de Transilvania și Moldova, următoarele clasate în ordinea frecvenței cu care a fost săvârșit acest tip particular de infracțiune.

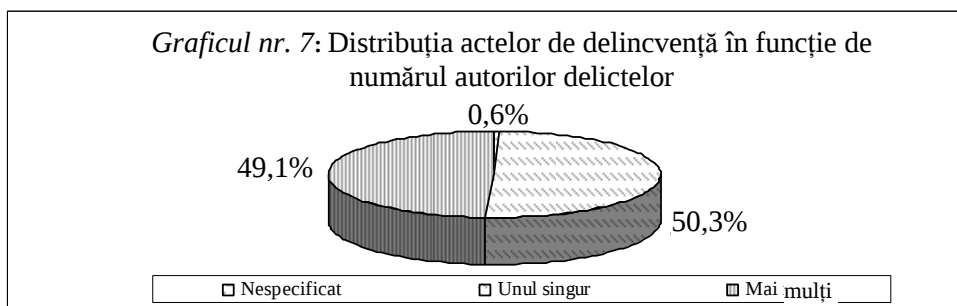
Tabelul nr. 6

Distribuția pe regiuni a principalelor categorii de delict

		Categorii mari de delict						Total	
		Agresiuni sexuale		Agresiuni fizice		Delict			
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Regiunea	Moldova	30	30,3	37	31,9	50	19	117	24.5
	Muntenia	24	24,2	8	6,9	30	11,4	62	13
	Dobrogea	3	3	2	1,7	4	1,5	9	1.9
	Oltenia	8	8,1	6	5,2	16	6,1	30	6.3
	Banat	1	1	6	5,2	6	2,3	13	2.7
	Crișana-Maramureș	5	5,1	8	6,9	10	3,8	23	4.8
	Transilvania	21	21,2	24	20,7	51	19,4	96	20.1
	București și jud. Ilfov	7	7,1	25	21,6	96	36,5	128	26.8
Total		99	100	116	100	263	100	478	100

5.3. Modalitatea de comitere a infracțiunilor

Graficul nr. 7 indică existența unei proporții relativ egale a actelor delincvente ce au ca autor un singur minor, cu aceea a delictelor comise în grup: 50,3%, respectiv 49,1%.

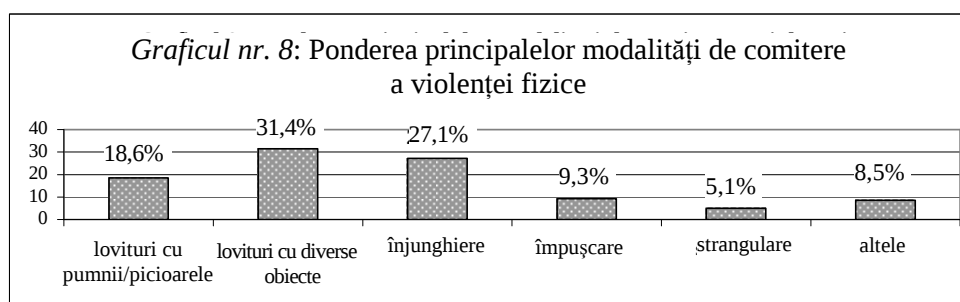
Infracțiunile contra patrimoniului sunt prezentate de presă ca fiind cele comise, în marea lor majoritate, prin asocierea între minori (vezi tabelul nr. 7), caracteristică reflectată și în datele oficiale, unde se menționează că în aproximativ 80% din cazurile de furt, respectiv, 50% din cazurile de tâlhărie, sunt implicați mai mulți minori [Banciu & Rădulescu, 2002, p. 257]. În ceea ce privește actele comise individual, acestea pot fi circumscrise, cu precădere, ariei violenței contra persoanei.

Tabelul nr. 7

Distribuția categoriilor de delikte în funcție de numărul delincvenților

		Categorii mari de delict						Total	
		Agresiuni sexuale		Agresiuni fizice		Delict			
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Nr. delincvenți	Nespecificat	0	0	1	0,9	2	0,8	3	0,6
	Unul singur	57	56,4	93	79,5	93	35,1	243	50,3
	Mai mulți	44	43,6	23	19,7	170	64,2	237	49,1
Total		101	100	117	100	265	100	483	100

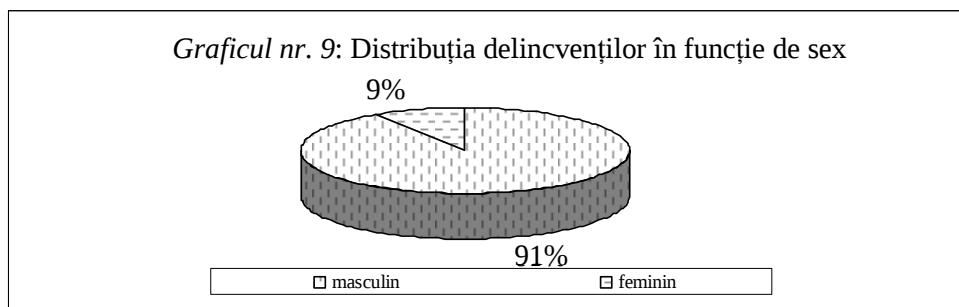
Referitor la mijloacele de violență cel mai frecvent utilizate de către delincvenți, conform imaginii oferite de presă, acestea sunt următoarele: loviturile cu diverse obiecte (cu un procent de 31,4% din totalul cazurilor), înjunghierea cu cuțitul (27,1%) și loviturile cu pumnii/picioarele sau bătaia (18,6%). Împușcarea (9,3%) și strangularea (5,1%) reprezintă mijloace la care agresorii recurg într-o proporție mult mai mică (vezi graficul nr. 8).

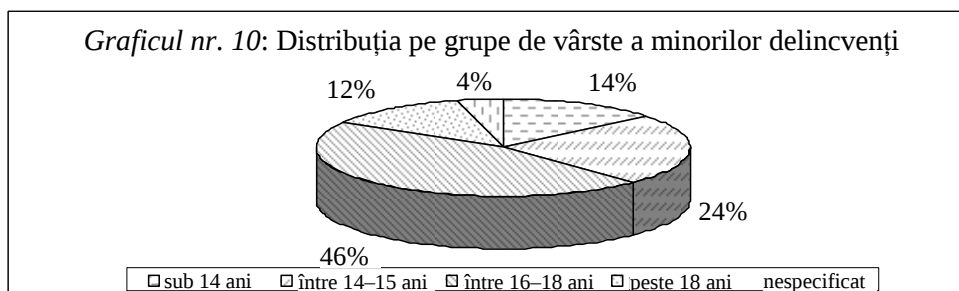
5.4. Identitatea agresorilor

Informațiile privind caracteristicile agresorilor sunt extrem de sumare. Se constată că sexul și vârsta sunt variabilele fundamentale pentru modul în care presa reprezintă subiecții actelor de delincvență juvenilă. Așa cum era de așteptat,

majoritatea infracțiunilor au ca autor băieți agresori (91%), fetele cumulând doar 9% din totalul delincvenților (vezi graficul nr. 9).

Distribuția agresorilor, în funcție de variabila vârstă, este descrisă în graficul nr. 10. După cum se poate observa din acest grafic, aproape jumătate dintre minori (46%) aparțin intervalului de vârstă 16–18 ani. Pe pozițiile următoare se situează categoria celor cu vârsta cuprinsă între 14 și 15 ani (24%) și aceea a minorilor cu vârsta sub 14 ani (14%). Tendința este regăsită și la nivel oficial unde criminalitatea celor cu vârsta sub 14 ani nu depășește pragul de 13%.

Asocierea dintre numărul agresorilor, vârsta acestora și tipurile de delikte (vezi tabelul nr. 7) arată că, în timp ce infracțiunile contra persoanei sunt comise, de cele mai multe ori, de către un minor cu vârsta între 16 și 18 ani, la infracțiunile contra proprietății participă grupuri de minori aflați în complicitate cu adulții.

Este de remarcat ponderea ridicată a minorilor cu vârsta sub 14 ani care au comis diferite acte de violență fizică: 21,4% din totalul cazurilor, procent care îi situează pe locul secund în ierarhia celor care au recurs la săvârșirea acestor acte. În ceea ce privește delicturile contra patrimoniului, o proporție semnificativă revine și actelor comise individual de către minorii cu vârsta cuprinsă între 14–15 ani (17,7%) și respectiv 16–18 ani (17,0%). Cel mai puțin mediatizate sunt cazurile de delincvență comise de grupurile de minori cu vârsta sub 16, respectiv, 14 ani (3,5% și 6,0% din total). Tabelul nr. 9 prezintă distribuția delincvenților în funcție de tipul localității. Se constată că, indiferent de categoria de vârstă, aceștia provin în cea mai mare parte din mediul urban:

Tabelul nr. 8

Distribuția categoriilor de delict în funcție de tipul delincvenților

		Categorii mari de delict						Total	
		Agresiuni sexuale		Agresiuni fizice		Delict			
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Tip delincvenți	nespecificat	5	5	3	2,6	17	6,4	25	5,2
	1 delincvent sub 14 ani	4	4	25	21,4	14	5,3	43	8,9
	mai mulți delincvenți sub 14 ani	0	0	9	7,7	8	3	17	3,5
	mai mulți delincvenți sub 16 ani	2	2	7	6	20	7,5	29	6
	mai mulți delincvenți sub 18 ani	20	19,8	17	14,5	57	21,5	94	19,5
	mai mulți delincvenți minori si peste 18 ani	13	12,9	12	10,3	57	21,5	82	17
	1 delincvent 14–15 ani	12	11,9	2	1,7	47	17,7	61	12,6
	1 delincvent 16–18 ani	45	44,6	42	35,9	45	17	132	27,3
Total		101	100	117	100	265	100	483	100

Tabelul nr. 9

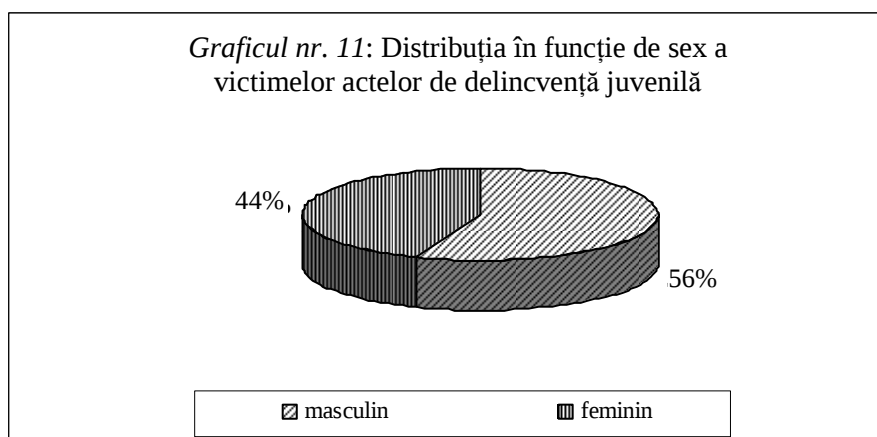
Distribuția delincvenților în funcție de tipul localității

		Tipul localității				Total	
		urban		rural			
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Tip delincvenți	nespecificat	16	4,8	9	6,3	25	5,3
	1 delincvent sub 14 ani	34	10,2	8	5,6	42	8,8
	mai mulți delincvenți sub 14 ani	9	2,7	8	5,6	17	3,6
	mai mulți delincvenți sub 16 ani	21	6,3	8	5,6	29	6,1
	mai mulți delincvenți sub 18 ani	65	19,6	27	18,9	92	19,4
	mai mulți delincvenți minori și peste 18 ani	68	20,5	11	7,7	79	16,6
	1 delincvent 14–15 ani	47	14,2	13	9,1	60	12,6
	1 delincvent 16–18 ani	72	21,7	59	41,3	131	27,6
Total		332	100	143	100	475	100

Etnia agresorului nu este, în general, prezentată în articolele analizate. Doar în 3% dintre cazuri s-au făcut referințe la etnia delincventului, în toate fiind vorba de etnia rromă. Informațiile despre familiile delincvenților sunt de asemenea lacunare. Cazurile de minori infractori proveniți din familii organizate, nonviolente, și din acelea în care predomină violența și alcoolismul au subsumat doar 1% în timp ce cazurile de minori cu familii destructurate au înregistrat un procent de 3%.

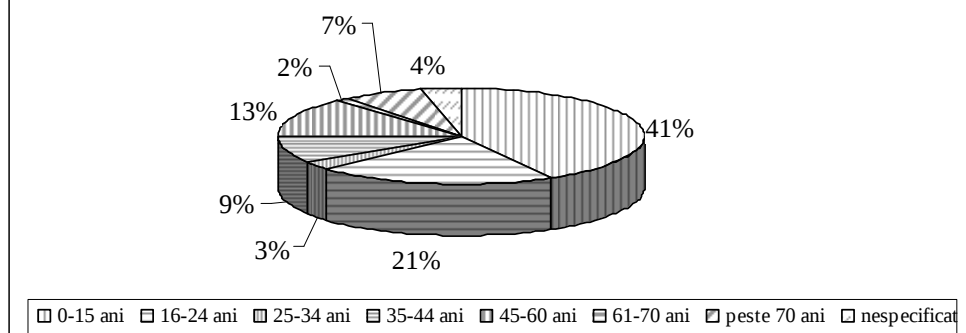
5.5. Identitatea victimelor

Ca și în cazul agresorilor, cu excepția sexului și a vârstei, alte informații despre victimă sunt, dacă nu absente, extrem de vagi. Aproximativ o treime dintre articole (32%) fac trimitere la două sau mai multe victime. În ceea ce privește distribuția acestora în funcție de sex, graficul nr. 11 indică faptul că bărbații sunt preponderent victimele actelor de delincvență (56%). Femeile subsumează 44% din total.

Din punct de vedere al vârstei (vezi graficul nr. 12), cea mai mare parte a victimelor se grupează în jurul intervalului 0–24 de ani, astfel: 41% cei cu vârsta sub 15 ani, și 21% cei cu vârsta cuprinsă între 16–24 de ani. Se poate afirma, din acest punct de vedere, că presa descrie, cu preponderență, actele infracționale comise de minori contra minorilor. Grupa de vârstă între 25–34 de ani se regăsește într-o pondere de 3%, cea de 35–44 de ani este reprezentată în proporție de 9%, cea de 45–60 de ani de 13%, cea de 61–70 de ani de 2%, iar cei de peste 70 de ani reprezentați într-o proporție de 7%. În 4% din cazuri vârsta victimei nu a fost menționată în articol.

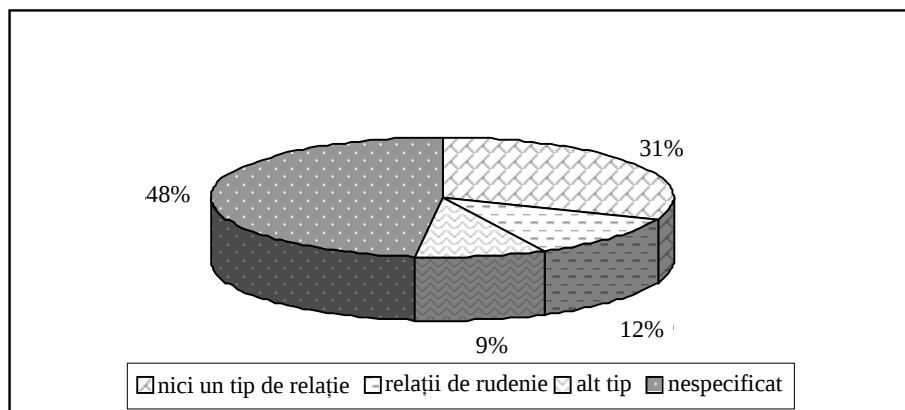
Graficul nr. 12: Distribuția pe categorii de vârstă a victimelor actelor de delincvență juvenilă

Doar în 5% dintre cazuri este menționată în articole etnia victimelor. Dintre acestea, 4% fac referire la persoanele de etnie romă, iar 1% la persoanele de etnie maghiară. În ceea ce privește relațiile dintre victimă și agresor (vezi graficul nr. 13), în aproximativ jumătate dintre articolele analizate (48%), nu există trimiteri la acest subiect.

Graficul nr. 13

Ponderea diferitelor tipuri de relații existente între agresor și victimă

Totuși, atunci când aceste informații sunt oferite, ele se referă de cele mai multe ori la infracțiunile comise asupra străinilor (31%) și la cele de violență domestică (12%) ce descriu actele delincvente săvârșite de către copii asupra părinților și/sau fraților/surorilor. În 9% dintre cazuri este subliniată existența altor tipuri de relații, cum sunt cele de colegialitate sau vecinătate.

6. CONCLUZII:

Studiul de față a urmărit să descrie imaginea pe care presa centrală din România o oferă criminalității juvenile, plecând de la analiza cazurilor particulare de delincvență prezentate în ziare. Firul director al studiului l-a constituit conturarea unei viziuni comparative, între ceea ce presa transmite publicului și starea „reală” a fenomenului, așa cum aceasta apare reflectată în statisticile penale. S-a constatat mai ales o supraestimare a incidenței violenței interpersonale, cu precădere a infracțiunilor de omor și viol, jurnaliștii optând, din rațiuni comerciale, pentru mediatizarea acestor cazuri apreciate ca spectaculoase și șocante dată fiind imaturitatea agresorilor. Totuși, în ansamblul actelor de delincvență reprezentate în presă nu acestea au deținut prioritatea. Accentul a căzut asupra delictelor rutiniere, cum sunt furturile și tâlhăriile, presa atrăgând atenția asupra amplitudinii pe care aceste tipuri de infracțiuni au înregistrat-o în ultima vreme, considerându-le drept o adevărată amenințare la adresa integrității sociale.

Ziarele au furnizat un profil al agresorului puțin definit, variabilele fundamentale prin care acestea au reprezentat autorii actelor de delincvență fiind sexul și vârsta. Informațiile privind familia infractorilor au fost extrem de vagi, ceea ce împiedică cunoașterea cauzelor, a factorilor și proceselor care „produc” agresivitatea minorilor. Mai mult, ignorând aceste relații structurale, presa ajunge să trateze copilăria/adolescența, ca etapă problematică în dezvoltarea individului, criminalitatea fiind apreciată ca o manifestare dramatică a eșecului de socializare.

O caracteristică importantă, derivată din studiul relației dintre victimă și agresor, o reprezintă proporția semnificativă a minorilor care au comis diverse acte violente asupra membrilor familiei, demonstrând încă o dată faptul că inițiativele, care caută să înțeleagă și să prevină delincvența juvenilă, trebuie să pornească mai ales de la situația familială a minorilor.

Studiul are anumite limite metodologice, generate de absența informațiilor oficiale privind starea fenomenului de criminalitate juvenilă în anul 2001. Considerăm însă că, din punct de vedere al surprinderii unor tendințe, analiza a relevat unele aspecte interesante.

BIBLIOGRAFIE

1. BANCUI, D., RĂDULESCU, S. [2002] *Evoluții ale delincvenței juvenile în România. Cercetare și prevenire socială*, București, Editura Lumina Lex.
2. DEACON, D., PICKERING, M., GOLDING, P., MURDOCK, G. [1998] *Researching Communication. A Practical Guide to Methods in Media and Cultural Analysis*. Londra, Arnold.
3. GOLDING, P., ELLIOTT, P. [1979] *Making the News*. În Tumber, H. [ed.], *News: A Reader*. Oxford: Oxford University Press.
4. HALL, S., CRITCHER, C., JEFFERSON, T., CLARKE, J., ROBERTS, B. [1978] *Policing the Crisis*. În Tumber, H. [ed.], *News: A Reader*. Oxford, Oxford University Press.
5. HUMPHRIES, D. [1981] *Serious Crime, News Coverage and Ideology* în „Crime & Delinquency”, aprilie 1981, p. 191–205.

6. WARR, M. [1980] *The Accuracy of Public Beliefs about Crime* în „Social Forces”, 59 [2], p. 456–470.
7. IYENGAR, S., GILLIAM, F. [2000] *Prime Suspects: The Influence of Local Television News on the Viewing Public* în „American Journal of Political Science”, 44[3], p. 560–573.
8. IYENGAR, S. [1998] *Media Effects Paradigms for the Analysis of Local Television News*, Annie E. Casez Foundation Planning Meeting Center for Communications and Community.
9. SEEDAT, M. [1999] *The Construction of Violence in South African Newspaper: Implications and Prevention* în „Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology”: 5[2], p. 117–135.
10. MCMANUS, J., DORFMAN, L. [2002] *Youth Violence Stories Focus on Events, Not Causes* în „Newspaper Research Journal”, 23 (4), p. 6–20.
11. YANICH, D. [2001] *Location, Location, Location: Urban and Suburban Crime on Local TV News* în „Journal of Urban Affairs”, 23 (3–4), p. 221–241.
12. RODGERS, S., THORSON, E. [2001] *The Reporting of Crime and Violence in the Los Angeles Times: Is There a Public Health Perspective?* în „Journal of Health Communication” 6(1), p. 169–182.
13. NAYLOR, B. [2001] *Reporting Violence in the British Print Media: Gendered Stories* în „The Howard Journal”, 40(2), p. 180–194.
14. PRITCHARD, D., HUGHES, K.D. [1997] *Patterns of Deviance in Crime News* în „Journal of Communication”, 47(3), p. 49–73.
15. SCHLESINGER, P., TUMBER, H., MURDOCK, G. [1991] *The Media Politics of Crime and Criminal Justice* în „European Journal of Communication”, 42[3], p. 95–115.
16. CHERMAK, S. [1993] *Crime in the News Media: A Refined Understanding of How Crime Become News*. În Ericson, R. [ed.] *Crime and the Media*. New York: Dartmouth.
17. *** *Anuarul Statistic al României*, 2001.

PRINCIPALELE TIPURI DE VIOLENȚĂ ȘI CRIMINALITATE ÎN RÂNDURILE COMUNITĂȚILOR MULTICULTURALE DIN ROMÂNIA

CRISTIAN SPÎNU

1. VIOLENȚA ȘI CRIMINALITATEA ÎN RÂNDURILE COMUNITĂȚILOR MULTICULTURALE ȘI MASS-MEDIA

Violența și criminalitatea au devenit fenomene omniprezente în societatea contemporană, preocupând, ca urmare a efectelor lor nocive, cercetători din diferite domenii, jurnaliști dar și guverne.

Violența, în sens generic, semnifică utilizarea forței și a constrângerii, de către un individ, grup sau clasă socială, în scopul impunerii voinței asupra altora¹. Violența este omniprezentă, în forme și intensități dintre cele mai diferite, în absolut toate societățile de până acum. *În sens psihologic, violența desemnează comportamentul agresiv manifestat, cel mai adesea, ca urmare a unor frustrări, care nu pot fi derulate pe căi sociale dezirabile*².

Ca faptă antisocială, comisă în societate, *crima* (delictul) presupune acțiunea (inacțiunea) unei anumite persoane care atentează (cu discernământ și vinovăție) la anumite valori și relații sociale, ce sunt protejate de normele de drept penal³.

Prin formele sale de manifestare fenomenul criminalității a cuprins, cu o repeziciune greu de închipuit, zone ale societății care, cu ani în urmă, păreau intangibile. Criminalitatea include acele abateri și încălcări ale normelor juridice, penale și de conviețuire socială care protejează ordinea publică și amenință ordinea publică, siguranța și sănătatea persoanei, drepturile și libertățile fundamentale recunoscute și apărute în orice societate⁴.

Pentru acest motiv, crima și criminalitatea constituie un potențial și real pericol social pentru structura și coeziunea grupurilor și instituțiilor sociale,

¹ Sorin M. Rădulescu, *Violență*, termen elaborat în *Dicționar de Sociologie* (coordonatori: Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu), București, Editura Babel, 1993, p. 670–671.

² Sorin M. Rădulescu, *Cauzele principale ale delincvenței juvenile din România. În căutarea unui model etiologic unitar*, în „Revista Română de Sociologie”, Serie Nouă, anul XI, nr. 1–2, p. 75, București, 2000.

³ Sorin M. Rădulescu, Dan Banciu, *Sociologia crimei și criminalității*, București, Casa de editură și presă „Șansa” SRL, 1996, p. 67.

⁴ Dan Banciu, *Elemente de sociologie juridică*, București, Editura Lumina Lex, 2000, p. 175.

întrucât perturbă și amenință ordinea socială și normativă și generează sentimente de teamă și insecuritate în rândurile indivizilor⁵.

În ceea ce privește conceptul de *multiculturalitate*, el nu trebuie înțeles ca „societate multiculturală”, ci trebuie analizat din mai multe perspective: există o multiculturalitate generată de identități etnice diferite, dar și de identități profesionale, religioase, culturale etc. și, în același timp, se poate vorbi de mai multe niveluri ale multiculturalității legate de relațiile dintre grupurile de competență profesională, de cultură generală, de discurs, sau de competență într-un anumit domeniu al vieții publice, comunitare sau politice.

La cea de-a 43-a sesiune a Conferinței Internaționale despre educație, care a avut loc în septembrie 1992 la Geneva, miniștrii educației și culturii au adoptat o recomandare care definește multiculturalismul drept „recunoașterea și înțelegerea diferitelor culturi și stabilirea de relații pozitive de schimb și îmbogățire reciprocă între diversele culturi de pe tot cuprinsul lumii. Multiculturalismul presupune atât depășirea asimilării, cât și a coexistenței pasive a multitudinii de culturi, în scopul dezvoltării respectului de sine ca și a respectului celorlalți”.

Cu toate că, de cele mai multe ori, variațiile criminalității pe considerente de rasă, etnie, clasă socială sunt puse pe seama tendinței sistemului, în aproape orice societate există diferențe în rata criminalității printre unele grupuri rasiale și etnice⁶.

Efectuând o analiză asupra criminalității din societatea americană a anilor '80, N. Goodman constată că „rasa este implicată în crimă în mod copleșitor”⁷.

Prin frecvența și modul în care sunt prezentate actele violente în presă sau televiziune, mass-media desensibilizează publicul față de actele violente și efectele înregistrate de acestea. Influența mass-media nu poate fi ignorată, mai ales în rândurile acelor comunități în care agresivitatea, violența, conflictul sunt mijloace obișnuite de soluționare a unor dificultăți personale.

În România, statisticile oficiale cu privire la cazurile de violență și criminalitate, în rândurile comunităților multiculturale, sunt, în cea mai mare parte, absente. Totuși, mass-media în general, presa, în special, oferă frecvent informații cu privire la existența acestor cazuri, permițându-ne în acest fel construirea unei imagini, cel puțin aproximative, asupra amplitudinii pe care aceste fenomene o au în rândurile comunităților sus-amintite.

Deși cazurilor semnalate de presă le lipsește, în mare parte, rigoarea necesară pentru a fi supuse unei evaluări obiective, ele pot constitui, totuși, elemente indicative pentru o analiză științifică cu caracter preliminar în acest domeniu.

2. SCOPUL ANALIZEI

Din dorința de a avea o imagine cât mai completă și cât mai adecvată asupra cazurilor de violență și criminalitate, înregistrate în rândurile comunităților multiculturale din România, în perioada noiembrie 2001 – martie 2002, am întreprins o

⁵ *Ibidem*.

⁶ Ion Eugen Sandu, Florin Sandu, Gheorghe Iulian-Ioniță, *Criminologie*, București, Editura Sylvi, 2001, p. 225.

⁷ Norman Goodman, *Introducere în sociologie*, București, Editura Lider, 2000, p. 154.

analiză de presă, care și-a propus ca scop principal evidențierea cauzelor și condițiilor care au determinat categoriile de agresiuni în rândurile acestor comunități și a principalelor caracteristici ale actorilor implicați în asemenea agresiuni.

Analiza a avut ca scop punerea în corelație a variabilelor indicate de articolele din presă, pentru a culege mai multe informații asupra acestei problematice, reflectate doar în mică măsură în statisticile oficiale. Aceste variabile sunt doar indicații generale sau particulare despre eventualele cauze care determină violența sau criminalitatea în rândurile comunităților multiculturale.

Au fost supuse analizei un număr de 103 materiale de presă (articole mai detaliate sau simple notițe informative) publicate în perioada noiembrie 2001 – martie 2002, în paginile a 15 cotidiene centrale și a trei cotidiene locale.

3. ASPECTE ȘI CONSTATĂRI PRINCIPALE REZULTATE DIN ANALIZĂ

3.1. Mediul de locuire

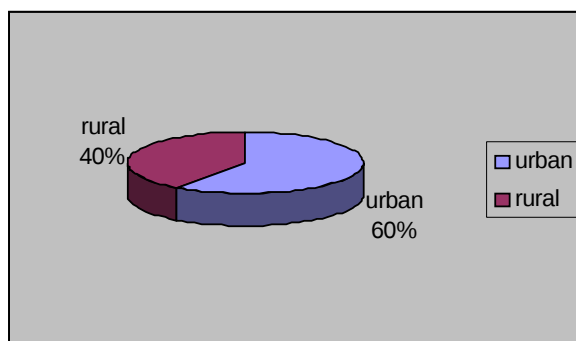
Din punct de vedere al distribuției cazurilor pe mediile de locuire, în mediul urban au loc cele mai multe cazuri de violență în rândurile comunităților multiculturale (60% din totalitatea conflictelor). Aglomerația și anonimatul – atribute citadine – pot fi considerate, în aceste condiții, factori favorizanți ai producerii evenimentelor cu caracter violent în mediul urban (vezi graficul nr. 1).

Din punct de vedere al județului în care a avut loc actul de agresiune, fără a le considera reprezentative, cele mai frecvente asemenea acte, așa cum rezultă din materialele publicate de presă, au loc în Brașov, Dolj și Iași, unde se petrec peste 20% din totalul conflictelor existente în rândurile comunităților multiculturale. Municipiul București (împreună cu Sectorul Agricol Ilfov) furnizează, de asemenea, o pondere importantă în cazurile de violență între reprezentanții acestor comunități (25%).

Dintre alte județe, cu o frecvență relativ mai ridicată a acestui tip de conflicte, trebuie menționate Neamț, Bacău și Sălaj (vezi graficul nr. 2).

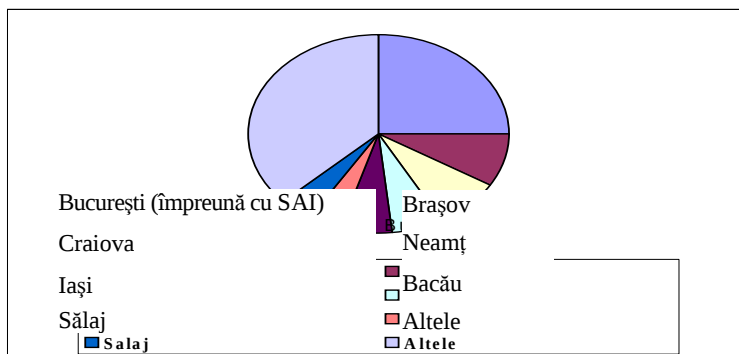
Graficul nr. 1

Distribuția evenimentelor cu caracter violent în funcție de mediile de locuire

Graficul nr. 2

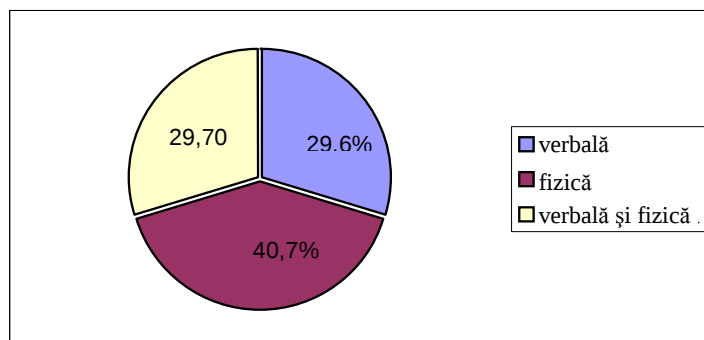
Distribuția violenței în rândurile comunităților multiculturale
în funcție de județele unde se înregistrează cele mai multe cazuri

a. În mediul urban, în urma analizei celor 27 de evenimente cu caracter violent, care au avut loc în perioada respectivă, în rândurile acestor comunități s-au înregistrat următoarele forme de violență: violență verbală (29,6%); violență fizică (40,7%); violență verbală și fizică (29,7%) (vezi graficul nr. 3).

Graficul nr. 3

Principalele forme de violență în mediul urban

Faptul că violența fizică predomină, cu un procentaj de 70,4% din totalul evenimentelor supuse analizei, explică ușurința cu care agenții violenței își transformă intențiile în acte cu caracter agresiv.

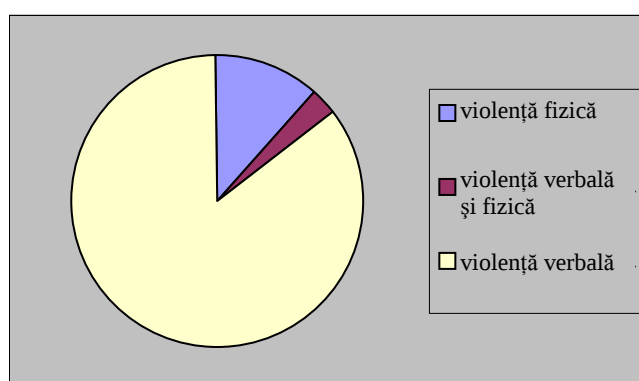
Modul în care violența verbală s-a transformat într-o serie de cazuri în violență fizică, sau a apărut în combinație cu aceasta, configurează mutațiile suferite de indivizi puțin predispuși la astfel de acte, care nu ar fi părut capabili de agresiuni, dar care persuadați de propriul lor discurs au ajuns să comită fapte greu de imaginat.

Astfel, în 7 din cele 27 de evenimente cu caracter violent (25,9%) putem vorbi de *violență colectivă* (fiind implicate mai mult de două persoane).

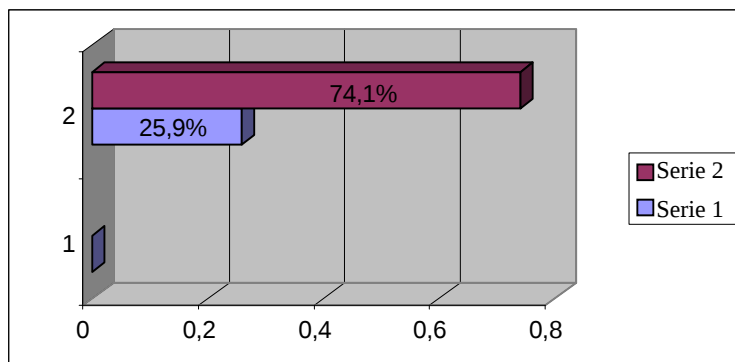
b. În schimb, în mediul rural, s-au remarcat ca principale forme de violență următoarele: violență fizică (77,7%); violență verbală și fizică (16,6%); violență verbală (5,5%) (vezi graficul nr. 4).

Rezultă că, în 14 din cele 18 evenimente cu caracter violent, avem de-a face cu violență de tip colectiv (77,7%). Din punctul de vedere al ponderii violenței de tip colectiv în totalul evenimentelor cu caracter violent supuse analizei, rezultatul analizei comparative pe cele două medii de locuire este redat în graficele nr. 5 și nr. 6.

Graficul nr. 4
Principalele forme de violență în mediul rural

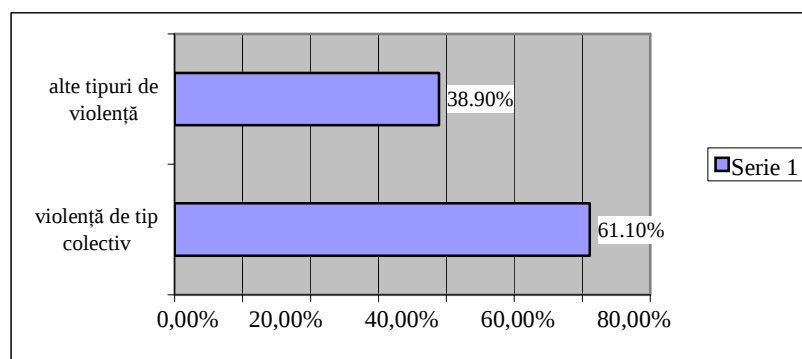

a. în mediul urban: graficul nr. 5

- serie 1 – violență de tip colectiv
- serie 2 – restul evenimentelor cu caracter violent supuse analizei

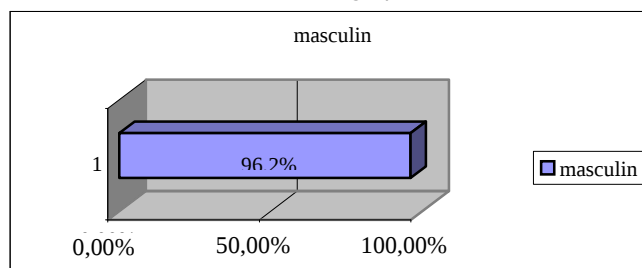
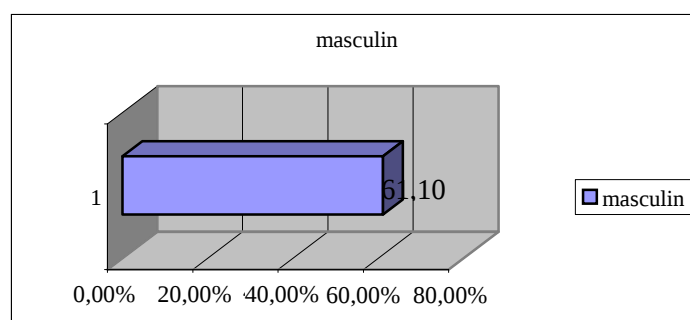
Predominarea actelor violente de tip colectiv, în rândurile articolelor supuse analizei, demonstrează ușurința cu care actorii se asociază în realizarea unor astfel de acțiuni.

b. în mediul rural: graficul nr. 6

3.2. Distribuția pe sexe a agresorilor

Într-o majoritate covârșitoare – 96,2%, factorii generatori de acte violente sunt de sex masculin. Sexul tare „s-a impus”, cu preponderență, prin dominația forței.

Ponderea agresorilor de sex masculin în totalul evenimentelor supuse analizei

a. mediul urban: graficul nr. 7*b. mediul rural: graficul nr. 8*

3.3. Distribuția cazurilor de violență, în rândurile comunităților multiculturale, în funcție de forma de victimizare principală (inclusiv formele multiple de victimizare) pe medii de locuire

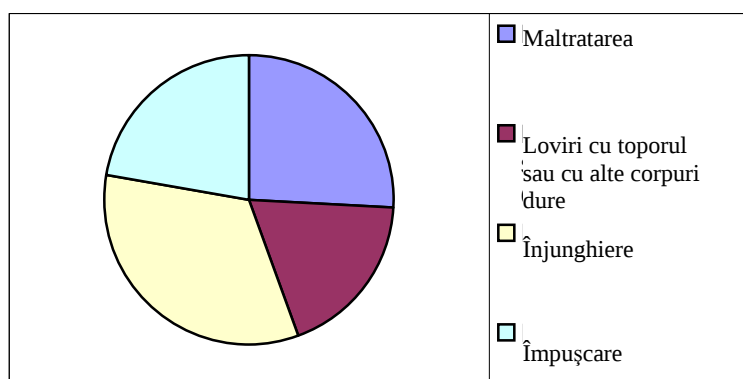
Tabelul nr. 1

Forma de violență principală	URBAN %	RURAL %	TOTAL cazuri	%
Maltratare (bătaie)	57,8	42,1	19	43,1
Loviri cu toporul sau cu alte corpuri dure	42,1	57,8	19	43,1
Înjunghiere cu cuțitul	75	25	4	9
Împușcare	50	50	2	4,5
TOTAL	23	21	44	%

Tabelul nr. 1 conține cele mai importante forme de victimizare, rezultate din analiza întreprinsă pe cele două medii de locuire. Se poate observa că înjunghierea cu cuțitul este folosită cu precădere în mediul urban (75% din cazuri).

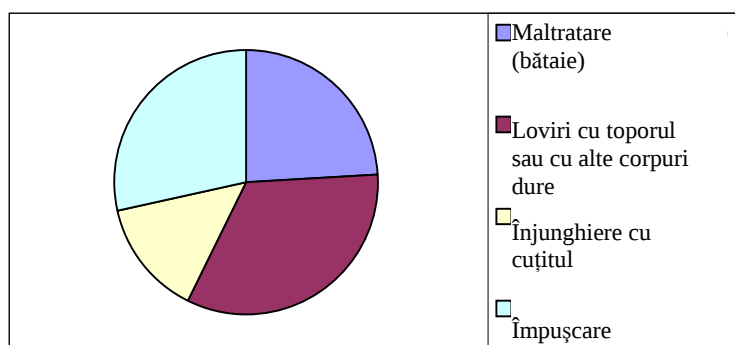
Graficul nr. 9

Forme principale de victimizare în mediul urban

Graficul nr. 10

Forme principale de victimizare în mediul rural

3.4. Principalele tipuri de infracțiuni întâlnite în cele 45 de evenimente supuse analizei (27 – urban, 18 – rural)

În urma analizei întreprinse au fost configurate principalele tipuri de infracțiuni, redate în tabelele 2 și 3:

Tabelul nr. 2

Tipuri de infracțiune în mediul urban

Tulburarea liniștii publice
Nerespectarea regulilor de circulație
Amenințări la adresa reprezentanților statului
Deturnare de fonduri (delapidare/uz de fals)
Ultraj împotriva reprezentanților statului
Vătămare corporală gravă
Furt (din avutul personal și din averea statului)
Molestare
Sechestrare de persoane
Distrugere de bunuri
Tentativă de omor
Evadare de sub escortă
Ultraj contra bunelor moravuri
Posesie ilegală de obiecte de patrimoniu
Calomnie
Crimă

Tabelul nr. 3

Tipuri de infracțiune în mediul rural

Tulburarea liniștii publice
Ultraj contra reprezentanților statului
Omor calificat
Furt din avutul public
Furt din averea statului
Sechestrare de persoane
Vătămare corporală
Violare de domiciliu
Tulburarea liniștii publice
Tălhărie
Viol
Furt colectiv din avut privat
Declarație falsă

Este, așadar, nevoie de o analiză sociologică, criminologică și psihologică complementară, cu ajutorul căreia se poate identifica contextul social-cultural al acestei forme de devianță specifică, infracționalitatea, și se pot raporta normele de conduită la cele mai de seamă valori și relații sociale.

Amploarea socială a infracțiunilor și, în particular, caracterul lor social obligă, la luarea în considerare și a celorlalte dimensiuni ale vieții sociale ignorate de studiile cu caracter exclusiv *juridic*⁸.

Din aceste considerente, este nevoie de o abordare multidisciplinară a problematicii pentru a facilita surprinderea și analizarea tuturor factorilor care influențează producerea unor asemenea evenimente.

Simpla omitere a uneia dintre condițiile enumerate conduce la trunchierea analizei, afectând natura întregii cercetări și, ceea ce este mult mai grav, la adoptarea unor soluții inadecvate.

3.5. Principalele motive ce au determinat izbucnirea conflictelor, prezentate în tabelele nr. 4 și nr. 5.

Tabelul nr. 4

Motive ale conflictelor în mediul urban *

Jaful
Onoarea pirandelor
Obținerea de câștiguri ilicite
Acțiuni întreprinse de anumite instituții ale statului pentru recuperarea unor datorii
Conflicte în familie
Sustragerea de la plata călătoriei (în rețeaua de taxi)
Recuperare de bani
Onoarea unei chelnerițe
Interdicții cu caracter discriminatoriu impuse anumitor categorii din rândurile comunităților multiculturale
Construcții ilegale de case
Concurența
Recuperarea anumitor bunuri confiscate de către autoritățile statului
Conflicte apărute în urma prestării anumitor munci „la negru”

* în 9 evenimente nu este precizat clar motivul disputelor.

⁸ Sorin M. Rădulescu, Dan Banciu, Vasile Teodorescu, *Criminalitatea în România în perioada de tranziție* (Teorii, tendințe, prevenire), Pitești, Editura Lică, 2001, p. 33.

Tabelul nr. 5

Motive ale conflictelor în mediul rural**

Dispute religioase
Conflicte cu Poliția
SC Electrica își recuperează banii de la restanțieri
Dispute la un meci de fotbal
Recuperarea banilor dați cu camătă
Divergențe între copii aparținând unor grupuri multiculturale
Neplata ajutoarelor sociale
Divergențe privind dreptul de proprietate asupra unui lot de pământ
Conectare ilegală la curentul electric

** în 7 evenimente nu este precizat clar motivul disputelor

3.6. Instrumente de victimizare folosite de agresori

Chiar dacă instrumentele de victimizare nu sunt indicate, *de facto*, în toate cazurile semnalate de presa consultată, am încercat să cuantificăm câteva dintre ele (cele mai des utilizate).

Tabelul nr. 6

Distribuția pe medii de locuire a câtorva dintre cele mai frecvente instrumente de victimizare

Instrumente de victimizare	URBAN	RURAL	Total cazuri
Bâte	5	4	9
Topoare	4	5	9
Cuțite	3	3	6
Furci	1	3	4
Pietre	1	3	4
Săbii	2	1	3
Arme albe (nespecificate)	1	2	3
Răngi	2	-	2
Tărnăcoape	1	-	1
Lopeți	1	-	1
Scânduri din gard	1	-	1
Pistoale	1	-	1
Ciomege	-	1	1
Fierăstrău	-	1	1
Lanț	-	1	1
Funii	-	1	1
Puști de vânătoare	-	1	1
Total	23	26	49
%	47	53	-

Toate aceste mijloace sunt utilizate, aproape cu aceeași frecvență, atât în mediul urban cât și în mediul rural.

4. CONCLUZII PRELIMINARE

Libertatea presei este unul din marile câștiguri obținute în decembrie 1989. Fără doar și poate, presa este o sursă importantă pentru informarea sociologilor, asupra problematicii sociale cu care se confruntă România în prezent.

Demersul nostru se dorește a fi o succintă prezentare a principalelor caracteristici pe care le îmbracă actele cu caracter violent, din rândul comunităților multiculturale din România, așa cum sunt ele prezentate de presa centrală. În analiza noastră, un rol important l-au jucat *nuanțarea* și *detaliile* oferite de materialele de presă, într-un context în care informația tinde să nu mai fie prezentată „steril”, ci într-o formă cât mai sugestivă.

Cu certitudine, analiza pe care am întreprins-o nu are un caracter reprezentativ, ci se limitează doar la o simplă cuantificare a datelor culese din presa centrală. Utilitatea demersului nostru este însă dată de faptul că acest gen de evenimente (configurate ca *problemă socială*) nu apare în statisticile oficiale, sociologilor lipsindu-le mijloacele logistice pentru a putea întreprinde cercetări de amploare.

5. CÂTEVA SOLUȚII POSIBILE

a. Din punct de vedere al cercetării științifice, institutele de specialitate împreună cu diferitele organizații care reprezintă interesele acestor comunități multiculturale, să inițieze mai multe cercetări, cu preponderență anchete printre victime, la care să participe echipe multidisciplinare, alcătuite din sociologi, psihologi, medici legiști și asistenți sociali, reprezentanți ai structurilor (deocamdată în formare) poliției comunitare, juriști, jurnaliști și alte categorii de specialitate.

b. Din punct de vedere al evidenței statistice, conceperea unei noi strategii privind standardizarea categoriilor și a formularelor, în baza cărora sunt înregistrate date cu privire la astfel de acte de violență și/sau infracționale, în așa măsură încât informațiile să fie comparabile și utilizabile în mod operațional.

c. În colaborare cu rețeaua instituțiilor de învățământ să se intensifice activitatea de educație multiculturală în școli și licee, în cadrul orelor de dirigenție și consiliere. Factorii educativi să își concentreze atenția asupra cultivării *asemănărilor* existente în rândurile comunităților multiculturale care trăiesc în România.

d. Stabilirea unor proiecte, privind efectuarea de întâlniri periodice între reprezentanții mass-media și cei ai comunităților multiculturale din România, care să aibă drept consecință o mai bună informare, la nivelul populației, și evitarea

referirilor cu caracter tendențios, atunci când infracțiunea este comisă de reprezentanții unei anumite minorități etnice.

e. Din punct de vedere al asistenței sociale: multiplicarea centrelor care asigură protecție și asistență persoanelor care au avut de suferit în urma unor acte comise de reprezentanții acestor minorități, cu sprijinul organizațiilor etnice, al administrațiilor locale, al primăriilor, al organizațiilor guvernamentale și nonguvernamentale; înființarea și multiplicarea, în cadrul centrelor și cabinetelor de asistență socială, a unor grupuri specializate în asistența persoanelor care au avut de suferit de pe urma unor astfel de acte.

CETĂȚEAN, CONDUCĂTOR ȘI RÂNDUIALĂ POLITICĂ ÎN *REPUBLICA* LUI PLATON

VIOREL CERNICA

Socotită de cei mai mulți istorici ai filosofiei și interpreți ai operei platoniciene drept lucrarea cu care începe filosofia politică, și, de asemenea, prima operă sistematică ce tematizează problema ontologică și problema epistemologică, *Republica* lui Platon a intrat într-o tradiție ce continuă încă. Ea reprezintă, alături de *Politica* lui Aristotel, opera-model a gândirii politice sistematice. Forța acestei lucrări nu trebuie căutată însă în anumite sensuri ale textului său și poate, nici în modelul de filosofare pe care îl propune, ci în ideea sa structurantă: cetatea ideală reprezintă temeiul oricărei cetăți istorice. Platon nu este interesat decât aparent de cetatea „reală”, cea existentă în vremea sa, sau aceea care a existat cu mai mult sau mai puțin timp înaintea sa, așa cum este interesat, în mod deschis, Aristotel, care, în *Politica* încearcă să formuleze condițiile ce fac posibil „statul optim”, constituția și guvernământul corespunzătoare unui grup de oameni dat. El are în vedere Cetatea, sau, în limbajul său, Cetatea ca existență în sine, ca Idee, la care participă mulțimea cetăților istorice. Ce semnificație poate avea o asemenea problemă despre statul-temei, pentru statul istoric, cel al cărui destin ne interesează în cea mai mare măsură, căci el constituie mediul viețuirii omenești? Nu este ea prea depărtată de realitatea politică, așa încât demersul prin care este formulată, tematizată, să fie unul inutil? Nu se accentuează astfel diferența dintre teoria și practica politică? Așadar, care este rostul cetății ideale și pe ce temeiuri o putem gândi? Iată întrebări ce vor structura studiul de față, întrebări la care voi încerca să răspund ținând seama de discursul platonician din *Republica*.

Cetatea ideală poate fi înțeleasă, într-un mod obișnuit, ca un spațiu public creat prin exercițiul legilor liber-acceptate de către participanții la jocurile de putere ale acestui spațiu și în interiorul căruia fiecare își are locul propriu, potrivit naturii sufletului său. Ținând seama de acest înțeles, ne putem întreba: de ce este vorba de o cetate „ideală”, de vreme ce ea poate fi definită în termeni obișnuiți, folosind cuvinte din recuzita conștiinței comune? Pentru a ne lămuri, să zăbovim, întâi, asupra „cazului Socrate”.

În *Apărarea ...*, Socrate rostește: „... apucându-mă să-l conving pe fiecare dintre voi să nu se îngrijească de lucrurile sale înainte de a se îngriji de sine – ca să devină cât mai bun și mai înțelept – și nici să nu se îngrijească de cele ce sunt ale

cetății înainte de a se îngriji de cetatea însăși, și de toate celelalte – după aceeași rânduială”¹. Este aici semnalată o exigență pe care Socrate a cultivat-o constant, încă din momentul în care a înțeles că este investit de către Zeu cu o misiune, momentul în care se apucă de filosofie: să aibă întâi grijă de sine și apoi să poarte grija altuia; să se lămurească în privința Cetății (a cetății ideale) și apoi în privința lucrurilor cetății în care el trăiește². El ne propune, așadar, două analogii: prima, între „sine” și Cetate; a doua, între lucrurile posedate de o persoană și cele ce sunt ale cetății. Socrate privilegiază un sens, o direcție de luare în stăpânire a înțelesurilor statului și cetățeanului, o cale ce duce către înțelegerea prezenței cetățeanului în spațiul public, socotită de el firească: de la lămurirea de sine, de la luarea în stăpânire a propriului sine, către lucrurile din afară, posedate datorită unor convenții; de la Cetate („cetatea însăși”) către lucrurile cetății (am putea spune, către cetatea dată, „reală”). Înțelegem că este necesară cunoașterea de sine înaintea exercitării „puterii” asupra lucrurilor; necunoașterea de sine provoacă o proastă administrare a acestora. Ceea ce spune Socrate capătă următorul sens: de la înțelegerea de sine și a Legii către bunurile fel de fel și către aplicarea legii; de la sinele lămurit prin cunoașterea de sine și de la cetatea ideală către administrarea bunurilor proprii și ale cetății reale.

Platon pornește de la această exigență exprimată de Socrate. El caută Cetatea (cetatea ideală). Căci, dacă oamenii se vor lămuri în privința acesteia, vor putea institui dreptatea, iar statul lor (cetatea reală) va fi într-un anume acord cu Cetatea. Dar nu putem ști despre Cetate înainte de a ști despre noi, iar cunoștința aceasta din urmă nu poate fi dobândită decât prin cunoaștere de sine. Iată de ce discursul politic al lui Platon are temeuri antropologice; el pornește de la om (ipostazele sociale ale dreptății: (303 d – 373 b) și ajunge la om (rostul vieții și pregătirea pentru moarte (580 d – 621 d).

În privința proiectului cetății ideale din *Republica*, semnificativă este o atitudine a lui Platon: părăsirea Atenei după condamnarea și executarea lui Socrate. Faptul în sine nu probează decât o reacție de respingere a unei hotărâri juridice, luate conjunctural; dar, de fapt, atitudinea lui Platon – dovadă dialogurile sale politice – probează înțelegerea diferenței dintre Cetate și cetatea reală. Platon nu și-a îngăduit atât respingerea „subiectivă” (după unii) sau „obiectivă” (după alții) a unei situații, socotită de el nedreaptă (pedeapsa cu moartea acordată lui Socrate de către Tribunalul atenian și executarea acestei pedepse), cât și-a asumat o clipă de reflecție asupra unei situații care nu era nicidecum izolată și conjuncturală, ci

¹ Platon – *Apărarea lui Socrate*, 36 c, în vol. *Opere I*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 38.

² În *Apărarea ...*, Socrate relatează o întâmplare care are legătură cu momentul în care el adoptă filosofia ca mod propriu de viață. Astfel, un anume Cherephon, prieten de-al lui Socrate, consultând Oracolul din Delphi, află că Zeul Appollo îl socotește pe Socrate cel mai înțelept dintre oameni. Constatând că cei pe care el îi credea înțelepți nu sunt astfel, fiindcă pretind că știu și ceea ce nu știu, Socrate își propune să le arate oamenilor că nu știu ceea ce ei cred că știu; și aceasta ar fi misiunea cu care l-a investit Zeul.

structurală cetății reale. Reflecția lui Platon capătă formă comunicabilă în proiectul cetății ideale. Undeva, în *Apărarea ...*, Socrate spune că bine este pentru cel ce iubește dreptatea să se țină departe de mediul politic. Dreptatea are șansa de a fi o „realitate” acolo unde legea și aplicarea legii sunt una, în cetatea ideală. Or, cetatea Atenei nu este cetatea ideală; în cetatea reală nu există coincidență între lege și aplicarea legii. Așa încât, Cetatea nu poate fi un dat, ci o finalitate. Cetatea va fi atunci când ea va fi condusă de cei care au puterea de a rezista tentațiilor nedreptății (răului), practicând dreptatea (pentru că în sufletul lor partea rațională este dominantă): filosofi. În Cetate, puterea politică și filosofia coincid³. De aceea dreptatea va ordona relațiile dintre oameni, iar aceștia își vor ocupa locul potrivit în spațiul public, locul ce-l „merită” fiecare, în funcție de natura propriului suflet. Iar natura sufletului omenesc nu este determinată prin vreo psihologie, obișnuită sau extraordinară, ci prin exercițiul dreptății, prin puterea reflexivității, adică a lucidității lămuritoare de sine, cea care te scoate din orizontul închis al închisorii subpământene și te pune pe calea către inteligibil.

A crezut Platon că poate înfăptui, prin generozitatea unui tiran sau prin alte mijloace, Cetatea? Nicidecum. Este pură ideologie și pierdere a oricărui sens al proiectului platonician al cetății ideale faptul de a acorda încredere unei astfel de idei. Atunci, cum putem înțelege gestul lui Platon de a-l convinge pe Dion, tiranul Siracuzei, să-i îngăduie să-și verifice „ipoteza” statului condus de filosofi? Dacă Platon a intenționat ceva în această privință – și se pare că a intenționat – atunci nu putem spune decât atât: a încercat să stabilească măsura înțelepciunii lui Dion, așa cum proceda Socrate, odinioară, cu cei cu care discuta în piața publică, pentru ca apoi, în cazul în care această măsură ar îngădui, să încerce să-l apropie de filosofie, adică de exercițiul dreptății. Bineînțeles, puterea părții raționale a sufletului, întărirea ei și luminarea inteligibilului ar fi constituit temeiuri pentru reșezarea unei ordini sociale apropiate de cetatea ideală.

Pe același temei al imposibilității Cetății ca atare, trebuie să gândim și apropierea schiței statului ideal, concepută de Platon, de fel de fel de ideologii moderne, cum ar fi cea comunistă etc. Puternica raționalizare a spațiului public al Cetății este firească, în condițiile în care Legea este un fel de principiu structurant. Cetatea ideală este ceea ce trebuie să gândim de fiecare dată când vrem să cunoaștem cetatea reală; mai mult, cetatea ideală este un model pentru cealaltă și de aceea se cuvine să ținim apropierea de ea. Adevărul cetății reale este cetatea

³ „Dacă ori filosofii nu vor domni în cetăți, ori cei ce sunt numiți acum regi și stăpâni nu vor filosofa autentic și adecvat, și dacă acestea două – puterea politică și filosofia – n-ar ajunge să coincidă, și dacă numeroasele firi care acum se îndreaptă spre vreuna din ele, dar nu și spre cealaltă, nu vor fi oprite să procedeze astfel, nu va înceta conținerea relelor, dragă Glaucon, pentru cetăți și neamul omenesc, și nici această orânduire pe care am parcurs-o cu mintea nu va deveni vreodată posibilă, spre a vedea lumina soarelui. Iată ce mi-a iscat încă de mult teama de a vorbi, văzând eu că această părere a mea va apărea cu totul potrivnică opiniei comune. E cumplit să vezi că nici o altă cetate nu ar putea fi fericită, nici la nivel particular, nici la cel public.” Platon, *Republica*, 473 d-e, în vol. *Opere* V, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 266.

ideală; Platon nu vrea altceva decât să iasă din închisoarea subpământeană în privința cunoașterii cetății, căci ceea ce se află aici (ca cetate reală) nu este decât o umbră, pentru a se apropia de adevărul cetății. În felul acesta el înțelege ceea-ce-este cetatea, iar *Republica* nu este altceva decât împărtășirea adevărului despre cetate, transmiterea lui către cei rămași în închisoarea subpământeană. Din această perspectivă, diversele interpretări ale acestui text, cele care găsesc fel de fel de neîmpliniri ale statului schițat aici, confundă Cetatea cu cetatea, adevărul cetății, ascuns privirilor umbroase ale preacunoscătorilor, atât de familiarizați cu umbra cetății, cu adevărul cetății, accesibil doar celor care au scos la iveală aparența fenomenală a statului și în ochii cărora a jucat lumina inteligibilă în care se ivește Cetatea.

Prin discursul despre cetatea ideală din *Republica*, Platon nu doar descrie statul și cetățeanul, explicând apariția fenomenală a acestora, ci formulează condițiile de inteligibilitate ale Cetății, altfel spus, dezvăluie adevărul cetății. Deloc întâmplător, filosoful atenian pune în discuție trei niveluri ale „apariției fenomenale” a statului și cetățeanului: **a.** forma apariției: *autoritatea* statului și *drepturile* cetățeanului; **b.** mijlocul de realizare a acesteia: *norma*, pentru stat și *poziția socială*, pentru cetățean; **c.** temeiul formei: *raționalitate* și *socialitate*. De asemenea, el pune în discuție ceea ce am putea numi „aparența fenomenală” a statului și cetățeanului: *publicul* și *privatul*, adică *intersubiectivitatea* și *imanența* *Altuia în ființa cetățeanului luat ca individ*. Tocmai atingerea acestei trepte ultime, în discursul despre fenomenele politice stat și cetățean, dezvăluie și temeiurile întregii construcții: antropologicul, rostirea despre condiția omului.

Republica începe cu o dispută, având ca obiect omul drept și dreptatea⁴, în care sunt formulate două puncte de vedere: **a.** dreptatea nu are un temei în natura umană, între aceasta din urmă și practicarea dreptății nu putem găsi decât dezacorduri⁵. Îndeosebi Glaucon descrie cetatea „reală” și dreptatea așa cum ea se află în cetate, arătând că nedreptatea este profitabilă, iar fratele său Adeimantos formulează teza opusă, anume că dreptatea este un bine, iar nedreptatea este un rău; **b.** dreptatea are un temei în natura umană, deoarece omul se împărtășește din divin, iar în acesta dreptatea este absolută. Socrate susține acest punct de vedere. Este cu totul semnificativ să ținem seama că la începutul discuției tema este omul drept și omul nedrept și că, deși se vor înfrunta cele două puncte de vedere în privința dreptății, sistemul de referință al discuției va rămâne „omul drept”. În vederea celor ce iau parte la discuție este omul, apoi cetatea, adică mediul în care omul trăiește, semn că Platon se îndreaptă de la bun început către termenii primi ai unui discurs politic (ai unei *politologii*), iar nu către cei ulteriori (cum ar fi: dreptatea, virtutea etc.).

⁴ În privința sensurilor dreptății, a se vedea și Leo Strauss – *Cetatea și omul*, Iași, Editura Polirom, 2000, cap. *Despre „Republica” lui Platon*.

⁵ „Așa fiind, aceasta este o bună dovadă că nimeni nu este drept de bunăvoie, ci doar silnic. Astfel, neexistând un bine propriu al dreptății, oricând și oriunde omul se gândește că e în stare să săvârșească nedreptăți, le face.” *Republica* în *op. cit.*, 360 c, p. 123.

Scenariul din *Republica* este structurat în funcție de elucidarea termenilor primi: Omul și Cetatea. Întâi avem discuția despre omul drept și cel nedrept; apoi, Platon construiește schița statului ideal, în intenția de a descoperi mediul prielnic dreptății; după care filosoful pune în discuție diferite forme de stat (ale cetății reale) și omul corespunzător fiecăreia, încheind cu reflecții despre rostul vieții omenești și despre pregătirea pentru moarte. Dacă ar fi să ne raportăm la cele patru momente ale *Mitului peșterii*, așa cum ele sunt construite de Platon și semnalate de Heidegger⁶, atunci *vederea umbrelor* în închisoarea subpământeană corespunde discuției despre omul drept și cel nedrept, susținută îndeosebi de Thrasymachos și Glaucon (336 b – 362 d), *dezlegării și urcușului* către spațiul din afara peșterii îi corespunde discursul lui Adeimantos (362 e – 367 e), *dezvăluirii adevărului* îi corespunde proiectarea cetății ideale (367 e – 541 b), iar ultimului moment, *revenirii* celui dezlegat în peșteră, discuția despre cetatea reală, formele sale, tipurile de oameni corespunzătoare fiecărei forme și despre rostul pregătirii pentru moarte (543 a – 621 d), de fapt, discuția despre adecvarea cetății reale la cetatea ideală și a omului la Om. Partea a treia, aceea unde este proiectată cetatea ideală, corespunde dezvăluirii „aparenței fenomenale” a statului și cetățeanului; aici capătă sens intersubiectivitatea și imanența Altuia în ființa individului. Ne interesează mai cu seamă, în această prezentare, felul în care prinde contur cetatea ideală și modul în care este gândită, de către Platon, adecvarea formelor de stat la Cetate și a tipurilor de oameni la Om.

Întreaga parte consacrată proiectării cetății ideale este supusă rostirii cu sens, prin raportare la „valori”, adică la Adevăr, Frumos, Bine, toate așezate în universul divinului. Această parte începe cu o discuție despre Zeu, fiind formulate canoane ale învățaturii despre acesta. Prima grijă a celui ce vrea să aducă adevărul în fața celor dispuși să părăsească universul sensibil, cel al apariției fenomenale, este de a stabili regulile unei experiment, în fond, ale dezlegării de iluzie și ale obișnuirii înțelegerii cu ceea ce e mai presus de vedere. Așadar, discursul despre Zeu are rostul de a-l obișnui pe cel dezlegat cu lumina nouă ce încearcă să apară dincolo de iluzie și de peșteră. Altminteri, este greu de priceput sensul unui astfel de discurs în acel loc din *Republica*.

În universul deschis prin invocarea Zeului, prin formularea canoanelor învățaturii despre Zeu, prima apariție este aceea a *Frumosului*. Aceasta pentru că ceea ce este frumos este mai la îndemâna celor cu ochii încă prinși de iluzie și nedepriși cu inteligibilul. Desigur, nu trebuie să înțelegem de aici că Frumosul ar avea vreo ipostază sensibilă; lucrurile frumoase însă trimit mai ușor către ceea ce este dincolo de ele și le întemeiază: Frumosul însuși (Ideea de Frumos, cum spune Platon). În acest context, filosoful discută despre sufletul frumos – vorbirea frumoasă, poezie, muzică, arte în genere; despre trupul frumos – gimnastică,

⁶ Cf. Heidegger, *Doctrina lui Platon despre adevăr*, în vol. *Repere pe drumul gândirii*, București, Editura Politică, 1988 (îndeosebi paginile 185–188).

medicină. Toate acestea contribuie la buna educație a tânărului care trebuie să devină cetățean în cetatea ideală. *Exigența maximă exprimată în această discuție despre Frumos este formarea cetățeanului propriu cetății ideale*; este vorba, desigur, despre formarea cetățeanului din punct de vedere estetic⁷. Pe de altă parte, trebuie să observăm că cetățeanul este scopul „final” al educației estetice; într-un fel, tocmai Frumosul instruieste și formează cetățeanul. Cel care trăiește întru Frumos, cultivând prietenia cu ceilalți, vorbirea frumoasă, dar și cumpătarea, libertatea, vitejia, este un cetățean „format”. Platon se concentrează, în acest context, către problema formării paznicilor cetății; dar discursul său vizează ceva aflat mai departe, anume formarea cetățeanului, în genere.

A doua „valoare” ce capătă chip în universul cetății ideale, adică în deschiderea creată prin atragerea Zeului în lumină, este *Adevărul*. Pentru a argumenta importanța sa în Cetate, Platon folosește mai multe mijloace, între care și mitul. *Mitul peșterii*⁸ a atras, în timp, comentarii diverse, unele dintre ele recunoscând în apelul la mit o neputință a lui Platon de a purifica *logos*-ul de *mithos*, altele sesizând forța expresivă a mitului, faptul că prin folosirea lui, Platon poate spune mai mult decât prin limbajul direct. Noi însă nu suntem interesați de valoarea sau valabilitatea unor astfel de puncte de vedere, ci trebuie să înțelegem rostul mitului menționat în „ilustrarea” Adevărului. Alături de Frumos, Adevărul este semnificativ pentru Cetate, căci și el, ca și Frumosul (și ca Binele, cum vom vedea) reglează spațiul public, intersubiectiv, dar printr-o experiență „privată” care îl revelează pe Altul în ființa proprie experimentatorului. În privința Adevărului, experiența constă în ieșirea din închisoarea subpământeană a unuia care se dezleagă din strânsorile sensibilului; cel ieșit se întoarce, după cunoașterea Adevărului, pentru a împărtăși ceea ce el a cunoscut drept Adevăr.

Platon construiește, în *Mitul peșterii*, câteva analogii, dintre care, pentru problema adevărului, este semnificativă cea dintre locuința-închisoare și lumea în care noi trăim. Filosoful dezvăluie, într-o manieră analogică, blocajul nostru ontic, iar legat de acesta, imposibilitatea cunoașterii adevărului atâta vreme cât ne păstrăm în orizontul sensibilului. Adevărul nu poate fi dobândit decât prin trudă și numai părăsind orizontul dat al experienței. Cel ce experimentează calea adevărului este singur, căci el trebuie să se înfățișeze sieși și astfel să trăiască imanența Altuia în propria-i ființă; de aici impulsul reîntoarcerii către locul părăsit, dar nu pentru a accepta din nou convențiile acestuia, ci pentru a împărtăși adevărul și celor rămași acolo. Cetatea ideală nu se poate lipsi de adevăr, căci numai acesta are puterea de a

⁷ Iată un fragment lămuritor în privința educației estetice, desprins din contextul în care Socrate dezbate, împreună cu Glaucon, problema educației cetățeanului: „...tinerii trebuie confrunțați cu frica, dar și cu plăcerile, urmând să fie puși la încercare mai abitir decât aurul în foc. Dacă în toate se arată anevoie de vrăjit, știind să-și țină cumpătul, dacă sunt buni paznici lor înșiși dar și artei Muzelor pe care au învățat-o, arătându-se în orice împrejurare, stăpâniți de ritm și de armonie, ei ar fi, în acest fel, și lor și cetății, de cel mai mare folos.” *Republica*, *op. cit.*, p. 193.

⁸ Cf. *Mitul peșterii*, în *Republica*, 514 a – 517 b, în *op. cit.*, p. 312–316.

întemeia relațiile corespunzătoare, cele structurate prin dezvăluirea imanenței Altuia în ființa fiecăruia. Comuniunea autentică are drept fundament adevărul ca imanență a Altuia în ființa Eului propriu. Ca și Frumosul, Adevărul participă la proiectarea cetății ideale, dar numai dacă el este experimentat în modalitatea indicată în *Mitul peșterii*. Rostul Adevărului este, în scenariul din *Republica*, acela de formare a conducătorului. Nu poate fi conducător decât cel a cărui parte rațională a sufletului l-a condus către cunoștința Adevărului. Numai el poate conduce Cetatea, căci, în deosebire de ceilalți, el posedă cunoștința celor ce trebuie să constituie scopurile vieții în comun: dreptatea, fericirea, înțelepciunea etc. Așadar, *prin Adevăr este instruit și format conducătorul cetății ideale*. Totodată, cunoștința Adevărului devine criteriul distincției dintre conducătorul cetății și cei ce sunt conduși, căci ea aparține doar celui dintâi.

Locul inteligibilului, deschis prin dobândirea adevărului, își are rațiunea de a fi în *Bine*: „în domeniul inteligibilului, mai presus de toate este ideea Binelui”⁹. Și, astfel fiind, Binele desăvârșește însăși Cetatea. Binele este a treia instanță în orizontul inteligibilului, totodată, socotit de Platon ca ceea-ce-este, ca ființa însăși, sau chiar depășind ființa „prin vârstă, rang și putere”¹⁰. Asemenea soarelui în lumea vizibilă, Binele răspândește lumina înțelegerii, inteligibilitatea; în absența sa, înțelegerea omenească, atât cât este ea, nu ar fi posibilă. *Rostul Binelui, prin raportare la Cetate, constă în „formarea” relației dintre conducător și cetățean*, instituirea legăturii firești între conducător și condus, între filosof, pe de o parte, și apărători și muncitori, pe de altă parte. Cetatea, identificată de Leo Strauss cu „cetatea fericită”, este condusă de filosof, dar, de asemenea, ea se caracterizează prin „comunismul absolut”. Problema aceasta, însă, nu are o semnificație propriu-zis politologică, ci una filosofică. Binele desăvârșește cetatea ideală, dar el, o dată descoperit, îndreptățește însuși discursul care l-a făcut pe el, Binele, de-o seamă cu intelectul descoperitor.

Cine este descoperitorul? Cine are puterea de a părăsi închisoarea și de a trece granița experienței, riscând confortul sensibil și înțelegerea cu semenii? Filosoful, răspunde Platon. Doar el pătrunde dincolo de ceea ce este dat, reconstruind orizontul inteligibilului. Tocmai datorită acestei puteri, pe care filosoful o folosește efectiv, acesta trebuie să conducă Cetatea. Dar cine ar putea-o conduce, în locul său, dacă doar el are *trăirea Frumosului, cunoștința Adevărului și înțelegerea Binelui*? Filosoful este cel ce instituie „raționalitatea”, publicul desăvârșit, drept Cetate, dar numai pentru că el a cunoscut pe Altul în forma ființei, prin experimentul său (răsucirea sufletului său către inteligibil, către ceea-ce-este, și revenirea lui printre

⁹ „Opiniile mele însă acestea sunt, anume că în domeniul inteligibilului, mai presus de toate este ideea Binelui, că ea este anevoie de văzut, dar că, o dată văzută, ea trebuie concepută ca fiind pricina pentru tot ce-i drept și frumos, ea zămislește în domeniul vizibil lumina și pe domnul acesteia, iar în domeniul inteligibil, chiar ea domnește, producând adevăr și intelect; și iarăși cred că cel ce voiește să facă ceva cugetat în viața privată sau în cea publică, trebuie s-o contemple”. *Ibidem*, p. 316.

¹⁰ *Ibidem*, p. 309.

semeni, căci lucrarea sa nu este una strict contemplativă, ci „politică”). Iar puțința experimentului se află în puternicia părții raționale a sufletului său.

Trebuie condusă Cetatea de filosof? Desigur, căci, spune Platon, numai cel ce a părăsit devenirea (sensibilul), trecând către frumos, adevăr, bine, într-un cuvânt, către ceea-ce-este, poate să chibzuiască, iar Cetatea fără chibzuință este o iluzie. Dar una este cetatea ideală (Cetatea) și alta cetatea reală. Trebuie să fie condusă și aceasta de filosof? Desigur! Numai că „realitatea” nu este în acord cu ceea ce trebuie să fie. Tocmai trecând de la ceea-ce-devine la ceea-ce-este, filosoful devine vrednic de a conduce Cetatea; el dovedește astfel că partea rațională a sufletului său este covârșitoare față de celelalte două, cea pasională și cea apetentă. Cei al căror suflet este mai degrabă pasional sau apetent au și ei un rol în Cetate, căci aceasta nu poate lăsa în afara sa pe nimeni: fiind desăvârșită, ea „folosește” de la fiecare ceea ce-l desăvârșește pe el, așadar, de la unii partea apetentă a sufletului, de la alții partea pasională, iar de la alții partea rațională, aceștia din urmă fiind filosofi¹¹.

Nu filosofii însă conduc cetatea reală. Dezacordul între cetatea ideală și cetatea reală este discutat de Platon în ultima parte a dialogului *Republica*. De fapt, Platon revine, aici, la om; dar nu la un om desprins, oarecum, de mediul viețuirii sale, ca la începutul dialogului, unde tema, deși antropologică, viza omul din unghiul naturii umane, ci la om și cetate, la „omul politic”, integrat într-o cetate reală, cu legi, grupuri aflate la putere, funcțiuni (magistraturi), cu un spațiu privat funcționând numai în vederea onorabilității și a avantajelor ce pot fi obținute prin participarea la spațiul public.

În acest context, capătă semnificație problema tipurilor de constituții și a omului corespunzător fiecăruia, căci „este necesar ca și felurile de oameni să fie tot atâtea câte sunt tipurile de constituții”. De asemenea, semnificativă este aici trecerea de la o cetate la alta, degradarea Cetății. Platon discută, așadar, problema existenței constituțiilor și guvernămintelor reale, concepute ca forme ale relației dintre cetate și om, forme mai mult sau mai puțin îndepărtate de cetatea ideală, forme „bolnave”, degradând principiul Cetății, dreptatea pură. Aceste constituții sunt: timocrația, oligarhia, democrația și tirania.

Platon stabilește o regulă a „degradării” rânduinelor politice (corespunzătoare diferitelor constituții): „orice regim politic se modifică pornind de la grupul ce are puterea, atunci când în interiorul acestuia apare o dezbinare”¹². Rânduiala politică cea mai apropiată de Cetate este *timocrația*, al cărei *principiu este „dorința de a învinge și cea de glorie”*. Apariția sa este concepută de Platon ca o descriere a constituirii Spartei. Timocrația este dominată de către apărători; războiul reprezintă dominantă vieții în cetatea timocratică, deoarece acesta procură gloria. Omul timocratic este iubitor de putere și glorie, amator de gimnastică și vânătoare.

¹¹ „Cetatea construită în decursul dialogului (*Republica*, n.n., V.C.) ca model ipotetic de perfecțiune se bazează pe principiul «fiecare om cu meseria sa» sau «fiecare să-și vadă de treaba lui». Leo Strauss, *op. cit.*, p. 88.

¹² *Republica*, *op. cit.*, p. 349–350.

Este lipsit însă de rațiune; sau, mai bine zis, aceasta nu este dominantă în sufletul său. „Fiindcă, prin fire, el nu e om rău, dar leagă prietenii cu firile rele ale altora, el pășește pe calea de mijloc, tras de ambele tendințe (cea rațională și cea pasională – n.n., V.C.). Își încredințează astfel cârma sufletului părții intermediare, iubitoare de victorii și înflăcărate și iată-l devenit un bărbat mândru și un prețuitor al gloriei”¹³. Omul timocratic are drept model apărătorul din cetatea ideală, fără a fi într-o identitate totală cu acesta. În sufletul său, cel puțin în perioada de formare, se dă o luptă între rațiune și pasiune, luptă care face ca rațiunea să capete o anume prezență în structura sa sufletească, fără ca ea să fie dominantă față de celelalte două părți, pasiunea și dorința.

Urmează, ca rânduială politică mai depărtată de Cetate și descendentă directă a timocrației, *oligarhia*, cetatea „unde magistraturile țin de venit, în care cei bogați cârmuiesc, iar săracul nu participă la putere”¹⁴. Elementul distructiv din structura timocrației, care face posibilă oligarhia, este afacerea din care fiecare scoate bani, vistieria „plină cu aur”. Oamenii ajung să iubească mai mult banul decât gloria și cinstirea, schimbând și legile potrivit înțelepturilor lor. *Principiul acestui guvernământ, temeiul ei, este mărimea averii*. Cetatea oligarhică nu are unitate, afirmă Platon, deoarece, pizmuindu-se neconținut, bogații și săracii nu au aceeași cetate, deși trăiesc în același loc. Desigur, omul oligarhic este precum cetatea sa: îndreptat către câștiguri din ce în ce mai mari, dar, totodată, econom și întreprinzător. Totuși, cumpătarea sa în cheltuieli nu își are originea în rațiune, ci în dorința de a-și crește averea. Tocmai de aceea, virtutea nu-i este proprie. Banul și dorința nestăpânită de a economisi într-un mod meschin îl domină, îndepărtându-l chiar și de condiția omului iubitor de glorie, a omului timocratic, din care, totuși, descinde.

Democrația urmează în „istoria” rânduielilor politice din *Republica*. Ea se naște din oligarhie, atunci când dorința bogăției devine atât de mare, încât cei bogați provoacă sărăcirea altora, iar diferențele dintre bogați și săraci, adâncindu-se, devin pricini de luptă între ei; „democrația apare atunci când săracii, biruind, îi ucid pe unii dintre cei bogați, pe alții îi alungă, restului îi dau parte egală în drepturi cetățenești ca și în demnități, și atunci când, de obicei, demnitățile sunt atribuite prin tragere la sorți”¹⁵. În cetatea democratică, oamenii pot alege orice mod de viață doresc; toleranța, în această privință, este maximă. De altminteri, ea privilegiază distribuția egalității „deopotrivă celor egali și celor inegali”. Iar când cei răi ajung să conducă, bogații sunt deposezați de averile lor, iar poporul este convins de necesitatea unor atari „reforme”; cei răi însă își însușesc cea mai mare parte din averea celor bogați; în plus, poporul își alege un „președinte”. La început, președintele este un potențial tiran. El va deveni tiran adevărat atunci când îi va nimici pe toți cei în stare de ceva: de o activitate demnă sau de revoltă împotriva sa.

¹³ *Ibidem*, p. 355; în privința timocrației și a omului timocratic, a se vedea *Republica*, op. cit., 548 d-550 c.

¹⁴ *Ibidem*, p. 355.

¹⁵ *Ibidem*, p. 364.

Omul democratic este sclavul dorinței; rațiunea și pasiunea sunt potolite în sufletul său. Ordinea nu prețuiește pentru el, căci ceea ce îl încântă – satisfacerea dorințelor fel de fel – îl și supune¹⁶. Omul democratic este precum regimul democratic: împrăștiat în fel de fel de activități, multe nefiindu-i proprii, dezordonat și nestatornic, căci nu are un singur fel de viață – deși pare a fi un hedonist consecvent – ci cultivă plăcerile ușoare, urmărind să-și satisfacă toate dorințele, în ordinea în care ele apar, nu în ordinea dictată de norme din afara plăcerilor înseși. Regimul democratic, asemenea omului democratic, cultivă libertatea. Dar tocmai libertatea este cea care provoacă transformarea democrației în tiranie. Libertatea fără măsură trece în opusul său: supunerea totală.

Tiraniei îi este proprie robia excesivă. Legea este suspendată, iar voința tiranului devine autoritatea absolută pentru toți. Lipsa de libertate este ascunsă de tiran prin fel de fel de favoruri pe care le acordă poporului, înrobindu-l pe acesta și mai mult. Tiranul este înconjurat de oameni de nimic, iar apărătorii sunt, de regulă, străini plătiți pentru munca lor. Ordinea este numai aparentă, căci, pe de o parte, tiranul domnește în numele propriei voințe, în afara legii, iar supușii săi i se supun din teamă sau pentru că le este plătit gestul. De asemenea, în cetatea tiranică se constituie o armată care nu are grija apărării cetății de dușmani, ci grija apărării tiranului de supușii săi.

Desigur, omul tiranic este aidoma cetății tiranice. Este omul cel mai rău, omul trăind nefericit. Iar „sufletul tiranic va fi mereu plin de lipsuri și nesățul”¹⁷. Coplesit de dorințe, plin de teamă față de tot ceea ce se află în jurul său, omul tiranic este cel mai nenorocit dintre toți. Totuși, nu omul tiranic atinge nenorocirea cea mai cumplită, ci omul tiranic ajuns tiranul unei cetăți. Platon realizează un portret expresiv al tiranului, în care adună ceea ce poate să aibă mai rău sufletul omenesc. Stăpânirea lui nu se întinde nici măcar peste sine, așa încât el este cel mai sclav dintre oameni, deși pare a fi cel mai liber¹⁸. Dintre cele trei părți ale sufletului – rațională, pasională și apetentă – cea din urmă este dominantă în sufletul omului tiranic și în sufletul tiranului.

Dintre toți oamenii, regele va trăi cel mai fericit, iar tiranul în cea mai cruntă nefericire. Asemenea și regalitatea va oferi traiul cel mai nobil dintre toate cetățile, iar cetatea tiranică, pe cel mai nefericit și mai apropiat de existența subumană.

¹⁶ „...el (omul democratic – n.n., V.C.) trăiește zi de zi făcând pe plac celei dintâi dorinți: ba se îmbată în sunetul flautului, ba apoi bea doar apă, punându-se la regim, ba face gimnastică, ba trândăvește și nu se sinchisește de nimic, ba uneori se ocupă, chipurile, cu filosofia. Adesea, însă, el se îndeletnicește cu politica și, luându-și avânt, spune și face ce se nimerește. Iar dacă vreodată este gelos pe militari – o ia pe calea lor, iar dacă este gelos pe oameni de afaceri – o ia pe acolo. Viața sa nu știe de ordine și de necesitate, ci, numind un atare trai plăcut, slobod și fericit, așa viețuiește, de la început și până la capăt.” *Ibidem*, p.370.

¹⁷ *Ibidem*, p. 390.

¹⁸ „...tiranul autentic este, în adevăr, un sclav autentic, dând dovadă de mari lingușiri și semne de supușenie, flatându-i pe cei mai nevrednici și neizbutind să-și astâmpere câtuși de puțin poftele. El apare lipsit de majoritatea satisfacțiilor și cu adevărat sărac – dacă cineva știe să-i examineze întreg sufletul. Este plin de spaima de-a lungul întregii vieți, pătruns de convulsii și de dureri...” *Ibidem*, p. 392.

În scenariul *Republicii*, confruntarea punctelor de vedere privind natura dreptății, urcușul către înțelegerea Frumosului, Adevărului și Binelui, prezentarea rânduielilor politice și a tipurilor corespunzătoare de om constituie un demers care menține deschisă, fără oprire, problema intersubiectivității și a imanenței Altuia în ființa individului. În felul acesta, Platon reconstruiește fenomenul politic – statul și cetățeanul – și instituie un model al discursului politic cu valabilitate universală, îndeosebi în partea sa metodologică.

TEORIA ECONOMICĂ, O ȘTIINȚĂ MORALĂ*

GABRIELA SABĂU

Recunoașterea de către tot mai mulți oameni de știință a faptului că realitatea este complexă, inerent unitară, ridică întrebări asupra diverselor științe și a metodelor lor de investigație, care, sub influența dominantă a doctrinelor „pozitivist” ale metodei științifice, fundamentate de Descartes în secolul al XVII-lea, în special cele ce proclamă dihotomia „valori-fapte”, descriu și explică doar partea vizibilă, superficială a realității.

O asemenea știință este teoria economică, concepută de părintele ei fondator, filosoful moral Adam Smith, drept o disciplină în esență *normativă*, care, prin aplicarea unor concepte și principii etice fundamentale prescrie canoanele pe care agenții economici ar trebui să le urmeze în producția și schimbul de bunuri materiale, dar considerată de majoritatea teoreticienilor economici ortodocși drept un ansamblu de ipoteze pur *descriptive* ce explică regularitățile *de facto* din comportamentul consumatorilor, producătorilor, și nu un ansamblu de norme care recomandă formele legitime ale activității acestora. În consecință, majoritatea teoreticienilor îmbrățișează ideea că: „Teoria economică studiază modul în care societățile aleg cum să folosească resursele economice rare cu utilizări alternative, în scopul producerii diferitelor categorii de mărfuri și al distribuirii lor între diverse grupuri”¹. Astfel concepută, teoria economică este o teorie a comportamentului uman, empirică, neutră din punct de vedere moral, și pur „pozitivă”, ce nu prescrie principiile morale categorice ce stau la baza comportamentului unui agent economic. Este o știință a faptelor, ce descrie mijloace optime la care poate să recurgă agentul economic ca să obțină satisfacție maximă din consumul bunurilor materiale, chiar dacă acest comportament nu respectă standardele morale.

Teoria economică este, sau ar trebui să fie, o știință morală, datorită moralității inerente a acțiunii umane. Ea s-a desprins din filosofia morală în secolul al XVIII-lea și, treptat, și-a pierdut caracterul moral în secolul XX, când gânditorii pozitiviști au dat o interpretare eronată conceptului de sistem de libertate naturală, introdus de Adam Smith, conform căruia „fiecare om, în măsura în care nu încalcă legile justiției, este pe deplin liber să-și urmărească propriul său interes în maniera

* Comentariu asupra volumului: Bernard Hodgson, *Economics as Moral Science*, Springer Verlag, Berlin, New York, 2001, 380 p.

¹ Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus, *Economics*, 14th edition, McGraw-Hill, Inc., 1992, p. 10.

sa proprie”² și au îmbrățișat concepția morală” a lui Stanley Jevons, bazată pe Utilitarianism în varianta sa pozitivist hedonistică, de mecanică a plăcerii și durerii”³ și noțiunea de *homo economicus*, elaborată de John Stuart Mill, ce întruchipa un agent economic acționând exclusiv spre maximizarea avuției sale⁴. Acești gânditori trec cu vederea faptul că, în operele lui, Adam Smith se ocupă de virtuți ca prudența, stăpânirea de sine, justiția, bunăvoința, ce stau la baza acțiunii agenților economici, și că marele economist clasic teoretizează creșterea economică și acumularea capitalului, pe baza comportamentului chibzuit al acestora. Ei menționează rar preocupările etice ale lui Alfred Marshall, considerat primul economist neoclastic, pentru care teoria economică înseamnă nu numai colectarea, sortarea și analiza faptelor economice, ci studierea „omului așa cum este el” și evidențierea „acelor motive care afectează, cel mai puternic și mai constant, comportamentul omului în manifestările lui economice”⁵. Sau faptul că Marshall îi sfătuiește pe economiști să trateze în lucrările lor despre „cum trebuie să acționăm ca să sporim binele și să reducem răul provocat de libertatea economică, atât în starea ei finală cât și în evoluția acesteia? ... Considerând că o distribuție mai egală a bogăției este de dorit, în ce măsură ar fi justificate schimbări în instituțiile proprietății sau limitarea inițiativei libere, chiar dacă acestea ar determina diminuarea bogăției agregate?”⁶. În teoria economică neoclastică, s-a trecut treptat de la ipoteza maximizării utilității sau a bogăției, la justificarea unui comportament egoist și, în fine, la adoptarea explicită a lăcomiei individuale ca ipoteză operațională, cel puțin în microeconomie.

Teoria economică, o știință morală, lucrarea profesorului de filosofie Bernard Hodgson, de la Universitatea canadiană Trent, este o contribuție majoră la efortul de modificare a modelului neoclastic de gândire și de reconstituire a teoriei economice ca știință morală. În acest efort, Hodgson se alătură numărului din ce în ce mai mare de economiști și filosofi care și-au exprimat nemulțumirea față de o înțelegere pur pozitivistă a teoriei economice⁷ sau au recomandat ca aceasta să aibă un conținut normativ mai evident⁸. Pornind de la filosofie și folosind statutul

² Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776, Oxford, Oxford University Press, 1976, Book IV, p. 51.

³ William Stanley Jevons, *The Theory of Political Economy*, ed. R.D.C. Black (London: Penguin, 1970 p. 260; orig. publ. în 1871).

⁴ *Collected Works of John Stuart Mill*, 33 vols., ed. J.M. Robson, Toronto: University of Toronto Press, 1981–1991, vol. 4, 321–326.

⁵ Alfred Marshall, *Principles of Economics*, 8th edition, New York, 1924, p. 12.

⁶ *Ibidem*, p.34.

⁷ Bruce Caldwell, *Beyond Positivism: Methodology in the Twentieth Century*, London, Allen & Unwin, 1982; Lawrence Boland, *The Foundations of Economic Method*, London, Allen & Unwin, 1982; D. Hausman, *The Inexact and Separate Science of Economics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992; A. Rosenberg, *Economics-Mathematical Politics or Science of Diminishing Returns*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1992; C. Dyke, *The Philosophy of Economics*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1981; T. Lawson, *Economics and Reality*, Routledge, London, 1997.

⁸ A.K. Sen, *Rational Fools: A Critique of the Behavioural Foundations of Economic Theory*, in „Philosophy and Public Affairs”, vol. 6, Summer 1977; *Choice, Ordering and Morality* în S.

epistemologic al științei economice, Hodgson încearcă să elaboreze fundamentele morale ale teoriei economice. Obiectivul declarat al cercetării sale este „înlăturarea prăpastiei dintre aspectele normative și cele descriptive din interpretarea teoriei economice” și dezvoltarea unei „sinteze critice a dimensiunilor normative și descriptive ale științei economice” (p. 2). Abordarea sa este interdisciplinară, îmbinând filosofia cu teoria economică, etica, sociologia, politica și psihologia, o abordare deosebit de inspirată pentru domeniul pe care îl analizează, dat fiind faptul că economia este un sistem complex, dinamic, nonlinear și deschis, a cărui graniță este o vastă „penumbră dialectică”⁹, mult mai întinsă decât a oricărei științe a naturii. În această vastă penumbră, domeniul economic este întrețesut cu cel social, cel ecologic și cel politic, unite toate prin posibilitatea intervenției deliberate a omului, o ființă rațională, morală, înzestrată cu liber arbitru. Acest fapt complică analiza oricărei metodologii științifice sociale, „întrucât rațiunea teoretică își formulează independența și autodeterminarea în legile gândirii, pe care nici Dumnezeu nu le poate încălca, iar rațiunea morală își exprimă independența și

Korner (ed.), *Practical Reason*, Oxford, Oxford University Press, 1974; *Descriptions as Choice*, „Oxford Economic Papers”, vol. 32, 1980; *The Moral Standing of the Market*, in E.F. Paul, F.D. Miller Jr., and J. Paul (eds.), *Ethics and Economics*, Oxford, Basic Blackwell, 1985; *On Ethics and Economics*, Oxford, Basic Blackwell, 1987; Michael S. McPherson, *Want Formation, Morality and Some Interpretative Aspects of Economic Inquiry*, în Norman Hahn, R.H. Bellah, P. Rabinow and W.M. Sullivan (Eds.), *Social Science as Moral Inquiry*, New York, Columbia University Press, 1983; M. Hollis, *Rational Preferences*, „Philosophical Forum”, vol. 14, 1983; S. Hargreaves Heap, *Rationality in Economics*, Oxford, Basic Blackwell, 1989; S. Roy, *The Philosophy of Economics: On the Scope of Reason in Economic Inquiry*, London, Routledge, 1989; A. Etzioni, *The Moral Dimension: Towards a New Economics*, New York, Mac Millan, 1988; D.M. Hausman and M.S. McPherson, *Taking Ethics Seriously: Economics and Contemporary Moral Philosophy*, „Journal of Economic Literature”, vol. XXXI, June, 1993; *idem*, în D.M. Hausman (ed.), *The Philosophy of Economics*, 2nd edition, Cambridge, Cambridge University Press, 1994; *idem*, *Economic Analysis and Moral Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996; Albert Hirschman, *L'Economie Comme Science Morale et Politique*, Paris, Gallimard du Seuil, 1984; Kenneth F. Boulding, *Economics as a Moral Science*, „American Economic Review”, LIX, 1969; Wilhelm Roepke, *A Humane Economy: The Social Framework of the Free Market*, Chicago, Henry Regnery, 1960; Wilhelm Roepke, *The Moral Foundations of Civil Society*, New Brunswick, N.J., Transaction Publishers, 1996; Graham Walker, *The Ethics of F.A. Hayek*, New York: University Press of America, 1986; Lionel Robbins, *Economics and Political Economy*, „American Economic Review”, Proceedings 71, 1981; Ricardo F. Crespo, *La Economia como Ciencia Moral: Nuevas perspectivas de la teoría económica*, Buenos Aires, Ediciones de la Universidad Católica Argentina, 1997.

⁹ Categorie a dialecticii lui Roegen, legată de antinomia dintre Unul și Multiplu, care exprimă faptul că în centrul procesului economic acționează în special dispozițiile dialectice ale omului. Un număr mare de noțiuni aparțin acestei categorii: binele, justiția, probabilitatea, nevoia. Ele nu au limite aritmomorfe, în schimb sunt înconjurate de o penumbră în care aceste noțiuni se întrepătrund cu contrariile lor. De exemplu, noțiunea complexă „dezvoltare economică” a fost redusă doar la venitul pe locuitor. Gama dialectică a nevoilor umane (poate cel mai important element al procesului economic) a fost de mult îngropată sub noțiunea numerică amorfă de utilitate, o noțiune pentru care nu s-a găsit încă o metodologie precisă de măsurare (Nicholas Georgescu Roegen, *Analytical Economics Issues and Problems*, 1966).

autonomia în existența liberului arbitru”¹⁰. Abordarea este curajoasă, întrucât autorul îndrăznește să lărgască obiectivele cercetării științifice sociale prin includerea unor elemente normative din familia judecăților de valoare, ce presupun, de obicei, îmbrățișarea unor „obiective ultime”, „scopuri finale”, „valori intrinseci”, „idealuri etice” sau „principii morale categorice”, care nu sunt abordate în mod obișnuit de teoreticienii științelor sociale, pe motivul că asemenea elemente nu pot fi explicate prin mijloace raționale.

Cartea este publicată sub egida prestigioasei edituri Springer, în colecția de „Studii de Etică Economică și Filosofie”, sub coordonarea profesorului Peter Koslowski.

Cercetarea începe prin plasarea problemei neutralității etice a teoriilor economice neoclase, în contextul mai larg al problemelor construcției teoretice în știința economică. Hodgson demonstrează că teoriile economice nu pot fi neutre din punct de vedere al valorilor promovate, ci au un caracter normativ și promovează valori morale. Pentru a păstra cadrul unitar al cercetării, în cea mai mare parte a volumului, el recurge la o binecunoscută teorie economică contemporană, *teoria neoclasică a alegerii consumatorului individual* (TACI) în condiții de certitudine, teorie ilustrată prin analiza curbelor de indiferență. În acest model, un consumator trebuie să decidă ce alege dintr-un ansamblu de combinații alternative de (cel puțin) două mărfuri, în condițiile unei constrângeri bugetare determinată de mărimea venitului său și a unui număr de patru axiome primare privind comportamentul consumatorului: **a. axioma comparabilității sau a completudinii**: consumatorul, comparând oricare două alternative, este indiferent în alegerea sa, adică preferă o marfă față de cealaltă; **b. axioma nonsațietății**: orice consumator preferă să consume mai mult din orice marfă disponibilă; **c. axioma tranzitivității sau a consecvenței**: afirmă că consumatorul este consecvent în alegerile sale, el poate ierarhiza diferitele categorii de mărfuri într-o ordine de preferință; **d. axioma ratei marginale de substituție descrescătoare**: consumatorul este relativ chibzuit cu mărfurile relativ rare.

Acestea sunt premisele pe baza cărora, într-o manieră pur pozitivistă, economiștii deduc teorema, conform căreia punctul de echilibru sau alocare a venitului ce maximizează utilitatea oricărui consumator este acela în care el cumpără acea combinație de mărfuri, pentru care raportul utilităților marginale a două mărfuri este egal cu raportul prețurilor lor respective. În interpretarea mecanicistă, behavioristă, preferată de teoria economică neoclasică, apariția echilibrului consumatorului nu este considerată un obiectiv deliberat al acțiunii umane, ci ea reprezintă doar punctul final al unui proces natural, ce are loc independent de raționamentele practice, raționale sau iraționale, ale consumatorului. Hodgson critică acest punct de vedere pentru două motive: în

¹⁰ Hermann Cohen, *Religion of Reason*, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1995, p. 408.

primul rând, pentru că diminuează rolul real și foarte important al proceselor cognitive, de tipul raționamentului deliberat al consumatorului, în decizia privind maximizarea utilității sale, procurată de consumul de bunuri materiale, în al doilea rând, pentru că înlătură posibilitatea unui alt fundament moral al comportamentului consumatorului față de cel existent (cu toate că prezența sa este contestată) în teoria economică neoclasică.

Adoptând o perspectivă teleologică, cu privire la acțiunile agentului economic, și demonstrând că TACI presupune *raționalitatea* subiectului economic analizat, Hodgson ajunge la concluzia că cele patru ipoteze descriptive ale modelului trebuie considerate nu doar ipoteze, ci un ansamblu de principii normative sau reguli, privind practicile de consum ale unui consumator ideal, rațional, reguli pe care el le va respecta în mod deliberat în scopul atingerii cât mai eficiente a obiectivului său final sau al satisfacerii dorinței sale intrinseci. În această interpretare, TACI, în forma sa conceptuală inițială, formulează o teorie normativă a comportamentului rațional, întrucât ipotezele teoriei nu numai că *raportează* adevăruri factice, psihologice, ci și *recomandă* un standard de comportament, de inspirație clasică utilitaristă, pentru *homo economicus*. Esența teoriei este normativă întrucât, după ce definește trăsăturile caracteristice ale unui agent economic utilitarist în privința scopului său primordial (maximizarea utilității sale materiale) și al atitudinilor sale afective (dorință de a avea, chibzuință în luarea deciziilor), modelul TACI propune o strategie de alocare a puterii de cumpărare a consumatorului între surse alternative de utilitate (categorii de mărfuri disponibile).

Care sunt principalele virtuți ale agentului economic rațional ideal preconizat de TACI ? Două dintre ele se evidențiază între cele patru axiome ale teoriei: nonsațietatea și consecvența.

Axioma nonsațietății implică o dorință de a achiziționa, concretizată sub forma expansionistă a maximizării utilității inspirată de utilitarism, în varianta lui Jeremy Bentham. *Homo economicus* își va maximiza satisfacția doar atunci când își manifestă dispoziția de a-și spori neconținut cantitatea de bunuri materiale acumulate. Bernard Hodgson consideră că axioma nonsațietății implică angajarea unei serioase opțiuni morale, întrucât TACI presupune o ordonare corectă a preferințelor, adică faptul că dintre mai multe acțiuni alternative agentul este capabil să o aleagă pe cea mai bună; dar cea mai bună alternativă cu conținut normativ, este, după cum s-a văzut, inspirată de utilitarismul lui J. Bentham, adică acea acțiune care dă posibilitatea agentului să își maximizeze satisfacția subiectivă, într-o manieră expansionistă. Hodgson pune sub semnul întrebării caracterul canonic al acestui principiu utilitarist, întrucât analiza empirică a demonstrat că acest tip de atitudine maximizatoare nu este inevitabil. Unii oameni pot opta pentru alte forme de maximizare a utilității, de exemplu adoptând atitudinea inspirată de filosofii stoici de a-și reduce dorințele, sau de a se declara satisfăcuți cu nivelul actual al consumului, ceea ce în mod cert presupune judecăți de valoare diferite de cea promovată de TACI. Autorul ridică și problema moralității „creșterii

economice” necontrolate, ca imperativ al liberalismului economic, întrucât el consideră că creșterea producției, care servește doar satisfacerii unor dorințe insașiabile, poate submina dimensiunea liberală a eticii creșterii liberale, sub forma reprezentată de teoria „alegerii extinse” a lui Kelvin Lancaster¹¹, datorită manipulării constante a cererii consumatorilor de către producători și datorită consecințelor vizibile ale creșterii economice asupra mediului, prin producerea de externalități sau efecte negative, ca urmare a dezvoltării necontrolate a anumitor tipuri de producție. „Constituie o ironie faptul că rețetele de creștere într-o economie de piață liberă, promovate atât de avansurile tehnologice din producție, cât și de consumul nestăpânit, nu fac decât să reducă posibilitățile de alegere atât ale producătorului cât și ale consumatorului, alegere ce constituie însăși esența unui sistem bazat pe economia de piață” (p. 56).

În ceea ce privește ipoteza consecvenței, ea presupune consecvență în manifestarea preferințelor consumatorului, adică un model stabil, durabil al dorințelor sale materiale, ceea ce, în termeni tehnici, permite o ordonare completă, tranzitivă a preferințelor sale. Această stabilitate, arată Hodgson, presupune o angajare spre o evoluție ideală a naturii umane ilustrată de virtuți ale lui *homo economicus*, cum ar fi urmărirea propriului interes sau cântărirea minuțioasă a alternativelor, virtuți exprimate de dorința lui de a-și controla impulsurile de moment în favoarea unui model bine ordonat de dorințe. Prin definiție, „agentul economic rațional” este un agent moral, care nu vrea pur și simplu să consume mai mult, ci „de cele mai multe ori cântărește avantajele și dezavantajele oricărei acțiuni înainte de a o efectua”¹².

Analiza celor două axiome ale TACI demonstrează că *homo economicus* este un agent economic rațional și moral, care își distribuie venitul într-un mod inteligent, alocând mijloace adecvate situației economice date, în scopul atingerii utilității maxime. El își reprimă în mod sistematic dorințele spontane și manifestă o tendință nelimitată de a acumula bunuri materiale, pentru satisfacerea dorințelor sale din ce în ce mai variate și mai multe. Ambele dispoziții ilustrează atitudini morale corigibile, pe care nu le regăsim întotdeauna la consumatorii reali. Aceasta face ca sistemul teoretic al modelului TACI, așa cum a fost construit inițial de economiștii neoclasici, să nu fie doar un sistem *normativ*, ci unul *ideal*, căci, în scopul atingerii obiectivului său, consumatorul rațional, așa cum este descris în TACI, dispune de un nivel de cunoștințe și de o constantă a dispozițiilor sale afective, care sunt foarte rar (sau niciodată) atinse în comportamentul agenților reali. Cu alte cuvinte, cerințele impuse raționalității agentului economic studiat fac ca teoria să fie ideală.

Analiza de până acum cu privire la raționalitatea și moralitatea consumatorului ideal s-a referit doar la comportamentul acestuia în condiții de certitudine. În continuare, Hodgson lărgeste cadrul teoretic, extinzând analiza și la

¹¹ Kelvin Lancaster, *Welfare Propositions in Terms of Consistency and Expanded Choice*, în „The Economic Journal”, sept. 1958.

¹² A. Marshall, *Principles of Economics*, London, Macmillan, 1961, vol. 1, p. 20–21.

cazuri de alegere în condiții de incertitudine, așa cum apar în lucrările lui von Nuemann și Morgenstern¹³ (teoria „utilității așteptate”) sau în teoria „raționalității limitate” a lui Herbert Simon¹⁴ sau, mai recent, în teoria „regretului”¹⁵. El recomandă o ramificare a tezei sale, considerând că nu trebuie modificată concepția sa privind „structura logică” a teoriei neoclasice a alegerii în condiții de certitudine, întrucât ea este confirmată și are implicații morale și în condiții de risc și incertitudine. El consideră ființele umane ce se confruntă cu situații de risc și incertitudine drept „persoane în carne și oase”, care „atunci când iau decizii în mod deliberat sau fac raționamente practice, nu se limitează la calcule mecanice privind mijloacele optime de satisfacere a „pasiunilor” existente, ce trebuie considerate, în maniera filosofului Hume, drept date”. Definind regretul drept o atitudine rațională și nu doar o senzație trăită, profesorul Hodgson promovează un tip de agent economic de moderație discretă, caracterizat de „raționalitate expresivă”¹⁶, o formă de raționalitate ce privește „efortul unui individ ca, prin alegerile sale, să-și dezvolte autonomia sau stăpânirea de sine, să elaboreze strategii ale alegerii ce vizează sinea individului și care vor defini tipul de persoană care dorește acesta să devină”. Raționalitatea expresivă este înțeleasă drept caracteristică a anumitor acțiuni ce reprezintă scopuri în sine. Ea dă expresie dezvoltării identității agenților prin însăși acțiunea efectuată. De exemplu, cumpărarea anumitor mărfuri și servicii dă substanță strategiei unui agent de a comunica semnificația expresivă a consumului respectiv pentru sine și pentru alții, de a exprima prin stilul lui de consum ce fel de persoană este. În plus, el face lucrul acesta „cu intenția conștientă de a furniza mijloacele dezvoltării caracterului său, de a-și modela în mod strategic eul său observabil empiric, în așa fel încât acesta să devină mai asemănător eului ideal, sau persoanei care dorește el să devină” (p. 216–217).

Plasând cazul alegerii individuale în contextul mai amplu al „alegerii sociale a unei forme de organizare economică”, B. Hodgson lărgeste din nou cadrul analizei sale. El analizează teoria alegerii consumatorului individual în cadrul general al sistemului economic, furnizat de teoria echilibrului general, și urmărește relația dintre această teorie și teoria bunăstării, ca justificare a economiei de piață competitive. Analiza pornește de la ipoteza că „integrarea teoriei echilibrului general cu teoria bunăstării asigură, în teoria economică neoclasică, o versiune contemporană a «mâinii invizibile» a lui Adam Smith”, întrucât „într-o economie de piață cu concurență perfectă, diferitele componente ale sistemului economic – producția, schimbul și consumul – se ajustează sau se armonizează reciproc, asigurând o stare de echilibru general care este în avantajul reciproc al tuturor

¹³ J. von Nuemann and O. Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behaviour*, 2nd. ed., Princeton, N.J., Princeton University Press, p. 19–47.

¹⁴ H.A. Simon, *Models of Man: Social and Rational*, New York, John Wiley and Sons, 1957, p. 196–206.

¹⁵ G. Loomes and R. Sugden, *Regret Theory: An Alternative Theory of Rational Choice Under Uncertainty*, „Economic Journal”, vol. 92, 1982, p. 805–824.

¹⁶ Hargreaves Heap, *Rationality in Economics*, Oxford, Basic Blackwell, 1989.

agenților din întregul sistem, chiar dacă un asemenea optim colectiv nu a existat în intenția actorilor participanți” (p. 218). Autorul consideră deosebit de importantă esența conceptului de „echilibru general care este în avantajul reciproc al tuturor agenților din întregul sistem, chiar dacă un asemenea general” din teoria neoclasică care, după părerea sa, implică ideea că dacă producătorii și consumatorii individuali au asigurată libertatea de a acționa în scopul promovării propriului interes, pentru maximizarea profitului sau utilității lor într-o economie de piață perfect competitivă, drept consecință, binele comun sau utilitatea socială vor fi maximizate în sensul teoriei lui Pareto. El definește „binele public” drept satisfacerea maximă a totalității dorințelor agregate ale consumatorilor individuali dați, dar condiționat de constrângerea distributivă paretiană, care prevede că orice mișcare de la o asemenea stare finală va înrăutăți starea unui consumator în privința satisfacerii dorințelor sale *de facto*. El menționează, însă că „o evaluare finală, pe criterii morale, a diverselor soluții sociale Pareto-optime posibile, nu poate fi făcută, decât dacă se stabilește un criteriu valabil de echitate, care să determine o distribuție inițială etic acceptabilă a înzestrării cu factori și, în felul acesta, valoarea morală comparativă a diverselor consecințe Pareto-optime la care duc diversele distribuții” (p. 180). Care este caracterul specific al raționalității consumatorului individual, conform analizei echilibrului general? „Acești indivizi sunt agenți complet conștienți de faptul că trebuie să-și promoveze interesele personale și care reușesc să își ordoneze în mod corect preferințele În privința primei trăsături, acești agenți nu acționează în baza unor funcții de utilitate interdependente”, adică fiecare acționează doar din preocuparea de-a obține satisfacția așteptată de la o gamă de mărfuri ce îi sunt alocate și este indiferent față de satisfacția oferită de altfel. În plus, deoarece în conformitate cu principiul maximizării utilității, el va prefera întotdeauna o gamă de mărfuri mai mare față de una mai mică, el rămâne un „individualist posesiv” care urmărește obținerea unui câștig material nelimitat pentru sine, în consum sau în protecție; însă, el nu este lacom în mod nediscriminat ca în modelul original al TACI. „... Cu toate că agentul economic rațional din teoria neoclasică nu va dori mai mult din toate mărfurile, el totuși dorește mai mult” (p. 183).

Încercând în continuare să lămurească fundamentele epistemologice ale TACI și convins fiind că „acțiunile deliberate ale agenților motivați constituie comportamentul piețelor”, Bernard Hodgson afirmă că „o stare de echilibru general va putea fi asigurată doar prin urmărirea scopurilor considerate pozitive ale actorilor individuali, informați asupra obiectivelor comune, aprobate din punct de vedere moral, ale societății în care trăiesc. În felul acesta, din punct de vedere empiric, echilibrul general exprimă o „stare de repaos” pentru o economie de piață liberă, în măsura în care ordinea sistematică pe care piața competitivă o asigură, armonizează activitățile intenționate ale agenților individuali. Această stare este realizată prin asigurarea unei coerențe normative la două niveluri: **a.** la nivelul *agenților individuali*, unde obiectivul considerat important al producătorilor

individuali (profiteri maxime) se armonizează cu cel al consumatorilor individuali (utilitate maximă) și **b.** la nivelul *comunității* economice, unde obiectivele actorilor individuali sunt armonizate cu idealul social sau binele comun, înțeles dintr-o perspectivă liberală clasică: maximizarea satisfacerii preferințelor agregate ale indivizilor ce interacționează liber (constrânși doar de optimul lui Pareto). Dacă s-ar realiza o asemenea coerență normativă deplină, s-ar putea înfăptui empiric cadrul general sau „viziunea fundamentală” a teoriei economice neoclaseice. De fapt, mult discutata „armonie naturală a fiecăruia cu toții, concepută de gândirea clasică și neoclasică pentru o economie de piață competitivă, va fi atinsă ...” (p. 183).

Pe acest fundal, se presupune că agentul individual, în calitate de consumator, este suveran și, mai important, că rămâne suveran în orice context, în baza supoziției generale că individul poate aprecia cel mai bine ceea ce este bun pentru el. Totuși, când consumatorul individual se confruntă cu situații incerte, arată autorul, această ipoteză a individualismului economic nu se mai aplică și, în consecință, suportul pe care îl acordă relației clasice dintre libertatea individului și obiectivele prețuite de comunitate este subminat în mod serios. „Însă, individul liberal nu este deloc liber”, afirmă Hodgson (p. 225). Există dovezi factice numeroase, care indică faptul că „economii de piață moderne tind să submineze credibilitatea principiului individualismului epistemic ... pentru că sistemul de prețuri nu își mai îndeplinește rolul de a comunica informații care să respecte suveranitatea consumatorului – informații ce circulă, în principal, de la consumator la piață și la producător ... exigențele eficienței productive și ale creșterii stau la baza semnalelor care determină tipul și cantitatea de bunuri pe care o societate le va produce, și nu cererea consumatorului ... reclama, făcută de producători pentru comercializarea unor produse din ce în ce mai diversificate, servește nu numai pentru transmiterea de informații cu privire la proprietățile unei anumite mărfi, dar și pentru crearea sau „fabricarea” de *dorință* a individului pentru aceste calități și pentru mărfurile care le încorporează” (p. 228–331). În acest context, Hodgson se referă la acele situații nefirești în care producătorul manipulează dorințele consumatorului în tranzacțiile de piață, cum sunt cazurile de *akrasie* (consumatorul știe ce este bine pentru el dar nu poate să facă nimic) sau auto-decepție (dorințele consumatorului îi distorsionează modul de gândire, cum se întâmplă, de exemplu, în unele tehnici de marketing folosite în industria contemporană a modei). El consideră că, prin aceste practici, „sistemul de libertate naturală degenerează într-un sistem de servitute special conceput” (p. 236). Bernard Hodgson se referă și la dificila problemă etică a elaborării unei funcții a bunăstării sociale, adică a determinării unei distribuții juste din punct de vedere moral fie a produsului final, fie a înzestrării inițiale cu factori (sau a venitului), în așa fel încât fiecare individ să aibă acces la nivelul maxim de satisfacție materială, ce concordă cu dreptul său legitim la o asemenea bunăstare. El citează cazul „preferințelor adaptive”, când dorințele unui agent sunt ajustate la posibilitățile sale materiale, iar agentul își formulează alegerile pe baza unei înzestrări inițiale sau a unei alocări a venitului

relativ săracăcioase. În aceste cazuri, activitățile pieței libere nu sunt activitățile unor oameni liberi. Analiza tratează și problema autonomiei consumatorului față de tendințele paternaliste. Autorul se întreabă, pe bună dreptate, dacă referirile la „preferințele adevărate” sau la „interesele reale” nu vor face teoria alegerii neoclasice vulnerabilă față de o formă degenerată de paternalism politic, instaurând un sistem de control social, în care alegerile individuale sunt împiedicate sau canalizate de anumite autorități exogene ce pretind că acționează pentru binele agentului?

Autorul sugerează o perspectivă moderată, în privința problemelor practice legate de alegerea socială și acțiunea politică. „O înțelegere corectă a integrării autonomiei preferințelor cu dorința rațional exprimată impune ca politica publică să sprijine doar acele proceduri ale alegerii sociale, care totalizează doar acele utilități ce reprezintă preferințele individuale „filtrate” sau corectate de către gândirea rațională a indivizilor înșiși. Respectul pentru autonomia autentică a persoanelor cere ca cenzurarea preferințelor „adulților morali” să fie realizată doar prin autocenzura acestora și nu prin cenzura paternalistă perversă a unor instanțe exogene, care fac apel la dorințele unor persoane raționale, abstracte și imaginare (p. 243). Bernard Hodgson nu exclude posibilitatea educării preferințelor unui agent prin interacțiunea acestuia cu alte persoane din mediul său social sau din „comunitatea sa morală”, în cadrul unui forum public egalitar de discuții libere, deschise, și nu prin modificarea stărilor afective ale acestuia, prin manevre coercitive sau de manipulare, efectuate de oligarhii paternaliste lipsite de principii morale, fie ale politicianilor sau ale întreprinzătorilor” (p. 244).

Considerând demonstrat faptul că o interpretare normativă a TACI are, din punct de vedere logic sau conceptual, prioritate față de o interpretare descriptivă, Bernard Hodgson ajunge la concluzia că teoria alegerii individuale trebuie înțeleasă ca parte componentă a unui sistem teoretic unic, folosit atât pentru conceptualizarea fenomenelor economice pe care le explică, cât și pentru recomandarea ordinii expuse de aceste fenomene, ordine capabilă să ducă la binele nostru comun. El pune sub semnul întrebării doctrina metodologică ortodoxă, care afirmă că, atunci când un teoretician își proiectează propriile judecăți de valoare în construcția sistemelor sale teoretice, împiedică, prin acesta, funcționarea lor ca teorii ce pot fi testate public, empiric și le subminează forța explicativă, considerându-se că este în interesul promovării scopurilor științei ca asemenea evaluări „subiective” să fie abandonate, în mod oficial, din cercetarea teoretică. Autorul crede că, în elaborarea unei teorii economice, „un economist priceput ar trebui nu numai să includă judecăți de valoare în cadrul ei teoretic (fie prin descrierea sistemelor de valori ale agenților al căror comportament îl explică, fie exprimând propriile sale judecăți de valoare cu privire la valoarea morală a anumitor modele de comportament), ci să facă și referiri la modul de ierarhizare a valorilor. În felul acesta, Hodgson ridică în fața economiștilor sarcina de a încerca de fapt, să modifice, pe baza unor angajamente ce promovează anumite valori,

fenomenele empirice, o sarcină pe care Adam Smith a luat-o în serios prin faptul că „nu s-a mulțumit să formuleze un principiu abstract, ci și-a stabilit drept obiectiv înlăturarea condițiilor reale ce veneau în contradicție cu principiul respectiv”¹⁷.

Însuși Bernard Hodgson își asumă o asemenea sarcină, încercând să găsească mijlocul prin care o teorie construită *a priori* cu valențe normative, cum este TACI, ar putea fi transformată într-o teorie empirică, descriptivă, a comportamentului uman. El crede că în măsura în care un agent economic real poate fi motivat în mod corespunzător să acționeze în conformitate cu regulile adoptate de *homo economicus*, în special cele privind dorința de posesiune individualistă și autoreținerea, comportamentul lui va fi asemănător acțiunilor prescrise, în mod necesar, pentru modelul său perfect rațional. El consideră că există un mecanism suplimentar, la un al doilea nivel de cauzalitate, cu ajutorul căruia, în final, TACI va fi transformată dintr-un sistem normativ într-o teorie empirică adevărată a comportamentului real. Metodologia pe care o recomandă implică includerea unor ipoteze normative de tip moral în corpusul teoriei, ipoteze care vor funcționa ca arbitri finali în reglementarea unui „program de cercetare”¹⁸ economică, în cazul în speță programul referindu-se la elaborarea unei teorii neoclasice a comportamentului consumatorului. Așa cum am menționat mai sus, autorul crede că TACI poate fi reconstituită în mod rațional, într-o formă conceptuală, ca un sistem normativ ce recomandă regulile alegerii consumatorului rațional. El recunoaște contribuția pe care au adus-o conceptele alegerii raționale în situațiile de incertitudine, în care nu pot fi stabilite nici măcar probabilitățile consecințelor alegerilor disponibile, concepte care au completat teoria neoclasică. Aceste concepte reduc exigențele asupra capacității de analiză matematică ale agenților economici raționali, aducându-i mai aproape de abilitățile agenților din viața de zi cu zi” (p. 269). Autorul consideră însă că economistul are la dispoziție mijloacele pentru „transformarea teoriei sale, concepută inițial ca un sistem utopic de comportament, ce promovează standardele unui comportament de excelență morală, într-o reprezentare descriptivă adevărată a comportamentului uman. Intenția fundamentală a acestui mecanism ... este să îi determine pe agenți să subscrie la valorile morale încorporate în reguli, întrucât îmbrățișarea acestor valori va însemna *ipso facto* dispoziția de a respecta regulile ce exprimă valorile respective. Modalitatea acestei determinări constă în influența pe care o poate exercita teoreticianul economic în procesul proiectării și implementării acelor constrângeri instituționale, asupra comportamentului uman ce l-ar putea motiva pe agent să acționeze în concordanță cu aceste valori morale” (p. 270). Hodgson consideră că asemenea constrângeri sociale, care să-i motiveze pe consumatori să subscrie la normele neoclasice de raționalitate, trebuie să fie de așa natură încât să influențeze

¹⁷ Eric Roll, *History of Economic Thought*, London, Faber & Faber, 1954, p. 149.

¹⁸ *Falsification and the methodology of scientific research programs* în Lakatos I. & Musgrave A. eds., *Criticism and the Growth of Knowledge*. Reprinted în Lakatos I., *Philosophical Papers* vol. 1, 1970, *op. cit.*

motivația acestora prin mijloace mass-media publice sau prin educație, mai degrabă decât prin măsuri coercitive impuse prin legislația politică. El citează relația instituții-motivații, demonstrată de Max Webber¹⁹ prin stabilirea unei legături cauzale între etica teologică a protestantismului calvinist și „individualismul posesiv”, necesar pentru motivarea alegerilor agenților raționali, și, la rândul său, propune stabilirea unei relații între teoria și practica economică în genul pragmatismului lui William James²⁰. El crede că, prin participarea deliberată a economiștilor la elaborarea cauzelor socio-politice ale motivațiilor economice, aceștia ar putea asigura construcția unui mediu care să îi motiveze pe agenți să se supună normelor comportamentale prescrise de teoria alegerii raționale. Mediul socio-economic pe care Bernard Hodgson îl consideră optim, pentru atingerea unui asemenea obiectiv, este cel definit de liberalismul economic, o doctrină care preconizează, așa cum am văzut, îmbinarea principiului libertății neconstrânse exogen de a alege a individului, cu o politică *laissez-faire*. Pentru atingerea acestui obiectiv, teoreticienii economiști ar trebui să devină cu adevărat *economiști politici*, iar teoria lor ar trebui să redevină „economie politică”. Autorul mai menționează o problemă ce trebuie soluționată în acest context, „aceea a alegerii obiectivelor economice, condiționată de rezolvarea unei dileme etice clasice cu care se confruntă publicul în general – aceea a alegerii principiilor morale ce stau la baza obiectivelor economice și cerinței ulterioare de a le ierarhiza” (p. 256).

Criticându-i pe economiștii postempiriști, Bernard Hodgson propune un empirism „liberalizat”, ca metodologie pentru teoria alegerii consumatorului individual pe care a dezvoltat-o, metodologie ce presupune ordonarea și înțelegerea comportamentului privitor la alegere, cu respectarea legilor cauzale și controlul efectuat empiric, prin testarea teoriei în lumina experiențelor noastre anterioare. Însă ... „în contrast cu punctul de vedere acceptat de majoritatea filosofilor empiriști, teoreticianul neoclasic trebuie să recunoască și să accepte faptul că supoziții contextuale adânc înrădăcinate de tip normativ / etic fac parte în mod intrinsec din teoria alegerii ... El trebuie să fie pregătit să recunoască faptul că o explicație / predicție a acestor fenomene va necesita includerea unor elemente de „raționalitate expresivă” în TACI și respingerea ipotezelor contextuale aparținând exclusiv raționalității instrumentale” (p. 259). Includerea acestor elemente ar putea îmbogăți concepția normativă cu privire la agentul economic individual și ar înlătura hegemonia calculului „moral” de factură utilitaristă, prin introducerea relevanței explicative a autonomiei morale în teoria alegerilor raționale. „Un individ rațional nu va mai căuta doar maximizarea satisfacerii dorințelor lui pentru bunuri materiale, în modelul său de consum, ci va căuta să își determine el însuși modalitățile de alegere, să promoveze acele modele de consum care dau expresie

¹⁹ Max Weber, *The Protestant Ethic & the Spirit of Capitalism*, Pitzroy Dearborn Publishers, Inc., 2001.

²⁰ William James, *Pragmatism: A new name for some old ways of thinking*, New York, Longman Green and Co, 1907.

eului său, conceput în mod reflexiv, și nu unui eu ce reacționează impulsiv la stimuli externi, cum ar fi atracția exercitată de ideea unui „chef prelungit” (p. 260).

Va deveni, în felul acesta, teoria economică o știință morală, rămânând în același timp o formă de cercetare rațională? se întreabă autorul. Pentru a da răspuns la această întrebare, el încearcă să rezolve o altă problemă filosofică clasică, aceea dacă principiile etice pot fi justificate în mod rațional. În ultimul capitol el abordează această problemă, în vederea justificării TACI pe care o propune, și în legătură cu conceptul de libertate umană preconizat de teoria economică neoclasică. În scopul rezolvării acestei probleme, autorul încearcă să identifice motivele care ar justifica susținerea ideii că există o metodă rațională de validare a judecăților de valoare morale și încearcă să evalueze dacă judecățile de valoare morale promovate de TACI sunt cele corecte. El începe prin delimitarea principiilor morale legitime de cele nelegitime. Principiile morale legitime trebuie să fie atât *universale*, adică concluziile lor trebuie să primească consimțământul tuturor, cât și *impersonale*, adică să se aplice tuturor în mod imparțial.

Autorul își exprimă dezacordul atât față de teoriile noncognitivistice, care nu recunosc posibilitatea unei căi raționale de alegere între principii morale competitive, cât și față de tradiția istorică a filosofiei morale britanice, în special cea inspirată de Hume, care stabilește o demarcație clară între rațiune și emoții sau între stările cognitive și cele afective, în special atunci când procesele psihologice constituie condiții preliminare ale unui comportament moral. El se referă la două aspecte importante ale teoriei economice neoclasice legate, în mod sistematic, de respingerea tradițională a posibilității evaluării raționale a motivațiilor finale sau a scopurilor dorințelor intrinseci: *a.* persistența în analiza neoclasică recentă a conceptului mecanicist privind ființa umană, ilustrat prin noțiunea de *homo economicus*, o „mașină a plăcerii”, după exprimarea lui Edgeworth²¹ și *b.* așa-zisa justificare neoclasică a sistemului liberei inițiative, furnizată de doctrina „suveranității consumatorului”, care de fapt nu este deloc suveran, după cum a demonstrat autorul.

Folosind concepția lui Aristotel, cu privire la dimensiunea obligatoriu teleologică a judecăților morale, și respingând afirmația lui Hare, conform căreia posibilitatea logică a dorințelor furnizează esența libertății umane²², Bernard Hodgson ajunge la concluzia, contrară presupunerilor din concepția lui Hume, din etica non-cognitivistă și din teoria economică neoclasică, că *motivațiile fundamentale ale unui agent, dorințele sau scopurile sale nederivate, pot fi evaluate în mod rațional*. Această concluzie pune în evidență caracterul neadecvat al conceptului de libertate, promovat atât de teoria economică neoclasică cât și de etica non-cognitivistă, conform căruia sensul generic al libertății este acela de a fi capabil să acționezi precum dorești, cu condiția, doar, ca libertatea privind deciziile

²¹ Edgeworth, F.Y., *Mathematical Psychics*, 1881, reprint, London, London School of Economics and Political Science, 1932.

²² Richard M. Hare, *Freedom and Reason*, Oxford University Press, 1963.

morale să se refere la dorințe universale, ca în prescriptivism ... „Cunoașterea de sine ne va elibera dintr-o ignoranță adesea periculoasă cu privire la procesele cauzale ce ne determină motivațiile, și, în felul acesta, va lărgi gama acțiunilor pe care suntem capabili să le efectuăm, sau să le evităm, în avantajul nostru. Ea este sursa unui element important al libertății de alegere care lipsește din noțiunea de libertate cuprinsă în teoria economică neoclasică și în filosofia morală noncognitivă” (p. 297) – afirmă în mod corect Hodgson.

Încercând să aplice acele condiții, pe care orice sistem de principii morale trebuie să le îndeplinească pentru a servi în mod corespunzător scopului final de orientare a comportamentului uman, Hodgson recunoaște, cu modestie, că „nu dispunem încă de dovezi suficiente care să justifice concluzia că un anumit ansamblu de principii morale ar putea satisface criteriul universalității și cel impersonal al principiilor ce pot fi justificate rațional. Dar, nu avem nici motive serioase, în prezent, să negăm faptul că un anumit sistem moral ar putea îndeplini aceste criterii” (p. 300). El recomandă să se lucreze la elaborarea unei științe corespunzătoare, o utopie științifică, care s-ar putea numi, *psihologie empirică și rațională* în vederea formulării unor ipoteze-legi care să reprezinte relațiile uniforme dintre motivațiile recunoscute sau atitudinile raționale și acțiunile pe care le inspiră. El își exprimă îndoiala că principiile morale, ce stau la baza sistemului de comportament reprezentat de TACI, sunt justificate rațional.

În ciuda faptului că nu rezolvă problema esențială a alegerii ansamblului de principii morale ce ar trebui să fundamenteze comportamentul agentului economic, *Teoria economică, o știință morală* este o carte importantă, pentru faptul că ridică această problemă și îi invită pe alții să caute răspuns. „O lucrare încheiată pretinde că poate să dea un răspuns final, dar sarcina mai importantă este aceea de a deschide discuția și de a invita la interpretare”²³. Aceasta este, în principal, ceea ce înfăptuiește această carte și autorul ei.

²³ Robert Gibbs, *Why Ethics? Signs of Responsibilities*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2000, p. 383.

STATUTUL SOCIOLOGIEI JURIDICE

Dr. OLIVIA CLĂTICI

Orice ramură științifică – mai ales dacă este mai nouă în „familia” riguros selectivă a cunoașterii umane – trebuie să-și justifice aspirația și să obțină acceptarea la acest înalt statut epistemologic.

Dreptul – cu numeroasele sale încrengături – nu are probleme din acest punct de vedere. El are, de fapt, o existență multimilenară care se pierde aproape în negura istoriei. Nu are o dată de naștere, dar are o existență necontestată, consemnată de îndată ce oamenii au învățat să scrie în piatră, pe tăblițe de lut, scoarță de copaci, solzi de pește, papirus sau hârtie.

În ceea ce privește sociologia, deși geneza ei nu are o dată precisă, denumirea ei a fost dată, în anul 1838, de către Auguste Comte, în capitolul 47 al volumului patru al cursului său de *Filosofie pozitivă* (1831–1842), în care părintele de necontestat al acestei științe înlocuia (prin asocierea latinescului *socius* cu grecescul *logos*) termenul de „fizică socială” aflat în circulație până atunci, și prin care se denuceau, mai ales, lucrările de statistică referitoare la demografie și criminalitate¹. Însă premergători ai sociologiei pot fi considerați mulți gânditori, începând cu cei din antichitatea greacă – Platon și Aristotel –, continuând cu romanii – Marcus Tullius, Cicero –, cu perioada sfârșitului de Ev Mediu – Thomas Hobbes, Baruch Spinoza, Hugo Grotius, Wilhelm Leibnitz, Montesquieu, Rousseau, Fichte, Saint-Simon, Proudhon și mulți alții.

Spre deosebire de aceștia, lui Auguste Comte îi rămâne meritul de necontestat de a fi dat un nume științei în constituire, cu adânci rădăcini în gândirea umană, dar risipite prin filosofie, drept, istorie, literatură sau teatru. El a comis însă o greșeală metodologică impardonabilă pentru zilele noastre, care a trecut oarecum neobservată de către contemporani, dar față de care sociologii au luat, ulterior, o poziție de delimitare critică. Construind o imagine a succesiunii diferitelor științe, el a realizat un tabel în care matematica, astronomia, fizica, chimia și biologia preced și fundamentează sociologia, pe care părintele ei o considera ca fiind „cea mai complexă dintre toate științele”². Fiecare știință presupunea o complexitate crescândă și cunoașterea celei anterioare, iar fiecare treaptă superioară constituia, în concepția sa, o sinteză a celor anterioare. Sociologia ar avea menirea de a

¹ Michel Lallement, *Istoria ideilor sociologice*, București, Editura Antet, 1997, p. 54.

² G. Gurvitch, *Sociologie*, Paris, P.U.F., 1967, p. 3.

contribui la bunăstarea umanității, folosind știința pentru conturarea perspectivei de evoluție și perfecționarea comportamentului uman.

În această schemă lipsește însă, surprinzător, dreptul. Nu era, de fapt, o simplă omisiune, ci o eliminare deliberată, deoarece „el (Auguste Comte – subl. ns., O.C.) avea reputația de a fi alergic în raport cu dreptul”³ și chiar aprecia că „oamenii nu au alte drepturi decât de a-și face întotdeauna datoria”, iar dreptul „s-ar fi compromis prin rigiditatea și greșelile sale”.

Astfel, în loc să caute antecedentele sociologiei și în drept, A. Comte a adoptat, de la început, o anumită detașare și chiar ostilitate față de acesta. Nu era încă depășită concepția lui despre relația dintre societate și drept: legile trebuie alcătuite pe baza experienței sociale și nu a unor concepții stabilite *a priori*, deci pentru el izvorul dreptului este realitatea socială și se aplică la această realitate socială.

Viața nu ține însă cont de etichetări, chiar venite din partea unor personalități deosebite, și lucrurile își urmează calea lor firească. Astfel, sociologia nu numai că a cochetat cu dreptul, dar s-a și înfruptat copios din cuceririle sale, iar dreptul a tras cu ochiul și în domeniul sociologiei, văzând ce poate lua de acolo. Lucru firesc, deoarece ambele științe au ca domeniu de cercetare realitatea socială sau aspecte semnificative ale funcționării și evoluției ei în diferite etape istorice.

1. SOCIETATE, SOCIOLOGIE, DREPT

Nu vom insista asupra definirii conceptului de societate, deoarece este o cale mult bătătorită, ci vom apela la definiția simplă dată de sociologul polonez Jan Szczepanski, care aprecia că sociologia studiază „fenomenele și procesele de apariție a diferitelor forme de viață colectivă a oamenilor, structurile acestor colectivități, fenomenele și procesele care intervin în aceste colectivități, care derivă din interacțiunea reciprocă a oamenilor (unul asupra altuia), forțele coercitive și forțele care dispersează aceste colectivități, mutațiile și transformările care survin în cadrul lor”⁴. La rândul său, sociologul român Petre Andrei preciza că „Sociologia studiază societatea în genere, arătând care este natura și esența ei, ce structură și ce funcțiuni are ea și cum evoluează. Sociologia are deci un obiect deosebit de fiecare știință socială, care privește numai o latură, un fel de raporturi sociale, nu ceea ce e comun tuturor, nu societatea în genere... sociologia studiază în mod obiectiv, în primul rând, existența socială și *aspectul ei static-structural*, și apoi *aspectul dinamic-funcțional* al ei, arătând fazele și tipurile sociale realizate”⁵. Nu insistăm mai mult asupra definițiilor sociologiei, deoarece ar fi o întreprindere neproductivă, acestea fiind deosebit de numeroase (s-au inventariat până acum 52

³ Jean Carbonnier, *Sociologie juridique*, Quadrige, Paris, P.U.F., 1994, p. 81.

⁴ Jan Szczepanski, *Noțiuni elementare de sociologie*, București, Editura Științifică, 1972, p.10.

⁵ Petre Andrei, *Sociologie generală*, București, Editura Academiei, 1970, p. 100 și 101.

definiții) nuanțate de la un autor la altul, dar în esență, în toate se regăsesc elementele citate mai sus.

În ceea ce privește definirea dreptului, din multitudinea de definiții apelăm la aceea oferită de Nicolae Popa, care considera următoarele: „Ca știință despre societate, dreptul este *ipso facto* știință social-umană. Știința dreptului studiază juridicul în toate formele sale de manifestare, dar, în primul rând, ca o dimensiune inalienabilă a existenței umane în condiții social-istorice determinate”⁶. În *Enciclopedia Britanică* (Standard Edition C.D.-ROM. 2001) dreptul este definit, de asemenea, ca „disciplină și profesie care se ocupă cu studiul cutumei (obiceiurilor), practicilor și regulilor de conducere a comunităților, care sunt recunoscute și respectate de către comunitate. Respectarea de către indivizi a acestor reguli este controlată de autorități”. *Enciclopedia Encarta de luxe* (2001 C.D.-ROM.) îl definește ca un „corp de reguli și reglementări oficiale, fundamentate în general în constituții, legi, opinii juridice, utilizate pentru guvernarea societății și controlul comportamentului membrilor săi”. Am dat aceste definiții pentru că le-am considerat sinteze ale unor opinii diverse, dar și dintr-un alt motiv; în nici una din ele nu am găsit termenul de sociologie juridică, nici în articolele despre sociologie, nici în cele despre drept (doar în cel despre sociologie din *Encarta* se menționează în enumerarea problematicii studiate și dreptul), de unde tragem concluzia că promovarea sociologiei juridice nu este numai o problemă a României.

Este necesar să subliniem aici și caracterul social al dreptului, raporturile sale cu sistemul social global. „Caracterul social al dreptului – menționează Dimitrie Gusti – reiese din evoluția lui istorică. El s-a schimbat o dată cu societatea întreagă, nu are o evoluție neatârnată”; de aceea, el definește dreptul ca „totalitatea regulilor de conduită impuse de o societate și sancționate de forța publică”, „știința dreptului este o știință socială, și nu pur formal-tehnică”⁷. Fenomenele juridice sunt fenomene sociale, ca și cele economice, religioase, științifice, născute în societate, iar în afara societății ele nu au nici un rost.

Conform unei unanim recunoscute constatări, dreptul aparține socialului, tot ce este juridic este și social, sau folosind un mult invocat dicton latin *ubi societas, ibi jus*, fără însă ca reciproca să fie valabilă, nu tot ce e social e și juridic. G. Gurvitch arată că oricare ar fi izvoarele și conținutul dreptului, el nu și-ar putea îndeplini funcțiile fără o recunoaștere colectivă. De aceea, observă el „juriștii sunt adeseori sociologi fără să o știe”⁸. Dreptul îndeplinește în societate un ansamblu de funcții care converg, în direcția asigurării funcționalității fiecărui subsistem și a ansamblului, asigurarea stabilității societății globale. „Principala funcție a dreptului este aceea a menținerii ordinii sociale, a asigurării drepturilor și libertăților individuale, a conservării principalelor valori și relații sociale”⁹.

⁶ Nicolae Popa, *Teoria Generală a Dreptului*, București, Editura Actami, 1996, p. 7.

⁷ Dimitrie Gusti, *Sociologie juridică – culegerea de texte, studiul introductiv, selectarea și sistematizarea textelor* de Ion Vlăduț, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1997, p. 34, 35, 36.

⁸ *Op. cit.*, p. 172.

⁹ Maria Voinea, *Sociologie generală și juridică*, București, Editura Sylvi, 2000, p. 40.

Dreptul este, în raport cu sistemul social global, un subsistem al acestuia, iar detașat de contextul general el poate fi tratat ca un sistem. Din acest sistem fac parte ideile juridice, relațiile juridice, instituțiile juridice, procedurile juridice etc. În literatura de specialitate se folosește frecvent și conceptul de sistem juridic sau sistem de drept, înțelegându-se prin aceasta ramurile speciale care concură la constituirea ansamblului dreptului. În societate există însă o zonă importantă nonjuridică, formată din relații interumane de natură personală, psihologică. În condițiile actuale însă, orice fenomen social, cât de benign, poate deveni un fenomen conflictual și deci subiect al reglementării și intervenției juridicului. Jean Carbonnier numește aceasta o situație de nondrept, caracterizată prin absența dreptului într-un anumit număr de raporturi umane, unde dreptul ar fi avut o vocație teoretică de a fi prezent. Nu este bineînțeles, antidreptul, dreptul injust¹⁰. Dăm un exemplu dramatic relatat de ziarul „Adevărul”. În pauza de masă un grup de tineri de la o uzină din București se distrează; până aici nimic nefiresc, nimic ce ar implica juridicul. Din „joacă” însă ei introduc unuia din ei un tub de aer comprimat în anus. Se produce o tragedie, cu implicații juridice. Tânărul suferă grave leziuni interne, este internat la spital, suportă mai multe intervenții chirurgicale, înregistrează zile de spitalizare, concediu medical, rămâne cu suferințe pentru toată viața etc. Inițial jocul nu a avut nici o conotație juridică; prin gestul inconștient menționat el a pus în primejdie viața unui om, a devenit un caz penal. Sau un alt caz. Dragostea prin ea însăși nu are nimic juridic, e o relație intimă între două persoane, dar dacă cei doi se căsătoresc au trecut deja printr-o consemnare juridică. În cazul unui divorț intervin grave probleme, precum: custodia copiilor, dacă aceștia există, partaj, pensie alimentară etc., aspecte sociale ce nu pot fi soluționate numai prin cutumă și solicită intervenția diferitelor ramuri ale dreptului.

În asemenea situații studiul sociologic și demersul juridic se apropie, cele două ramuri de cunoaștere cooperează. Demersul de apropiere a celor două ramuri științifice nu este însă echivalent. Recunoașterea implicării nu este reciprocă. Pe de o parte, există un anumit orgoliu al juriștilor, rezultat din faptul că servesc o știință deosebit de pozitivă, legată de fapte și fenomene sociale concrete, în care speculația teoretică nu poate pluti în abstract, în soluționarea căroră trebuie aplicată întocmai litera legii, pe de altă parte, poate că nici sociologia nu a știut încă – mă refer cu predilecție la țara noastră – să-și pună convingător în evidență virtuțile practice, latura ei de „inginerie socială”, sau chiar dacă a încercat s-o facă, n-a fost ascultată. Apelăm la cele mai elementare instrumente de muncă științifică. Dacă nu este dicționar de sociologie care să nu cuprindă termenii de drept, juridic sau justiție, dicționarele juridice omit de cele mai multe ori nu numai termenul de sociologie, dar, unele, și pe cel de societate. Astfel, prestigiosul *Dicționar de termeni juridici uzuali* nu cuprinde acest termen¹¹. S-ar putea argumenta: e un

¹⁰ În vol. *Sociologia franceză contemporană* antologie întocmită de Ion Aluș și Ion Drăgan, București, Editura Politică, 1971, p. 741.

¹¹ Autori dr. Ion Pitulescu, dr. Pavel Abraham, Emil Derdișan, Ion Ranete, București, Editura Național, 1998.

dicționar de termeni juridici uzuali, nu era cazul să definim aici societatea sau sociologia juridică. Poate fi adevărat, dar nu l-am găsit nici pe cel de probațiune, care deși recent intrat în vocabularul românesc își avea aici locul. În plus, toți acești termeni uzuali vizează aspecte sociale, relații sociale, conflicte sociale. Unde se utilizează ei dacă nu în societate ? Făcând abstracție de exemplele concrete, s-ar putea remarca o anumită tendință spre tehnicizare a dreptului și chiar acel aer de superioritate al juriștilor, alimentat de faptul că este vorba despre un domeniu al cunoașterii cu ample implicații în viața cotidiană a indivizilor și comunităților umane. Dacă un om poate trăi foarte bine fără să știe ce este sociologia, e mai puțin probabil că va putea trăi fără să afle că există legi, justiție, avocați, judecători etc. Vrând nevrând oamenii depind de lege, de aici convingerea unor juriști că se situează în sfere superioare. În *Dicționar juridic*¹², apărut sub coordonarea profesoarei docent Sanda Ghimpu, termenul de societate este amplu și corect definit ca „sistemul relațiilor stabilite între oameni în procesul existenței și activității lor, care este istoricește determinat...”, dar nu se spune nimic despre sociologie, nici măcar despre ramurile ei legate de drept.

2. SOCIOLOGIA JURIDICĂ – DISCIPLINĂ/ȘTIINȚĂ DE GRANIȚĂ ÎNTRE DREPT ȘI SOCIOLOGIE

Pentru ca lucrurile să se complice și mai mult în procesul „exploziei” sociologiei (unele statistici au identificat nu mai puțin de 100 de ramuri ale ei) se desprinde o ramură aparte, Sociologia juridică. Cui aparține ea – sociologiei sau dreptului ? Sociologi de prestigiu – Dan Banciu, Ion Vlăduț¹³, în consens cu Jean Carbonnier, realizează un inventar al încercărilor de definire a acestui nou venit în familia academică, arătând că se detașează două orientări:

a. una care integrează sociologia dreptului în sistemul științelor juridice. Am da crezare acestui punct de vedere dacă i-am găsi reflectarea și în atitudinea practică față de sociologia juridică, dacă noul venit ar fi acceptat de către comunitatea juriștilor și mai ales dacă ea s-ar implica nemijlocit în soluționarea spețelor juridice. Sociologia nu dă însă sentințe, ea constată, măsoară, evaluează, prognozează dar nu stabilește direcții obligatorii de acțiune. Sociologia poate oferi însă juriștilor valoroase explicații ale fenomenelor cu care se confruntă, poate sugera căi de perfecționare a legislației, a conducerii politice, poate îndeplini o valoroasă funcție de *consulting* pentru diferitele trepte ierarhice de decizie socială. Recurgem din nou la un exemplu ce a avut consecințe dramatice și încă imprevizibile în totalitatea lor. Dacă atunci când au fost concediați mii de mineri din Valea Jiului, oferindu-li-se compensații echivalente cu un salariu anual, în ideea că vor pleca la sate sau vor iniția o afacere, ar fi fost consultat, sau poate

¹² *Dicționar juridic*, București, Editura Albatros, 1985.

¹³ Ion Vlăduț, *Introducere în sociologia juridică*, București, Editura Lumina Lex, 1998, p. 7–16.

ascultat, un sociolog, nu s-ar fi recurs la o asemenea soluție perdantă. Oamenii aceia plecaseră de la sate, tocmai pentru că nu aveau acolo un rost, nu aveau la ce să se întoarcă, decât foarte puțini; iar în ceea ce privește inițierea unei afaceri, chiar și cel mai elementar raționament ar fi arătat că un om ce a trăit ani, poate zeci de ani sub pământ, că a văzut soarele poate o dată pe săptămână, nu se va putea descurca în „jungla” dură a afacerilor. Juriștii, în marea lor majoritate, ignoră însă sociologia și virtuțile ei praxeologice, considerând că Teoria Generală a Dreptului rezolvă problema interacțiunii social-juridic – și parțial este adevărat –, se dezinteresează de sociologia juridică și se întreabă, chiar, dacă ea își găsește justificare. Poate nici prezența unor consultanți sociologi în marile birouri de avocatură nu ar fi o idee de neluat în seamă.

b. alta care plasează sociologia juridică în afara sistemului științelor juridice, în sistemul ramurilor sociologiei; și aceștia au parțial dreptate. I. Vlăduț are un punct de vedere tranșant, care se regăsește și la Jean Carbonnier: sociologia juridică nu trebuie confundată nici cu sociologia „a cărei ramură este”, nici cu știința dreptului și nici cu jurisprudența sociologică. Ea nu poate fi redusă nici la o aplicare a metodelor și tehnicilor de cercetare sociologică la studiul fenomenelor juridice¹⁴, ci este o știință autonomă unitară care „se ocupă cu studiul realității sociale integrale a dreptului, precum și al proceselor și fenomenelor acestei realități sub aspectul genezei, structurii, dinamicii și funcționalității lor în cadrul societății”¹⁵. În ediția din 1994 Carbonnier încearcă o reconciliere între sociologi și juriști, considerând că am putea defini sociologia juridică „o disciplină care are drept obiect de studiu fenomenele sociale (umane) în care se poate distinge prezența dreptului”¹⁶. Carbonnier manifestă o anumită reticență față de confundarea ramurilor științelor juridice și sociologice, cu disciplinele ce se predau în sistemul universitar, pe care le consideră oarecum rigide și limitative.

Sociologia juridică a dobândit individualitate tematică în secolul al XIX-lea, dar personalitate și cetățenie științifică abia în secolul al XX-lea. Procesul a fost îndelungat, ca o consecință a însăși logicii constituirii unei noi științe, dar și ca urmare a reticențelor manifestate de ambele părți față de cealaltă știință și disciplină de studiu. Sociologii au ignorat mult timp dreptul, iar juriștii au privit cu suspiciune un nou-venit, care încă nu se legitimase pe deplin. Constituirea sociologiei juridice a întâmpinat multe dificultăți, „atât din partea juriștilor, pentru care recunoașterea acestei discipline echivala cu abandonarea studiului contextului social în care apare și se dezvoltă dreptul, cât și din partea sociologilor, care, supralicitând rolul factorului social, au considerat dreptul ca o simplă consecință, ca un simplu efect al realității sociale”¹⁷. Bouglé prezintă această rezervă reciprocă cu un anumit umor „săpătorii celor două echipe, săpând fiecare galeriile lor, au

¹⁴ Ion Vlăduț, *Introducere în sociologia juridică*, București, Editura Lumina Lex, 1998, p. 23.

¹⁵ Ion Vlăduț, *op. cit.*, p. 13.

¹⁶ Jean Carbonnier, *Sociologie juridique*, Paris, Quadrige, P.U.F., 1994, p. 14.

¹⁷ Dan Banciu, *Sociologie juridică*, București, Editura Hyperion XXI, 1995, p. 3.

sfârșit prin a se întâlni”¹⁸. Au lucrat în beneficiul acestei întâlniri un număr remarcabil de juriști și sociologi, dintre care un merit deosebit îi revine lui Emile Durkheim, care insistă asupra faptului că între drept și societate, deci între sociologie și drept, există o strânsă legătură, deoarece organizarea în plan juridic este una dintre trăsăturile cele mai relevante ale structurării unei societăți. Am mai putea enumera pe Marcel Mausse, Paul Fouconnet, Leon Duguit, Maurice Hauriou, Eugen Ehrlich (care a predat o perioadă la universitatea din Cernăuți și a cunoscut bine problemele României), Max Weber, iar mai nou Georges Gurvitch, Talcott Parsons, Jean Carbonnier. Dintre români îi amintim pe Dumitru Drăghicescu, Dimitrie Gusti, Petre Andrei, Traian Herseni, Henri H. Stahl, Mircea I. Manolescu, Xenopol, Iorga și mulți alții. Termenul de sociologie juridică a fost introdus în câmpul științific de italianul Dionisio Anzilotti, în 1892, în lucrarea *La filosofia del diritto e la sociologia*.

Disputa dintre juriști și sociologi, în legătură cu recunoașterea sociologiei juridice ca știință de sine stătătoare, a durat mult timp, marcată oarecum de teama, evident nejustificată, a fiecărei comunități științifice, că i se va știrbi autoritatea, își va pierde obiectul de studiu. Concluzia la care ajuge în această dispută Ion Vlăduț ni se pare cel puțin de bun simț: „Relativa autonomie a sociologiei dreptului față de științele juridice nu exclude, ci dimpotrivă, impune cooperarea acestora. Științele juridice trebuie să țină cont, în generalizările lor teoretice, de concluziile la care a ajuns sociologia dreptului, de rezultatele obținute de aceasta în investigarea concretă a fenomenului juridic. La rândul ei, sociologia dreptului trebuie să-și fundamenteze recoltarea și interpretarea materialului faptic pe premise teoretice și concepte juridice fundamentale, formulate în planul științei juridice”¹⁹. Din direcția sociologiei se apreciază totuși că dreptul ar trebui redefinit permanent, prin raportarea lui la contextul social care-l determină și la grupurile sociale de care este elaborat, receptat și aplicat²⁰. Definirea și stabilirea locului sociologiei juridice în ansamblul științelor sociale diferă însă foarte mult de la o țară la alta, în funcție de contextul social și științific respectiv, dar chiar și în cadrul aceleiași țări, de la un autor la altul, în funcție de opțiunile personale.

În prezent, chiar în interiorul sociologiei juridice, are loc un proces de diferențiere, pe care îl sesizase și Dimitrie Gusti la vremea lui. El n-a fost preocupat de definirea sociologiei juridice și a încrengăturilor sale, dar a elaborat în toate domeniile ei, conturând: sociologia dreptului constituțional, sociologia dreptului internațional public, sociologia dreptului civil, sociologia legislativă etc. Aflat în fruntea Ministerului Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor (1931–1933) a inițiat și propulsat legi în care se regăsește și concepția lui sociologică despre locul și rolul dreptului în sistemele sociale. D. Gusti a cercetat cu meticulozitate multe din manifestările juridice din cadrul comunităților umane, a avut un real aport la dezvoltarea sociologiei juridice în România.

¹⁸ *Apud. G. Gurvitch, op. cit., p. 3.*

¹⁹ *Ion Vlăduț, op. cit., p. 22–23.*

²⁰ *Dan Banciu, op. cit., p. 8.*

Azi, Jean Carbonnier, considerat unul dintre cei mai mari specialiști în domeniul sociologiei juridice, ne „bagă și mai mult în ceață”, dacă ne putem exprima astfel, constatând că există tot atâtea sociologii juridice câte ramuri ale dreptului. Am avea deci: sociologia dreptului penal, sociologia procedurii penale, sociologia dreptului civil, sociologia procedurii civile, sociologia dreptului comparat, sociologia devianței și delincvenței, sociologia dreptului comercial etc. Carbonnier pune și unele limite, arătând că prin exagerarea drumului pe această cale am ajunge ca din sociologia dreptului familial să desprindem sociologia căsătoriei, sociologia divorțului, sociologia adopției etc. și iarăși nu putem spune că este departe de realitate. Au apărut deja lucrări ce diversifică mult sociologia dreptului economic, cum ar fi sociologia impozitului și sociologia dreptului fiscal²¹. Această diferențiere în cadrul sociologiei juridice și constituirea diferitelor ei ramuri este o realitate asumată de întreaga comunitate a specialiștilor în sociologie juridică. Carbonnier ia și o anumită rezervă, menționând că o proliferare exagerată a subramurilor sociologiei juridice ar „înghiți” treptat dreptul. În viitor, toate ramurile dreptului nu ar mai fi decât sociologie juridică.

Să vedem cum este definită sociologia juridică în alte lucrări de prestigiu. Georges Gurvitch, care are de obicei definiții lungi și prolixе, o consideră într-o formulare mai concisă „parte a sociologiei spiritului care studiază realitatea socială deplină a dreptului”, iar într-o formulare mai largă „studiul plenar al realității sociale a dreptului, care amestecă genurile, ordonanțele și sistemele dreptului, precum și formele sale de constatare și exprimare, în corelație funcțională cu tipurile de cadre sociale din care face parte; ea studiază în același timp schimbările și importanța dreptului, fluctuația tehnicilor și doctrinelor, rolul diverselor grupuri de juriști, în fine regularitățile tendențiale ale genezei dreptului și a factorilor acestuia în interiorul structurilor sociale globale și parțiale²². În *Dicționar de sociologie* (Larousse), este denumită „sociologia instituțiilor judiciare”; nu i se definește obiectul de studiu, dar se enumeră preocupările ei și se conchide că „ea nu poate să excludă problema transformărilor de statut, a funcțiilor sociale ale dreptului în cadrul societății globale”²³.

Spre surprinderea mea, valorosul *Dicționar de sociologie*, la care am mai făcut trimitere, nu include termenul de sociologie juridică, ci trimite prin diferitele ei subramuri la problema socială dezbătută: la criminalitate – „sociologia criminalității”, la devianță – „sociologia devianței”, la drept – „sociologia dreptului”; în timp ce alte subramuri ale sociologiei beneficiază de o tratare aparte în substanțiale articole: sociologia economică, sociologia mediului, sociologia istorică, sociologia politică etc. La articolul despre criminalitate se face mențiunea că sociologia criminalității se deosebește de sociologia juridică, ea „are ca obiect de studiu analiza etiologică și predictivă a fenomenului de delincvență și a

²¹ *Traité de sociologie juridique*, ed. din 1994, p. 38 și urm.

²² *Traité de sociologie*, Paris, P.U.F., 1967, vol II, p. 173.

²³ *Dicționar de sociologie*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

comportamentului infracțional, atât din punct de vedere al cauzelor sociale generale și particulare, al condițiilor și mecanismelor de producere, cât și al metodelor și tehnicilor de prevenire și combatere a criminalității”. În această accepțiune, sociologia juridică nu ar reprezenta altceva decât o variantă a criminologiei. O definiție a sociologiei juridice se dă oarecum indirect în articolul despre drept unde, după definirea dreptului, se întreprinde o discuție privind denumirea corectă a științei, sociologie juridică sau sociologia dreptului.

Disputa dintre sociologi, privind denumirea corectă a acestei ramuri științifice, se duce în jurul termenilor de sociologie juridică, sociologie judiciară sau sociologia dreptului. Cea de sociologie juridică este, de altfel, denumirea unanim acceptată în studiile de specialitate din țara noastră, deși sunt cazuri frecvente când se folosesc ambele denumiri considerate ca fiind sinonime. Jean Carbonnier tranșează net disputa în favoarea celei de sociologie juridică, deoarece are o semnificație mai largă decât cea de sociologia dreptului. „Sociologia dreptului se limitează la ceea ce constituie dreptul însuși, regulile și instituțiile, în timp ce sociologia juridică înglobează toate fenomenele mai mult sau mai puțin implicate de drept, toate fenomenele a căror cauză, efect sau factor favorizant, poate fi dreptul, cuprinzând aici fenomenele de violență, ineficacitate sau devianță”²⁴.

Definiția dată sociologiei juridice în *Dicționarul de sociologie* o prezintă ca „ramură a sociologiei, cristalizată în perioada postbelică, Sociologia juridică (sociologia dreptului) își propune să studieze relațiile reciproce stabilite între structurile sociale și suprastructura juridică, evaluând rolul legislației ca important factor de menținere sau schimbare socială”. Obiectivele ei ar fi: **a.** analiza normei juridice în ansamblul celorlalte norme; **b.** analiza mecanismelor de constituire a legilor; **c.** evaluarea principalelor reglementări juridice, specifice diferitelor tipuri de comportare socială; **d.** studiul raporturilor și diferențelor între cutumă și legislație; **e.** evaluarea grupurilor profesionale care activează în domeniu. Se consideră că sociologia juridică trebuie să abordeze patru mari domenii ale realității sociale a dreptului: geneza dreptului, structura dreptului, dinamica dreptului, funcționalitatea dreptului. El omite însă studierea constituirii și funcționării colectivelor de juriști, prezentă la aproape toți cei care au abordat acest subiect.

În legătură cu acest aspect, nu avem însă lucrări de specialitate în limba română. Iarși se pare că se consideră că problema o rezolvă altă ramură științifică, poate etica și deontologia profesională. Desigur, ar apărea și aici numeroase suprapuneri, dar domeniile de abordare sunt totuși diferite. O investigație a colectivelor de juriști, din punct de vedere sociologic, ar trebui să răspundă la probleme, precum: din ce straturi sociale provin juriștii, în ce măsură se constituie adevărate dinastii în acest domeniu, tinerii aspiră spre această profesie din vocație, îndemn familial sau setea de bani; structurile de personalitate sunt determinate și afectate de cadrul social din care provin sau care i-au influențat comportamentul prosocial, universul lor cultural și spiritual (este un lucru bine cunoscut că într-o

²⁴ Jean Carbonnier, *Sociologie juridique*, Paris, Quadrige, P.U.F., 1994, p. 13.

anumită perioadă istorică juriștii, medicii și ofițerii erau considerați în țara noastră ca fiind categoriile profesionale cu cel mai înalt grad de cultură și comportament civilizat) etc. Pe acest teren, sociologia juridică s-ar întâlni, în mod benefic, cu psihologia juridică. Fără a pleda pentru discriminări, nu mi se pare lipsită de importanță practica bisericii, care-și recrutează slujitorii și în funcție de aspectul exterior, carismă și capacitatea de comunicare cu oamenii. Sunt profesii, cum e cea de jurist și profesor, în care chiar timbrul vocii ar trebui testat înainte de acceptare. J. Carbonnier cuprinde în valoroasa sa lucrare o trimitere, la acest subiect, dar și acolo destul de limitată, constatând câteva realități pe care le găsim și la noi: tendința de feminizare a acestei profesii, numărul insuficient de magistrați și grefieri; el lansează și termenul de clasă juridică²⁵.

Observația lui Mircea I. Manolescu mi se pare de bun simț și de mare actualitate: „realitatea juridică, fragment al realității sociale, este cu mult mai cuprinzătoare decât ceea ce găsim în legi, în jurisprudență, în practica tribunalelor și chiar în practica jurisconsultilor sau în clinica (?) juridică. Aceasta se numește o concepție sociologică a dreptului”²⁶.

3. CUM DEFINESC PROFESORII UNIVERSITARI DE SPECIALITATE, DIN ȚARA NOASTRĂ, SOCIOLOGIA JURIDICĂ

Din capul locului se impune o precizare. Definirea și structura sociologiei juridice, ca disciplină de studiu, este puternic marcată de: „direcția” din care vine fiecare cadru didactic, a dreptului sau a sociologiei. Cei ce au la bază o pregătire sociologică pun accentul pe determinarea socială a juridicului și numeroasele sale manifestări ca fenomene sociale. Cei ce vin din direcția unei pregătiri juridice pun în centrul sociologiei juridice fenomenele sociale susceptibile de juridicizare, cu precădere: anomia, violența, devianța, infraționalitatea, criminalitatea sub multiplele și complexe lor aspecte.

Începem cu manualul de sociologie juridică al Facultății de Drept de la Universitatea din București²⁷, deoarece este meritul distinsului profesor Nicolae Popa de a fi introdus pentru prima dată, după al doilea război mondial, cursul respectiv în programa analitică a unei facultăți cu un asemenea profil. Potrivit autorilor, sociologia juridică se apropie de Teoria Generală a Dreptului, ceea ce este corect, numai că s-ar putea adăuga și reversul, anume că TGD este într-o mare măsură sociologie juridică. O asemenea aserțiune ar putea naște întrebarea: atunci de ce mai este necesară o sociologie juridică, mai ales în pregătirea studenților? Au cele două discipline dincolo de asemănări și deosebiri? Desigur că au. Într-o formulare aproape simplistă, am putea spune că TGD are ca obiect de studiu

²⁵ *Ibidem*, p. 388 și următoarele.

²⁶ Apud., Valerius M. Ciucă, *Lecții de sociologia dreptului*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 41.

²⁷ Autori N. Popa, I. Mihăilescu, M. Eremia, București, Editura Universității București, 1997.

configurația și inserția dreptului în sistemul social, pe când sociologia juridică pune accentul pe determinarea socială a dreptului, funcțiile sale sociale, impactul fenomenelor juridice asupra sistemului social global, contribuția la menținerea stabilității și echilibrul sistemului, la evoluția și schimbarea lui. Dacă apreciem dreptul ca un cosistem al sistemului social global, sociologia juridică abordează tocmai această latură a raportului, ca fiind una din componentele sale esențiale. Conceptul de cosistem al sistemului social global a fost utilizat pentru prima dată în țara noastră de Ovidiu Trăsnea, cu referire la locul și rolul politicului în sistemele sociale. Sensul conceptului este de domeniu, realitate socială, ce se implică în întregul sistem social, în constituirea și funcționalitatea tuturor celorlalte subsisteme, atât direct, cât și indirect. Cosistemul juridic acoperă realitatea socială, nemijlocit supusă juridicizării, dar – așa cum am mai demonstrat – orice realitate socială, chiar făcând parte din sfera nonjuridicului, este susceptibilă de juridicizare, poate constitui subiect al intervenției și reglementării juridice.

Deși doi dintre autorii manualului de la Universitate vin din direcția pregătirii juridice, clar recunoscută în citarea lui Bouglé, care considera că „pe casa sociologiei ar trebui să se scrie: Aici nu intră cine nu este jurist” – replică peste timp exclusivismului lui A. Comte – ; în definirea sociologiei juridice, revenindu-se asupra ideii că „sociologia juridică este o disciplină care nu se suprapune nici științei juridice, nici sociologiei”, „obiectul sociologiei juridice nu-l poate constitui decât abordarea juridică a realității sociale”²⁸. Cumpăna se înclină, totuși, în favoarea juridicului: nu determinarea juridicului de către social trece pe primul plan, ci evaluarea socialului de către juridic.

Profesorul Valerius M. Ciucă de la Iași, a cărui proveniență din direcția dreptului este neechivocă, în *Lecții de sociologie juridică*, scriere de înaltă erudiție dar care este, în mare parte, o lucrare de istoria gândirii juridice, sociologia fiind oarecum tolerată, ca găurile într-un șvaițer, analizează diferitele tentative de definire a științei. Considerând că „sociologia generală ar trebui să fie un spațiu al nelimitatelor întrebări” opinează că „am putea defini sociologia dreptului, (deci adopta denumirea de sociologia dreptului – n.n., O.C.) ca fiind o expresie a gândirii socio-juridice, pe seama complexelor fenomene surprinse în evoluția realităților juridice ca realități sociale”²⁹.

Sofia Popescu – care vine din direcția dreptului – reproduce inventarierea definițiilor din *Dicționarul enciclopedic de teorie și sociologie a dreptului* (Paris, 1988), concluzionând că „sociologia juridică este definită ca știința care studiază evaluarea și reglementarea prin drept a comportamentului individului în societate, precum și efectele pe care dreptul le produce în societate”³⁰.

Profesoara Maria Voinea preia, de la Dan Banciu, o definiție încărcată de un anumit umor, dar și de o incontestabilă realitate: „sociologia dreptului se află la

²⁸ *Ibidem*, p. 13 și 19.

²⁹ Valerius M. Ciucă, *Lecții de sociologie juridică*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 39.

³⁰ *Sociologia juridică*, București, Editura Lumina Lex, 2001, p. 13,19.

jumătatea drumului între știința sociologiei și științele care studiază dreptul”, definiție cu care nu sunt de acord toți sociologii din țara noastră, dar, în orice caz, cuprinde o doză de adevăr³¹. În mod neostentativ se distinge, totuși, proveniența autoarei din direcția unei pregătiri sociologice.

Tot din direcția unei pregătiri sociologice abordează problema și Andrei Stănoiu. „Sociologia juridică, ramură specializată a sociologiei, are și ea o dublă finalitate: *una cognitivă* (ea vizează cunoașterea fenomenului juridic în integralitatea sa și în interdependențele sale cu sistemul social global și cu alte subsisteme sociale, ca și prospectarea evoluției acestuia) și *una practică operațională* (ea putând servi ca instrument de acțiune, îndeplinind o funcție de inginerie socială)”³².

În viziunea celor ce predau la Universitatea „Spiru Haret” sociologia juridică este o știință socială „care își propune să descifreze mecanismele sociale ale dreptului, atât din trecut cât și cele actuale ... interpretarea fenomenelor sociale și tipologia lor”³³. Este evidentă și la acești autori o anumită prevalență a sociologiei în definirea sociologiei juridice.

Am lăsat la urmă definiția dată de Dan Banciu, care împreună cu Sorin M. Rădulescu, Ion Voicu și alți colaboratori, de la vechiul Centru de Cercetare Sociologică al Universității București, au fost printre primii care au abordat, chiar în condiții dificile, problematica sociologiei juridice, atât sub aspect teoretic, cât și prin ample și prestigioase cercetări de teren. Având dublă specializare, juridică și sociologică, această poziție este echidistantă față de cele două tendințe și științe fundamentale. În *Sociologie juridică* se dă o definiție amplă și completă: „sociologia juridică reprezintă o ramură a sociologiei care studiază condiționarea și eficiența socială a regulilor, instituțiilor și sistemelor juridice, ca și determinările reciproce dintre drept și societate, încercând să evidențieze specificul ordinii normative față de alte ordine sociale, rolul și funcțiile sociale ale dreptului și, în primul rând, cele de presiune, control și constrângere socială, de realizare a justiției sociale, legalității și legitimității și de apărare și protecție socială a drepturilor indivizilor, grupurilor și instituțiilor sociale”³⁴.

Statutul sociologiei juridice, în țara noastră, este destul de ambiguu. Ea se predă, oarecum tolerată la facultățile de drept, ca o disciplină auxiliară, când de fapt ar trebui considerată ca fundamentală. În treacăt fie spus, nu este de înțeles nici faptul că, din programa analitică a facultăților de drept, lipsește politologia. Este poate o reflectare a refuzului ideologizării dreptului. Dar între drept, politologie și sociologie juridică sunt relații științifice și nu ideologice. Pregătirea complexă a unui jurist în zilele noastre necesită și o cunoaștere, cel puțin la nivel informativ, a acestor discipline. În acest sens, se pronunță și Ștefan Buzărnescu într-un capitol

³¹ Maria Voinea, *Sociologie generală și juridică*, București, Editura Sylvi, 2000, p. 42.

³² Andrei Stănoiu, *Sociologie juridică*, București, Univ. Nicolae Titulescu, 1997, p. 104.

³³ Petre Buneci, Teodor Butoi, Ioana Teodora Butoi, *Sociologie juridică și devianță socială*, București, Editura Fundației „România de Măine”, 2000, p. 11.

³⁴ Dan Banciu, *Sociologie juridică*, București, Editura Hyperion XXI, 1995, p. 65–66.

intitulat semnificativ „Despărțirea de confuzii”, în care dezavuează o „păgubitoare neînțelegere a principiului depolitizării învățământului”, considerând că depolitizarea învățământului trebuie să înceapă cu „renunțarea la identificarea practicii politice cu științele socio-umane”³⁵. Că suntem mult rămași în urmă, din acest punct de vedere, o probează și faptul că, în timp ce pe plan mondial există numeroase întâlniri ale specialiștilor în sociologie juridică, noi nu am avut nici măcar un colocviu pe această temă. Jean Carbonnier citează în manualul-tratat de *Sociologie juridică* probleme discutate la Colocviul franco-rus de sociologie juridică, la care s-au prezentat, din partea rușilor, cercetările de teren în acest domeniu, efectuate încă din anii ‘70³⁶.

4. CE SE PREDĂ LA DISCIPLINA SOCIOLOGIE JURIDICĂ ÎN UNIVERSITĂȚILE DIN ROMÂNIA³⁷?

Aici, mai mult decât în definirea disciplinei, se regăsește o mare diversitate tematică, marcată de proveniența cadrelor didactice, din direcția dreptului sau a sociologiei, cât și de atitudinea rectoratelor sau a decanatelor față de această disciplină. Problemele sunt multiple:

a. Se predă sau nu, înaintea cursului de sociologie juridică, un curs de elemente de sociologie generală ? Dacă da, ceea ce deocamdată nu e cazul, sociologia juridică se poate așeza temeinic pe terenul ce-i este propriu. Dacă nu, aceasta fiind situația reală, profesorul este obligat să realizeze un fel de *mixtum compositum*, să predea pentru început un volum consistent de cunoștințe de sociologie generală și apoi să treacă la problemele sociologiei juridice propriu-zise. O astfel de cale aleg Maria Voinea, care predă la Universitatea Româno-Americană, Andrei Stănoiu, care predă la Universitatea Nicolae Titulescu, și alții. Apar, totuși, substanțiale diferențieri. Maria Voinea face un fel de sinteză a sociologiei generale, îmbinată cu sociologia juridică, iar Andrei Stănoiu, după o introducere cu caracter general, prezintă în detaliu tehnicile și metodele de cercetare sociologică, probabil în ideea că ele vor servi eventualilor cercetători în domeniul științelor juridice.

Cursul care se predă la Universitatea București, studenților de la Facultatea de Sociologie, insistă asupra problemelor de exegeză a disciplinei, curente, orientări, rămânând în mare parte în spațiul pur teoretic, în timp ce la facultatea de drept accentul este pus pe fenomenele juridice, cu un amplu capitol consacrat violenței și diferitelor ei forme de manifestare. La Universitatea „Spiru Haret” accentul este pus pe fenomenele de devianță, delincvență, criminalitate. Sofia Popescu, care predă la Universitatea din Târgoviște, face o amplă dezbatere asupra

³⁵ Ștefan Buzărnescu, *Sociologia civilizației tehnologice*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 175.

³⁶ J. Carbonnier, *op. cit.*, p. 128.

³⁷ Nu am avut la dispoziție toate manualele, mai ales cele de la universitățile din alte orașe.

obiectului sociologiei juridice, a funcțiilor dreptului și a metodelor de cercetare în domeniul dreptului, preluate de la sociologie, istoria gândirii socio-juridice, domeniile de aplicare a sociologiei juridice. Un element de inovație îl constituie inserarea unor substanțiale capitole despre sociologia drepturilor omului și relația dintre sociologia juridică și integrarea europeană.

În cazul facultăților de sociologie, lucrurile sunt mai clare. Studenții au parcurs numeroase cursuri de bază – sociologie generală, istoria sociologiei, curente și tendințe contemporane în sociologie, statistică, tehnici și metode de cercetare în sociologie și un număr important de sociologii de ramură. Sarcina celui ce predă aici sociologia juridică este mai clară, dar și mult mai dificilă, solicitând un înalt grad de specializare și, obligatoriu, o pregătire interdisciplinară, sociologică și juridică.

Valerius M. Ciucă, la care am mai făcut referire, se concentrează mai mult pe evoluția gândirii juridice, cu interesante incursiuni în domeniul sociologiei juridice și valoroase aprecieri la adresa contribuțiilor românești în domeniu. El avansează chiar ideea că M. Eminescu ar fi anticipat unele idei dezvoltate ulterior de către Max Weber. „Eminescu strălucește de departe prin sapientalele sale luări de poziție în câmpul reglementărilor juridice și în acela al reflecțiilor politice; îl anticipează prin multe teze pe cel recunoscut ca unul dintre întemeietorii sociologiei, Max Weber”³⁸. Cert este că Eminescu a cunoscut sociologia, despre care într-un articol, din 1877, scrie „sociologia nu este până acum o știință, dar ea se întemeiază pe un axiom, care e comun tuturor cunoștințelor omenești, că adică întâmplările concrete din viața unui popor sunt supuse unor legi fixe, care lucrează în mod hotărât și inevitabil”³⁹. Eminescu avea dreptate, la data respectivă sociologia era în plin proces de cristalizare a obiectului ei de studiu și a statutului său științific, dar merită reținută încrederea sa în această știință.

La facultățile de drept, unde nu se predă un curs de sociologie generală, alegerea tematicii este foarte dificilă, trebuie înghesuite într-un autentic pat al lui Procust noțiuni de sociologie generală și elemente de sociologie juridică. Nu se poate preda direct sociologia juridică, fără a comunica studenților măcar noțiunile fundamentale ale sociologiei generale. De aceea, simptomatic, disciplinele respective au început să se numească *Elemente de sociologie generală și sociologie juridică*. Deci numai „elemente”. Se mai poate constata un aspect. Deși sociologia juridică ar trebui să trateze și problematica constituirii colectivelor de specialiști în drept, această problemă nu apare în nici unul din manualele consultate.

b. Ce loc ocupă disciplinele respective în planul de învățământ, câte ore au, în ce an, în ce semestru se predau ? În unele facultăți de Drept, sociologia juridică se predă în anul II, ceea ce creea anumite facilități deoarece studenții parcurseră deja un curs de Teoria generală a statului și dreptului, Istoria statului și dreptului

³⁸ V.M. Ciucă, *op. cit.*, p. 282. A se vedea și Ilie Bădescu, *Sociologia eminesciană*, Galați, Editura Porto Franco, 1994.

³⁹ Citat în *Istoria sociologiei românești*, coordonator Ștefan Costea, București, Editura Fundației „România de mâine”, 1998, p. 143.

românesc, prima parte din Dreptul civil și Dreptul penal, Ecologie etc., fapt care ar crea posibilitatea unei ancorări organice a sociologiei juridice în substanța cursurilor de specialitate, în structura cognitiv-rațională a viitorului specialist în drept. În urma unor modificări în planurile de învățământ, disciplina a fost mutată, ca un curs de un semestru, în anul I. În această situație, el devansează o serie de cursuri de specialitate, ceea ce obligă la transmiterea de către profesor a unor cunoștințe ce nu țin neapărat de sociologia juridică, dar fără de care disciplina nu ar putea fi înțeleasă. Desigur, un bun profesor va găsi calea de mijloc, dar dificultatea rămâne.

c. Există o comunitate științifică a specialiștilor în sociologie juridică, în cadrul căreia reprezentanții celor două ramuri științifice să se cunoască, să dezbata problemele, să învețe unii de la alții ? Un singur exemplu: conceptul de anomie este tratat în moduri diferite în drept și în sociologie și chiar în diferite manuale de sociologie juridică. Unde e adevărul și mai ales acordul în definirea conținutului conceptului, nu se poate stabili decât printr-o colegială dezbateră interdisciplinară. Ori Institutul de Sociologie, ori cel de Științe Juridice, sau amândouă împreună, ar putea constitui un asemenea grup de lucru cu consecințe benefice pentru întreaga comunitate academică.

Ce ar trebui să trateze un curs de sociologie juridică la o facultate de drept ? Fără pretenția rezolvării problemei, el ar trebui să cuprindă două părți distincte. O primă parte de sociologie generală, în care să se insiste pe conceptul de societate, legitățile ei de dezvoltare, tehnicile și metodele de cercetare sociologică, cu aplicabilitate în cercetarea juridică, conceptele de bază ale sociologiei, cum ar fi: socializare, integrare socială, statut și rol social, familia, munca, educația, cultura, religia, elemente de demografie, calitatea vieții și altele, în funcție de spațiul didactic, și o a doua parte în care să se studieze problemele de sociologie juridică propriu-zise: geneza juridicului în societate, raporturile sale cu societatea globală și celelalte subsisteme ale ei, educația juridică, formarea comportamentului *pro* juridic, fenomenele ce afectează buna funcționare a societății, violența, devianța, infracționalitatea, închisoarea ca instituție socială totală, resocializarea individului în închisoare și după, formarea și funcționarea colectivelor de muncă în sfera juridicului, impactul erorilor juridice asupra funcționalității sistemului social global și altele⁴⁰.

Nu am intenționat prin acest articol decât să deschid problema. Viața ne va obliga însă să o rezolvăm și nu e vorba numai de statutul sociologiei juridice, ci al sociologiei în general în viața socială și în procesele decizionale, în perfecționarea legislației și „împărțirea dreptății”.

⁴⁰ Aș recomanda tuturor juriștilor citirea, ca un material documentar deosebit de valoros, a romanelor lui John Grisham – *Omul care aduce ploaia, Și vreme e ca să ucizi, Partenerul, Firma, Asociații, Avocatul străzii* – și toate celelalte ce proiectează o lumină realistă, uneori dură, asupra lumii juriștilor.

Dr. DOINA DRAGOMIRESCU, *Societatea cunoașterii între deziderat și realitate*, București, Editura Printech, 2002

Lucrarea cu titlul de mai sus este o contribuție de o deosebită noutate, ca volum și tip de informație, pentru un sociolog pentru care domeniul informaticii părea un areal departe de specialitatea sa. Dar, citind volumul, rămâi plăcut impresionat de seriozitatea și profunzimea cu care un „outsider”, în raport cu tema propusă analizei, s-a angajat s-o trateze din perspective atât de diverse: istorică, tehnologică, sociologică, informatică. Iar angajamentul luat a fost dus la sfârșit cu succes.

Doina Dragomirescu are un merit special, pentru că abordează o temă de o actualitate stringentă și, în același timp, de perspectivă. Este știut că cine nu se înscrie în curentul general al însușirii și practicării sau utilizării celei mai revoluționare unelte pe care a creat-o omul până acum – calculatorul – poate pierde trenul înrolării pe linia progresului, a dezvoltării alături de țările avansate ale lumii. Volumul *Societatea cunoașterii între deziderat și realitate* ne dezvăluie drumul ce s-a parcurs până acum în evoluția tehnologiilor informatice și, paralel, drumul sinuos străbătut de țara noastră în această aventură a spiritului, care este lumea informatică și a comunicării. Urmărind „istoria” informaticii în țara noastră nu poți să nu încerci sentimentul de mândrie pentru „pionieratul” fascinant în proiectarea, cercetarea și experimentarea primului calculator electronic din generația întâia în care s-a înscris și România, ca a cincea țară din lume, prin cercetătorul de excepție Victor Toma, de la Institutul de Fizică al Academiei Române, ca și prin realizările ulterioare la Institutul Politehnic de la Timișoara, Cluj și București, dar și sentimentul, de frustrare și neîmplinire, că din rațiuni economice, politice, ideologice acest excelent start a fost anulat mai târziu, pierzând cursa pentru o dezvoltare ascendentă.

Rezultat al unei documentări ample, lucrarea are mai ales un caracter informativ. Ea oferă informații, face cultura problemei. De aceea, poate fi apreciată ca o primă „introducere” în tehnologiile informației și comunicării din perspectiva unui sociolog.

Pentru autoare, studiul tehnologiei nu este un scop în sine, ci un mijloc pentru a dezvoltării procesul de dezvoltare pe care l-a declanșat în fiecare epocă istorică. În acest fel, face un scurt incurs în fazele dezvoltării capitalismului, care duc la revoluția informatică, din care incurs nu lipsesc corifeii marilor construcții teoretice, care au înfățișat „noua societate a occidentului dezvoltat, având drept paradigmă progresul tehnologic și anume, vectorul său cel mai pregnant, tehnologiile informatice (T. I.)” (p. 18) precum: Daniel Bell, Alain Touraine, Alvin Toffler, Peter Drucker, J.J. Servan Schreiber, John Naisbitt, McLuhan, J.K. Galbraith, J. Dumazedier etc.

Dar viziunile asupra societății, având drept motor al dezvoltării tehnologia informatică, relevă uneori un grad avansat de utopism. Acest fapt o determină pe autoare să analizeze modelul numit „Computopia lui Yoneji Masuda” după care, în noua societate a informației, motorul inovator îl va constitui puterea de producere, diseminare și utilizare a informației. Noua societate „va intra în lume” prin revoluția informațională, produsă în principal de conjuncția tehnologiei computerelor cu tehnologia comunicațiilor, care va impulsiona dezvoltarea globală în timp real și va duce la construcția unui nou tip de personalitate, dedicată împlinirii spirituale și creației în formele ei cele mai elevate. În societatea informației întreaga populație își va împlini trebuințele de consum și va căuta să-și satisfacă nevoile de autoperfecționare, iar omul va intra în raporturi armonioase, benefice cu natura. Va avea loc o expansiune a „creativității intelectuale” în locul „consumului material excesiv”, se va ajunge la o „societate creatoare de valori” în care democrația accesului la tehnologia informației va oferi libertatea individului. Se va trece la „civilizația virtuală”, aproape invizibilă, în contrast cu uriașele construcții ale civilizațiilor materiale ale trecutului” (p. 30).

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XIII, nr. 5–6, p. 621–626, București, 2002

Am reținut și am redat abordarea utopică a japonezului Yoneji Masuda, în mod deosebit pentru dimensiunea ei profund morală și umană, pe care o proiectează, ca posibilă realitate prin societatea informației.

Într-o lucrare despre tehnologiile informației, un loc de sine stătător merită să-l dețină „miracolul japonez” asupra căruia autoarea, Doina Dragomirescu, se oprește reținându-i trăsăturile definitorii: preocuparea permanentă pentru cunoaștere, prin rolul important acordat învățământului și pregătirii umane ca factori-cheie ai creativității. Planul japonez din anii '50 de promovare a științei, tehnologiei și resurselor umane, necesare pentru dezvoltarea economică, a fost temeiul succeselor ulterioare obținute de Japonia, în stăpânirea și dezvoltarea noii tehnologii a informației, la care s-au adăugat încă doi piloni de bază: **1.** tradițiile culturale seculare ale Japoniei, privind calitatea resurselor umane, și cultivarea capacităților umane prin educație și **2.** stimularea priceperii și creativității, condiții *sine qua non* pentru inovarea tehnologică și crearea de noi cunoștințe în vederea realizării unei „industrii a cunoașterii”.

Am insistat asupra „fenomenului și miracolului japonez”, întrucât el a constituit un reper de comparație și un stimulent în competiția pentru tehnologiile informației și ale comunicării, cât mai apropiate de nevoile omului.

Conceptul central al lucrării Doinei Dragomirescu este societatea cunoașterii sau societatea informației. Lui îi dedică cea mai mare parte a discursului științific, apelând în prima parte a lucrării la autoritatea cercetătorilor problemei.

Societatea cunoașterii – spune autoarea – nu este o societate care pune cunoașterea (știința) la baza dezvoltării, nefiind suficient ca o țară să preia cunoștințele științifice și să le folosească. Pentru a deveni o societate a cunoașterii, acea societate trebuie să-și creeze propria industrie a cunoașterii, adică să dispună de instituții de învățământ moderne, pentru a-și forma specialiști competenți în domeniile de vârf, și de instituții de cercetare-proiectare active și inovative. Numai societatea bazată pe un nou mod de producere și de diseminare a cunoștințelor poate fi considerată o societate a cunoașterii, precizează fără nici un echivoc Doina Dragomirescu. Cunoașterea este „materia primă”, este „energia” ce pune în mișcare tehnologiile informatice, iar produsul obținut este *cunoaștere*, ceea ce înseamnă putere și bogăție.

În societatea cunoașterii, răsturnarea fundamentală care are loc este că *structura economiei evoluează de la resurse, procese și sisteme de distribuție materiale, la resurse, procese și sisteme de distribuție simbolice, societatea organizându-se și funcționând pe axa cunoașterii*, spre deosebire de societatea industrială, care avea ca axă industria. Sistemele eficiente, în economia societății cunoașterii, sunt acelea care îmbină capacitatea de a produce cunoașterea cu mecanismele diseminării ei cât mai largi și cu capacitatea indivizilor, firmelor și organizațiilor interesate de a absorbi și folosi această cunoaștere.

Tehnologiile informaticii și ale comunicării (TIC) reflectă fuziunea a două schimbări tehnologice fundamentale: dezvoltarea capacității de reprezentare simbolică a unor entități din lumea înconjurătoare (texte, date, informații sonore și vizuale) și a capacității de transmitere a acestor reprezentări simbolice prin rețele de telecomunicații. Ele au dus la apariția conceptului de „a treia revoluție industrială”, care deschide o nouă eră în civilizația omenească, în care informația și comunicațiile vor deveni forțele dominante, care vor defini și modela activitățile umane și industriale.

În societatea cunoașterii se va dezvolta industria cunoașterii (despre care am amintit la japonezi), a cărei principală resursă este cunoașterea, echivalentă cu materiile prime și energia pentru societatea industrială. Produsele acestei industrii vor fi bunuri netangibile de tipul produse cognitive, programe, licențe, teorii, concepte, metode, procedee.

Marfa-cheie a economiei în societatea cunoașterii va fi știința, care va fi mai ușor transferabilă sub forma investiției directe sau a personalului înalt calificat.

Prevăzând în industria de calculatoare elementul vital pentru viitorul economic al țării lor, japonezii și-au propus, drept scop național, să devină „numărul unu” în acest domeniu, în ultima jumătate a deceniului anilor 1990. Ei și-au propus să realizeze o industrie a cunoașterii, în care cunoașterea să fie un produs vandabil, precum astăzi petrolul și alimentele. Cunoașterea va deveni o nouă bogăție națională. Acesta este finalul societății cunoașterii, pentru a cărei realizare societățile

trebuie să se pregătească, prin dezvoltarea sistemului școlar și universitar și a instituțiilor de cercetare-dezvoltare.

Am redat mai detaliat aspectele teoretice, privind societatea cunoașterii, exprimate de autoare, pentru că ele constituie nucleul întregii lucrări despre proiectele ce trebuie realizate de indivizi, țări și omenire pentru a accede la o lume în schimbare în beneficiul tuturor, determinată de tehnologia informatică și a comunicării.

Dar lucrarea abordează un câmp de probleme mult mai larg, care poate constitui o sursă pertinentă de informație pentru orice cititor interesat, în viziunea Uniunii Europene asupra economiei bazate pe cunoaștere, în perspectiva socio-umană asupra tehnologiei sau sistemul antropocentric de producție (SAP), în reperele istorice ale evoluției tehnologiilor informației și comunicațiilor în România, sau în începutul modernizării T.I.C în perioada de tranziție.

Lucrarea Doinei Dragomirescu este, fără îndoială, rezultatul unor îndelungi ani de documentare și informare, pentru că citind-o simți că uneori informația te copleșește, însă spre beneficiul tău afli o multitudine de date dintr-o singură sursă. Este o lucrare cu o tematică de interes deosebit pentru elevii, tinerii, studenții, specialiștii și cercetătorii interesați de tehnologiile informaticii și ale cunoașterii, ca forțe-cheie în societatea cunoașterii.

Ceea ce merită, de asemenea, apreciat în lucrare este rolul decisiv al omului în crearea acestor tehnologii și superioritatea recunoscută spiritului uman, în raport cu toate performanțele calculatorului, pe care autoarea nu uită niciodată să le pună în reala lor lumină. „Este adevărat – spune Doina Dragomirescu – că omul își păstrează (încă) supremația în domeniul cunoașterii și creativității și oricât de performante ar fi, la ora actuală, sistemele expert sau cele robotice bazate pe inteligența actuală nu pot atinge complexitatea minții umane” (p. 39). Și dacă undeva răzbate o umbră de îndoială, prin paranteza „încă” la care recurge autoarea, punctul nostru de vedere este că omul va rămâne totdeauna superior tuturor „sistemelor expert” pe care le va crea, pentru că însăși „expertiza” sa va atinge noi și noi culmi, creând noi și noi sisteme!

Volumul *Societatea cunoașterii între deziderat și realitate* deschide un nou capitol în sociologia societății viitoare, fapt pentru care autoarea merită întreaga noastră apreciere.

Maria Cobianu-Băcanu

ROBERT PUTNAM, *Cum funcționează democrația ? Tradițiile civice ale Italiei moderne*, Editura Polirom, Iași, 2001

Volumul reprezintă traducerea în limba română a unei cărți de referință a autorului *Making Democracy Work? Civic Traditions in Modern Italy* (Princeton, 1993). Versiunea în limba română este realizată de către doamna Diana Istrășescu și aduce o contribuție semnificativă la cunoașterea acestui reputat sociolog american în literatura noastră.

Lucrarea este rezultatul cercetărilor conduse de autor în perioada 1970–1990 în Italia. Introducerea guvernelor regionale din această țară a constituit un pretext favorabil studiului intens al societății italiene și, în special, a tradițiilor civice ale acestei țări. Autorul urmărește, pe parcursul a 20 de ani, schimbările instituționale survenite în organizarea politică a Italiei, în tranziția de la statul centralizat la guvernele regionale și efectele acestor modificări asupra culturii politice italiene.

R. Putnam pornește de la două ipoteze pe care intenționează să le verifice pe parcursul demersului său: influența socializării instituționale asupra indivizilor și contribuția istoriei la dezvoltarea instituțiilor politice. Cea din urmă ipoteză este cunoscută în literatura sociologică și sub denumirea *dependență de cale* și este des utilizată în prezent, în special în studiul societăților în

tranziție. Ideea fundamentală este aceea că o instituție este inclusă într-un ciclu temporal, într-un trecut istoric, care își pune amprenta asupra prezentului și viitorului. Cu alte cuvinte, dezvoltarea actuală a societății este condiționată direct prin evoluția sa anterioară.

Studiul extensiv întreprins de Putnam cuprinde interviuri cu liderii regionali, sondaje de opinie a populației italiene și observații obiective privind performanța instituțională a guvernelor regionale nou create, având o pronunțată dimensiune comparativă interregională.

Autorul inițiază cercetarea, prin verificarea ipotezei sale privind influența instituțiilor asupra indivizilor. În urma unor interviuri cu liderii regionali, se constată că, în acești 20 de ani, au avut loc importante transformări în modul de a face politică.

Regionalizarea continuă a organizațiilor de partid determină apariția unui curs politic distinct. Aceasta determină depolarizarea ideologică frapantă, mișcarea spre dreapta, combinată cu o puternică înclinație spre o abordare mai pragmatică a chestiunilor publice. Între 1970–1990 s-a observat reducerea distanțelor dintre partidele de stânga și cele de dreapta și declinul pronunțat al proporției consilierilor cu poziții extremiste clare. O altă consecință este creșterea toleranței dintre liniile de partid, ca urmare a micșorării prăpastiei ideologice, și înclinația clară spre acceptarea reciprocă între toate partidele. Acestea determină aplanarea tensiunilor politice, prin înlocuirea conflictelor cu un sentiment de respect reciproc și prin atenuarea partizanatului între elitele regionale. Urmările acestor schimbări au fost benefice politicii italiene, deoarece obținerea unui acord privind problemele practice nu se mai lovește de ostilitatea partizană, iar loialitatea civică este poziționată mai presus de loialitatea de partid. Totodată, se observă deplasarea de la concepte teoretice pur ideologice la chestiuni practice, regionale și plasarea accentului oamenilor politici pe consens. Explicația la care ajunge Putnam, în identificarea cauzelor acestor schimbări substanțiale ale vieții politice, este socializarea instituțională, adică, adoptarea normelor impuse de funcționarea guvernelor regionale.

Urmându-și demersul exploratoriu, autorul propune 12 indicatori ai performanței instituționale cu ajutorul cărora va evalua rezultatele administrațiilor locale nou create. Aceste instrumente se referă la procesul de elaborare a politicilor, la programele politice și la implementarea măsurilor necesare. Sociologul american observă faptul că unele regiuni sunt bine cotate, în timp ce altele sunt slab cotate, conform tuturor acestor indicatori. Majoritatea regiunilor care au fost bine cotate în prima evaluare sau prost cotate în prima evaluare în cadrul studiului întreprins, și-au menținut poziția în urma evaluărilor ulterioare. Autorul va crea un indice compozit, din cei 12 indicatori ai rezultatelor organizațiilor regionale.

Putnam observă o diferență semnificativă, în ceea ce privește performanța instituțională între nordul industrializat al Italiei și sudul subdezvoltat. Rezultatele administrației nordice sunt cu mult superioare celor ale guvernelor sudice, chiar dacă dispun de aceeași structură organizațională și de resurse legale și finanțări echivalente.

Autorul va identifica principalele cauze care determină această diferențiere de performanță. O primă explicație vizează dezvoltarea economică diferită a celor două zone. Se pornește de la ideea că șansele unui guvern democrat stabil depind de transformarea socială și economică. Explicit, aceasta înseamnă că performanța instituțională este mai ridicată în anumite regiuni pentru că în acea zonă avem o dezvoltare economică mai pronunțată. Deși acest argument explică diferențele de performanță dintre nord și sud, el nu oferă argumente incontestabile, pentru rezultatele diferite obținute de regiunile cu un nivel echivalent al progresului industrial.

Se observă necesitatea unei noi explicații, care să motiveze diferențele. Sociologul american va identifica un alt factor determinant, și anume, civismul regiunilor italiene.

Caracterul civic regional este operaționalizat prin patru indicatori, care vizează intensitatea vieții asociative: numărul de asociații, incidența ziarelor, precum și viața politică: votul preferențial și participarea la referendumuri. Este necesară o explicație privind alegerea acestor elemente. Numărul de asociații sugerează gradul de cooperare al locuitorilor și formarea de rețele sociale. Lectura ziarelor este un indicator al civismului regional, deoarece oferă detalii asupra interesului și gradului de informare al cetățenilor privind problemele comunitare, constituind astfel o premisă favorizantă pentru participarea la deliberările publice. Datorită particularităților culturii politice italiene, prezența la alegeri nu este o indicație a civismului. Explicația acestui fapt este legată de procesul electoral. În anii '70, prezența la vot în alegeri era obligatorie și, în consecință, aceasta nu măsoară implicarea în

viața politică. Referitor la participarea în referendumuri, aceasta reprezintă un indicator al civismului pentru că nu presupune obligativitatea prezentării la vot. Un factor invers proporțional cu participarea este votul preferențial. O caracteristică a sistemului electoral italian este votarea unei liste de candidați, din care, ulterior, alegătorul poate selecta un anume politician. Exercitarea votului preferențial este un indicator al relațiilor clientelare și nicidecum al civismului. Se observă o corelație foarte strânsă între acești patru factori: numărul ridicat de asociații este relaționat cu o incidență crescută a lecturii ziarelor, o proporție mare a populației prezintă la referendumuri și o exercitare redusă a votului preferențial. Prin reunirea celor patru indicatori, autorul realizează indicele comunității civice.

Suprapunând aceste două hărți, cea a performanței instituționale și cea a regiunilor civice, se observă o concordanță perfectă. Regiunile cu rezultate administrative mai ridicate sunt cele din zone cu participare politică intensă. Putnam realizează o prezentare a vieții sociale și politice într-o comunitate civică. Aceasta va fi utilizată pentru explicații ulterioare ale performanței instituționale.

În regiunile mai puțin civice, implicarea politică este determinată de relațiile patron-client. Caracteristicile elitei politice sunt date de relații pe verticală, de dependență și autoritate de tipul celor client-patron, iar originea elitei este în straturile superioare ale societății. Cetățenii se simt exploatați, alienați și neputincioși, viața este considerată riscantă, indivizii sunt suspicioși față de ceilalți și legile sunt făcute pentru a fi obstrucționate. În regiunile mai puțin civice, aproape toată lumea se așteaptă ca ceilalți să încalce regulile și, în consecință, nici ei nu vor respecta legile. Aceste zone sunt cele mai supuse riscului corupției politice. Aici lipsesc legăturile orizontale ale reciprocității colective existente în regiunile civice, iar dacă nu există solidaritate și autodisciplină, ierarhia și forța rămân singurele alternative la anarhie.

În regiunile mai civice, elitele provin și din origini mai modeste și guvernarea este dominată de egalitate politică. Atitudinile civice sunt opuse celor prezentate anterior. În regiunile civice, cetățenii au o mai mare încredere socială și o mai mare convingere că semenii lor respectă legea, comparativ cu regiunile mai puțin civice, în care se susține fermitatea autorităților în impunerea legii. Viața colectivă din regiunile civice este mai ușoară, deoarece oamenii se așteaptă ca semenii lor să respecte regulile și, în consecință, și ei se vor supune legii. Deci, lipsa de armonie și conflictul politic sunt inamicii unei guvernări eficiente, iar consensul reprezintă condiția inițială pentru o democrație stabilă.

Analiza sociologului american își continuă demersul explicativ. După ce a identificat civismul, ca principal factor al performanței instituționale, autorul se întreabă ce a determinat această diferențiere majoră între nordul civic și sudul necivic. Răspunsul este facilitat de cunoașterea istoriei Italiei și se regăsește într-o evoluție divergentă a celor două zone în evul mediu.

Nordul s-a aflat sub dominația imperiului germanic, dobândindu-și ulterior independența. Organizarea aleasă de noua regiune este formarea de orașe-state sau de republici. Acestea se caracterizau prin participarea activă a tuturor cetățenilor la problemele sociale și politice și prin asociații care protejau interesele unor grupuri extinse (de exemplu, breslele). Pe fondul acestor instituții nou formate, a apărut încrederea în ceilalți și cooperarea pentru atingerea de scopuri comune. Totodată, acestea au determinat apariția unui concept inovator: creditul și dezvoltarea intensă a comerțului. Aceste orașe-state erau caracterizate de o intensitate foarte ridicată a angajamentului civic. Indivizii considerau că destinul personal sau familial depindea de destinul comunei în care își aveau rezidența.

Un traseu istoric diferit a avut însă zona sudică a Italiei. Rămânând sub dominație normandă mai multe secole, în această regiune s-a dezvoltat puterea centralizată a monarhului, susținută și prin delegarea autorității către baroni locali și de apariția unor relații clientelare. Dezvoltarea agriculturii în aceste zone a determinat cimentarea raporturilor patron-client, susținute de liderii locali, proprietari ai latifundiilor. În loc de cooperare pentru atingerea de scopuri comune, italienii din regiunea sudică au ales competiția pentru resurse limitate, în care singura loialitate este cea față de propria familie. Totodată, relațiile interpersonale erau dominate de neîncredere față de cei din jur și de suspiciune față de acțiunile celorlalți. Sărăcia și neîncrederea reciprocă au determinat apariția „familismului amoral”, adică interesul exclusiv pentru propria bunăstare și pentru cea a familiei.

Sociologul american constată că diferențele de civism, observate în evul mediu, s-au menținut constante până în prezent, iar unificarea Italiei, în secolul XIX, nu a avut nici un efect asupra acestora.

Următoarea întrebare, pe care a enunțat-o Putnam, este: cum se poate motiva conservarea atitudinilor civice italiene? Autorul își inițiază demersul pornind de la conceptul de capital social, introdus pentru prima dată în sociologie de către Pierre Bourdieu, și care devine central în explicația tradițiilor civice italiene. Prin capital social, R. Putnam înțelege caracteristicile organizării sociale, adică încrederea, normele și relațiile care facilitează cooperarea acțiunilor.

Autorul acordă o atenție deosebită conceptului de încredere și în special celui de încredere socială. El diferențiază două dimensiuni ale acestuia: încrederea interpersonală (explicitată prin următoarea situație: am încredere în tine pentru că te cunosc) și încrederea socială (am încredere în tine pentru că un cunoscut mi-a spus că are încredere în tine). Rețelele angajamentului civic și în special asociațiile rotative de credit au avut această funcție de a transfera încrederea, pentru că, în lipsa unor garanții fizice, individul își pune drept garanție propriile relații sociale.

Menținerea unui civism diferit în cele două zone este explicată de ciclul încrederii. Aceasta se autoreproduce și, cu cât este mai mult exercitată, cu atât se intensifică. În regiunile nordice, utilizarea încrederii a fost permanentă, ceea ce motivează și constanța ei.

Totodată, neîncrederea se autoperpetuează. Conservarea ei este cauzată de dificultatea schimbării normei încrederii sau a neîncrederii, o dată implementată în conștiința colectivă. Norma cooperării, instituită în nord în evul mediu, este baza unor colaborări ulterioare, în timp ce lipsa acesteia în sud nu permite instituirea acestei norme colective, deoarece un individ se integrează unui grup și nu încearcă să schimbe valorile acestuia.

În sudul Italiei, în lipsa încrederii sociale și datorită intervenției unor grupuri informale, statul își pierde autoritatea și legitimitatea. Nu se mai pot garanta contractele comerciale și civile, pentru că nu există o formă punitivă suficient de puternică pentru a fi coercitivă. Autorul observă că, în sud, Mafia a apărut inițial ca o furnizor de încredere, pentru ca indivizii să fie siguri că angajamentele luate vor fi îndeplinite de ceilalți.

În literatura contemporană au apărut foarte multe lucrări privind schimbarea mentalităților. Acestea pun accent în special pe evoluția țărilor în tranziție, dezvoltare care este obstrucționată de o mentalitate anti-democratică moștenită din perioada comunistă. Trebuie făcută totuși o mențiune foarte necesară: capitalul social este o noțiune mult mai generală și mult mai profundă decât mentalitatea. El reprezintă setul de norme colective interiorizate de indivizi, pe baza unui traseu istoric comun.

Putnam observă existența acestui cerc vicios: încrederea generează încredere, iar neîncrederea se autoperpetuează și încearcă să găsească soluții pentru întreruperea acestui ciclu. Una din opțiunile autorului este schimbarea capitalului social, însă această soluție necesită o durată temporală extinsă. Cazul italian este relevant în această privință, deoarece se mențin norme colective elaborate în evul mediu. Socializarea instituțională este o altă soluție și a fost aplicată cu succes în perioada schimbărilor instituționale din acest stat. O altă variantă este creșterea numărului de asociații, prin care se vor cimenta rețelele angajamentului civic și, implicit, încrederea socială.

În concluzie, pentru a avea o democrație stabilă și o economie funcțională, este necesară o societate puternică.

Robert Putnam și-a început studiul în anii '70 ca un sociolog necunoscut, ajungând ca la sfârșitul cercetării să devină unul dintre cei mai reputați oameni de știință. Traducerea acestei lucrări în limba română este o realizare notabilă pentru comunitatea sociologică din țara noastră.

Maria Livia Ștefănescu

Dezbaterea *PATRIMONIUL ORAL ȘI IMATERIAL ROMÂNESC*,
Academia Română și Centrul UNESCO,
București, 29 noiembrie 2002

Vineri, 29 noiembrie 2002, sediul Fundației pentru Știință și Artă din cadrul Academiei Române a fost gazda și în același timp organizatoarea, alături de Centrul UNESCO, a unei importante întâlniri-dezbateri pe tema „Patrimoniului oral și imaterial românesc”. Fiind moderat de însuși președintele Academiei Române, acad. Eugen Simion, secondat de vice-președintele Academiei Române și în același timp directorul executiv al Fundației pentru Știință și Artă, Maya Simionescu, evenimentul a avut un pronunțat caracter științifico-academic, reunind personalități din toate sferele vieții culturale, directori de institute, profesori universitari, diplomați, precum și o seamă de cercetători etnografi, sociologi, muzicologi sau filologi.

Pe lista participanților la dezbateri s-au numărat reprezentanți ai **Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”** (dr. Sabina Ispas, directoarea Institutului, și cercetătorii dr. Nicolae Teodoreanu, dr. Marian Lupașcu, dr. Ion Ghinoiu, dr. Nicoleta Coatu, drd. Laura Jiga), ai **Arhivei de Folclor a Academiei Române, Cluj-Napoca** (dr. Ion Cuceu, director), ai **Institutului de Istoria Artei „G. Oprescu”** (dr. Silviu Angelescu, director), ai **Muzeului Satului** (dr. Georgeta Stoica, director general, Paula Popoiu, director secție, dr. Doina Ișfănoni, șef secție, dr. Sanda Larionescu, cercetător), ai **Arhivei Naționale de Filme** (dr. Anca Mitran, director, Teodor Leontescu, șef serviciu colecții, Marian Țuțui, redactor șef), ai **Facultății de Litere, Universitatea din București** (prof. univ. dr. Nicolae Constantinescu, dr. Rodica Zane), ai **Ministerului Afacerilor Externe**, direcția Relații Culturale (Aurelia Zmeu, diplomat), ai **Institutului de Sociologie „Dimitrie Gusti”** (drd. Ozana Cucu-Oancea), ai **Institutului Național de Optoelectronică** (dr. ing. Roxana Rădvan, Walter Mărăcineanu, cercetători), precum și ai **Arhivelor Naționale** (Ștefania Grigore, Anca Chiriac, serviciul arhive tehnice și de înregistrare).

În deschiderea dezbaterii, plecând de la importanța pe care a avut-o dintotdeauna tradiția culturală în reliefarea unei Români profunde, spirituale și formatoare, președintele Academiei Române, acad. Eugen Simion a lansat câteva întrebări, cu caracter mai degrabă retoric, al căror scop s-a dorit a fi mai ales o provocare intelectuală a participanților la întâlnire și nu neapărat formularea unor răspunsuri certe, imediate: **1.** Ce șanse are cultura noastră milenară, acum, în epoca Internetului?; **2.** Mai poate fi cultura populară un model pentru cultura postmodernă? Va mai juca ea un rol în cultura viitorului?; **3.** Cum s-ar mai putea conserva cultura populară?; **4.** Dacă într-adevăr această cultură milenară va continua să circule, atunci care va fi forma în care ea va circula? Dacă totuși ea va dispărea, trebuie sau nu să ne lamentăm de dispariția sa?; **5.** În fine, ce este de făcut cu acele forme denaturate ale culturii, *kitsch*-urile culturale – manelele ș.a. – care fac de râs spiritul românesc?

Ghidată de aceste întrebări-cadru, dezbateri s-a desfășurat în jurul ideii necesității conservării patrimoniului cultural oral și imaterial, în sprijinul acestei idei fiind aduse puternice argumente științifice – istorice, tehnice, metodologice. În continuare, vom reda câteva dintre cele mai relevante intervenții ale dezbaterii.

Sabina Ispas, directoarea Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, a adus în discuție importanța pe care o are conservarea patrimoniului oral și imaterial al umanității, subliniind și exemplificând existența unei reale preocupări pe plan mondial în acest sens; țări ca SUA, Franța, Germania, Marea Britanie, Spania ș.a. se străduiesc continuu să elaboreze astfel de strategii

performante, ținând în același timp cont de noile cerințe ale vremii. Problema folclorului rămâne, așadar, „o problemă de identitate gravă”, pe care fiecare națiune încearcă să o rezolve în sensul conservării și valorificării cât mai adecvate a fondului tradițional propriu.

În sprijinul celor afirmate mai sus, Sabina Ispas a făcut, de asemenea, un scurt, dar foarte consistent istoric al „sensibilității intelectualității românești”, prin care a ținut să demonstreze contribuția majoră pe care a avut-o folclorul, imediat după 1848, la constituirea programelor naționale și, prin urmare, la consolidarea statelor naționale, dar mai ales actualitatea acestui rol, când procesul globalizării sau al universalizării ne obligă astăzi să definim sau să redefinim identitatea națională românească.

În finalul intervenției sale, Sabina Ispas a prezentat starea actuală a arhivei de sunet, imagine și manuscrise a Institutului de Etnografie și Folclor, subliniind pe de o parte calitățile de tezaur ale acesteia, iar pe de altă parte necesitatea conservării și revalorizării arhivei, în sensul revenirii ei la statutul de depozit național.

Ion Cuceu, directorul Arhivei de Folclor din Cluj-Napoca, venind în completarea celor spuse de Sabina Ispas, a făcut la rândul său o scurtă prezentare istorică și de conținut a arhivei pe care o conduce, accentuând contribuția deosebită pe care a avut-o binecunoscutul etnograf I. Mușlea, la crearea și dezvoltarea fondului documentar al acesteia. De asemenea, au fost evidențiate atât cele trei mari baze de date realizate până acum în cadrul arhivei din Cluj – cea dintâi axată pe proverbe și zicători, cea de-a doua privind cimiliturile românești și, în fine, cea de-a treia care înglobează corpusul și tipologiile ritualurilor agrare românești –, cât și o a patra bază de date, aflată deocamdată în construcție, care aduce în prim-plan colinda românească. În finalul prezentării, Ion Cuceu a pus în discuție proiectele de viitor ale cercetătorilor arhivei, specificând că până în anul 2005 se va încerca atât publicarea întregului corpus al ritualurilor agrare, cât și a celor două dicționare consacrate proverbelor și, respectiv, cimiliturilor românești.

Ion Ghinoiu, cercetător la Institutul de Etnografie și Folclor, personalitate marcantă a etnografiei românești, și-a centrat discursul pe problema taxonomiei culturii orale, a sistematizării întregului fond al Atlasului Etnografic Român – document de o valoare inestimabilă –, care cuprinde nu mai puțin de 550 de hărți etnografice color, ce caracterizează întreaga cultură populară românească la nivel zonal și regional. Singura modalitate de salvare și de conservare a zestrei culturale, materializate, de data aceasta, în forma hărților etnografice, rămâne, în opinia lui Ion Ghinoiu, publicarea, lansarea lor în circuitul public.

Pentru o valorificare cât mai bună a informației cuprinse în chestionarele sau hărțile atlasului, Ion Ghinoiu consideră însă necesară utilizarea unui ghid taxonomic al culturii orale, realizat pe baza a două criterii generale: *spațiul* (reprezentat de expresiile concrete ale solului) și *timpul* (reprezentat de calendarul popular, care, la rândul său, cuprinde ciclul divin și cel uman). Această lucrare a fost deja realizată, pe parcursul celor 200 de pagini ale sale regăsindu-se câteva sute de clasificări ale culturii populare românești. O dată stabilită, cu exactitate, baza teoretică și metodologică, interpretarea datelor etnografice se va realiza mult mai ușor și mai corect.

Până în momentul de față, colectivul de cercetători, care se ocupă cu valorificarea fondului Atlasului Etnografic Român, a reușit să editeze două astfel de volume interpretative, *Sărbători și obiceiuri – Oltenia* (vol. I) și *Sărbători și obiceiuri – Banat, Crișana, Maramureș* (vol. II). În anul 2003, sunt pregătite să apară încă trei volume, urmând ca de acum încolo să se publice, în funcție de posibilitățile financiare, câte 2–3 volume pe an dintre cele 25 proiectate.

Problema Atlasului Etnografic Român a incitat pe mulți dintre participanții la dezbatere, atât prof. **Nicolae Constantinescu**, cât și directorul general al Muzeului Satului, **Georgeta Stoica**, pronunțându-se în mod special în favoarea publicării acestuia, atât în formă desfășurată, interpretată, cât mai ales în forma sa inițială, cartografică, deoarece această modalitate de prezentare a datelor etnografice are o valoare de circulație mult mai mare decât textul interpretat, putând fi înțeleasă cu ușurință nu doar de publicul românesc, fie el de specialitate sau nu, ci și de cel internațional.

Mai mult, Nicolae Constantinescu și-a exprimat opinia, de altfel unanim împărtășită, a necesității creării unor „arhive deschise”, accesibile marelui public, fapt care ar putea fi realizat fie prin publicarea tradițională, metodă greoaie și restrictivă din punctul de vedere al vitezei și câmpului

de circulație a informației, fie printr-o metodă modernă, eficientă, și anume cea a informatizării arhivelor naționale, a creării unor baze de date compatibile cu cele existente la nivel mondial. În acest sens, Georgeta Stoica a ținut să precizeze faptul că, deși acest ultim procedeu presupune o investiție financiară inițială substanțială, îndreptată spre procurarea și instalarea programului informatic necesar, modul de conservare și valorificare ulterioară a patrimoniului oral și imaterial românesc se va ridica la nivelul standardelor moderne, mondiale, facilitând cunoașterea culturală internațională.

O idee importantă care s-a desprins, în urma acestei dezbateri, a fost cea punctată de **Silviu Angelescu**, directorul Institutului de Istoria Artei „G. Oprescu”, care a atras atenția asupra necesității intensificării preocupărilor legate de lansarea valorilor din cultura minoră în cultura majoră, cu alte cuvinte, a depășirii zonei estetice a culturii și a pătrunderii, cât mai puternic și mai angajat, în zona așa-numitului *savoir-faire*.

În încheiere, acad. Eugen Simion s-a arătat încântat și, în același timp, optimist în ceea ce privește șansele realizării, cu timpul, a proiectelor institutelor participante la dezbateri, subliniind, pe de o parte, disponibilitatea Academiei Române de a le sprijini atât din punct de vedere financiar, cât și din punct de vedere logistic, iar pe de altă parte necesitatea angajării unei atitudini ofensive a cercetătorilor, de căutare și „vânăre” a mijloacelor colaterale de finanțare. În acest sens, întrucât bugetul Academiei Române pe anul 2003 se întrevea a fi cel mai bun de până acum, acad. Eugen Simion a invitat pe toți cercetătorii să participe la competiția granturilor Academiei Române pentru anul 2003, fondurile alocate acestora fiind de trei ori mai mari decât cele din anul 2002. În plus, Președintele Academiei Române a subliniat necesitatea angrenării cercetătorilor români în toate tipurile de granturi existente, atât la nivel național, cât mai ales la nivel internațional, rolul activ fiind cea mai adecvată și mai sigură soluție a cercetătorului de a-și promova și dezvolta activitatea.

Ozana Cucu-Oancea

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

INDEX ALFABETIC 2002

	nr. pag.
ALEXANDRESCU PETRUȘ, COBIANU-BĂCANU MARIA, CUCIUC CONSTANTIN, CUCU-OANCEA OZANA, GHEORGHE MANUELA. Cultura, identitatea națională și religia în dezvoltarea durabilă a societății românești	1-2 53-70
ALEXANDRESCU PETRUȘ, Orientarea școlară și profesională a tinerii generații din România.....	3-4
BALICA ECATERINA, Tinerii români și grupurile culturale marginale	3-4
BANCIU DAN, Responsabilitate și opțiuni normative ale tinerilor din România.....	3-4
BĂRBULESCU ANA, Democrația, islamul și „sfârșitul istoriei”	1-2 175-183
BECIU CAMELIA, PERPELEA NICOLAE, MARINESCU VALENTINA, ȘTEFĂNESCU SIMONA, Comunicare socială și mass-media. Construcția mediatică a opiniei publice deliberative	1-2 85-125
BUBURUZAN LEON, Tineret, asociere, viață civică.....	3-4
CERNICA VIOREL, Cetățean, conducător și rânduială politică în <i>Republica</i> lui Platon.....	5-6
CLĂTICI OLIVIA, Statutul sociologiei juridice	5-6
COBIANU-BĂCANU MARIA, CUCIUC CONSTANTIN, ALEXANDRESCU PETRUȘ, CUCU-OANCEA OZANA, GHEORGHE MANUELA. Cultura, identitatea națională și religia în dezvoltarea durabilă a societății românești	1-2 53-70
COBIANU-BĂCANU MARIA, Integrarea României în structurile euro-atlantice – în opiniile liceenilor din Toplița	3-4
COBIANU-BĂCANU MARIA, RĂDULESCU M. SORIN, „Mandatarea” cetățenilor prin implicarea lor în combaterea corupției. Elemente pentru un studiu empiric evaluativ	5-6
COSTEA ȘTEFAN, CRISTEA IRINA, De la „istoria” la „enciclopedia sociologiei românești”	1-2 3-15
CORCIOVEI VIOLETA, Tineretul și comunicarea radiofonică	3-4
CRISTEA IRINA, COSTEA ȘTEFAN, De la „istoria” la „enciclopedia sociologiei românești”	1-2
CUCIUC CONSTANTIN, Religiozitatea tineretului din România	3-4
CUCIUC CONSTANTIN, COBIANU-BĂCANU MARIA, ALEXANDRESCU PETRUȘ, CUCU-OANCEA OZANA, GHEORGHE MANUELA. Cultura, identitatea națională și religia în dezvoltarea durabilă a societății românești	1-2 53-70
CUCU-OANCEA OZANA, COBIANU-BĂCANU MARIA, CUCIUC CONSTANTIN, ALEXANDRESCU PETRUȘ, GHEORGHE MANUELA. Cultura, identitatea națională și religia în dezvoltarea durabilă a societății românești	1-2 53-70
CHIRVASIU CORINA, Emigrarea tinerilor români	3-4

DRAGOMIRESCU DOINA, OSCAR HOFFMAN, RAȘEEV SIMONA. Schimbări în sistemul instituțional al științei și tehnologiei	1-2	17-37
DÂMBOEANU CRISTINA. Analiza cazurilor de criminalitate juvenilă mediatizate în presa din România	5-6	
GRECU FLORENTINA (S.U.A), RĂDULESCU M. SORIN. Cauzele culturale și economice ale criminalității și delinvenței juvenile. Sărăcia ca efect sau cauză?	3-4	
GLODEANU ION. Realități și tendințe în procesul de informatizare a societății românești	1-2	39-51
GIHEORGHI MANUELA, COBIANU-BĂCANU MARIA, CUCIUC CONSTANTIN, ALEXANDRESCU PETRUȘ, CUCU-OANCEA OZANA. Cultura, identitatea națională și religia în dezvoltarea durabilă a societății românești	1-2	53-70
HOFFMAN OSCAR, DRAGOMIRESCU DOINA, RAȘEEV SIMONA. Schimbări în sistemul instituțional al științei și tehnologiei	1-2	17-37
HOFFMAN OSCAR. Câștigătorii și perdanții procesului de tranziție în România	5-6	
LEFTER AURORA. Sănătatea – factor determinant al calității vieții tinerilor	3-4	
LEOVARIDIS CRISTINA, NICOLAESCU ANDREEA. IMM în orientările și experiențele Uniunii Europene	1-2	145-164
LEOVARIDIS CRISTINA, NICOLAESCU ANDREEA. IMM în țările Europei Centrale și de Est. Situația României	3-4	
MARINESCU VALENTINA, PERPELEA NICOLAE, BECIU CAMELIA, ȘTEFĂNESCU SIMONA. Comunicare socială și mass-media. Construcția mediatică a opiniei publice deliberative	1-2	85-125
MĂCIU MIRCEA. Locul și rolul etnopsihologiei în cadrul științelor socio-umane	1-2	127-144
MITULESCU SORIN. Tranziția tinerilor către statutul de adult: școala și familia ca instanțe de sprijin în dobândirea autonomiei	3-4	
NICOLAESCU ANDREEA, CRISTINA LEOVARIDIS. IMM în orientările și experiențele Uniunii Europene	1-2	145-164
NICOLAESCU ANDREEA, LEOVARIDIS CRISTINA. IMM în țările Europei Centrale și de Est. Situația României	3-4	
ÖRKENY ANTAL, SZABO ILDIKO. Percepții ale liceenilor din Ungaria cu privire la locul țării în Europa	3-4	
PERPELEA NICOLAE, BECIU CAMELIA, MARINESCU VALENTINA, ȘTEFĂNESCU SIMONA. Comunicare socială și mass-media. Construcția mediatică a opiniei publice deliberative	1-2	85-125
PETRE IOANA. Valori, norme, atitudini morale și civice în rândul tineretului	1-2	71-84
PETRE IOANA. Un portret socio-moral al tineretului rural	3-4	
RADA CORNELIA. Tineretul și societatea informațională	3-4	
RAȘEEV SIMONA, HOFFMAN OSCAR, DRAGOMIRESCU DOINA. Schimbări în sistemul instituțional al științei și tehnologiei	1-2	17-37
RAȘEEV SIMONA. Tendințe în noua configurație a forței de muncă în țările europene	5-6	
RUSU VALERIU. Migrația „ereierelor” – efecte economico-sociale	5-6	
RĂDULESCU M. SORIN, GRECU FLORENTINA (S.U.A). Cauzele culturale și economice ale criminalității și delinvenței juvenile. Sărăcia ca efect sau cauză?	3-4	
RĂDULESCU M. SORIN, BĂCANU-COBIANU MARIA. „Mandataria” cetățenilor prin implicarea lor în combaterea corupției. Elemente pentru un studiu empiric evaluativ	5-6	
SABĂU GABRIELA. Teoria economică, o știință morală	5-6	
SAVU EUGEN. Încrederea tinerilor în instituții și organizații	3-4	

SPĂNU GEORGE-CRISTIAN. Șansele de acces la învățământ și cultură pentru tineretul din comunitățile multiculturale din România	3-4	
SPĂNU CRISTIAN. Principalele tipuri de violență și criminalitate în comunitățile multiculturale din România	5-6	
SZABO ILDIKO, ÖRKENY ANTAL. Percepții ale liceenilor din Ungaria cu privire la locul țării în Europa.....	3-4	
ȘTEFĂNESCU SIMONA, PERPELEA NICOLAE, BECIU CAMELIA, MARINESCU VALENTINA. Comunicare socială și mass-media. Construcția mediatică a opiniei publice deliberative	1-2	85-125
UNGUREANU MONICA. Identități ale civilizației, naționale ori globale?	1-2	165-174

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XIII, Nos. 5–6, 2002

SUMMARY

TRANSITION AND SOCIAL CHANGE

OSCAR HOFFMAN , Winners and Losers of the Transition Process in Romania.....	473
VALERIU RUSU , The „Brains” Migration – Social and Economic Effects.....	489
SIMONA RAŞEEV , The New European Context of the Laborforce Evolution	515

CRIMINALITY TENDENCIES

MARIA COBIANU-BĂCANU, SORIN M. RĂDULESCU , „Mandating” the Citizens Involvement in Combating Corruption. Elements for an Assessing Empirical Study.....	523
CRISTINA DÂMBOEANU , The Analysis of the Juvenile Criminality Cases Presented in the Romanian Media	545
CRISTIAN SPÂNU , The Main Types of Violence and Criminality in the Multicultural Communities in Romania	567

SOCIAL THOUGHT

VIOREL CERNICA , Citizen. Leader an Political Rute in Platos’s Republic	579
GABRIELA SABĂU , Economic Theory: a Moral Science	591

COMMENTS

OLIVIA CLĂTICI , The Statute of the Sociology of Law	605
---	-----

REVIEWS AND READING NOTES

DOINA DRAGOMIRESCU , <i>Societatea cunoaşterii între deziderat şi realitate</i> (Knowledge Society Between the Desideratum and Reality). Bucharest, Editura Printech, 2002 (Maria Cobianu-Băcanu); ROBERT PUTNAM , <i>Cum funcţionează</i>	
--	--

<i>democrația? Tradițiile civice ale Italiei moderne (Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy)</i> , Iași, Editura Polirom, 2001 (Maria Livia Ștefănescu).....	621
--	-----

SCIENTIFIC LIFE

The Debate „ <i>About the Romanian Oral and Material Patrimony</i> ”, Romanian Academy of Sciences and UNESCO Center, Bucharest, 29 November 2002 (Ozana Cucu-Oancea).....	627
ALPHABETICAL INDEX 2001	631

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XIII, N°s 5–6, 2002

SOMMAIRE

TRANSITION ET CHANGEMENT SOCIAL

OSCAR HOFFMAN, Les gagners et les perdants du procès de transition en Roumanie	473
VALERIU RUSU, La migration les „cerveaux” – effets économique-sociaux	489
SIMONA RAŞEEV, Tendances dans la nouvelle configuration des pays de l'Europe	515

TENDENCE DE LA CRIMINALITÉ

MARIA COBIANU-BĂCANU, SORIN M. RĂDULESCU, La „mandatation” des citoyens par leur implication dans le combat de la corruption. Éléments pour une étude empirique évaluative	523
CRISTINA DÂMBOEANU, L'analyse des cas de criminalité juvénile médiatisés dans la presse de Roumanie	545
CRISTIAN SPĂNU, Les principaux types de violence et criminalité dans les communautés multiculturelles de Roumanie	567

PENSÉE SOCIALE

VIOREL CERNICA, Citoyen, dirigeant et ordre politique dans la <i>République</i> de Platon	579
GABRIELA SABĂU, La théorie économique, une science morale	591

COMMENTAIRES

OLIVIA CLĂTICI, Le statut de la sociologie juridique	605
--	-----

COMPTES-RENDUS ET NOTES DE LECTURE

DOINA DRAGOMIRESCU, <i>Societatea cunoaşterii între deziderat şi realitate</i> [La société de la connaissance entre le désiratum et la réalité]. Bucarest, Editura Printech, 2002 (Maria Cobianu-Băcanu); ROBERT PUTNAM, <i>Cum funcţionează democraţia? Tradiţiile civice ale Italiei moderne</i> (Comment fonctionne la démocratie? Les traditions civiques de l'Italie moderne). Iaşi, Editura Polirom, 2001 (Maria Livia Ştefănescu)	621
--	-----

VIE SCIENTIFIQUE

Les débats „ <i>Le patrimoine oral et immatériel roumain</i> ”, l’Académie Roumaine et le Centre UNESCO, Bucarest, le 29 Novembre, 2000 (Ozana Cucu-Oancea)	627
---	-----

<i>INDEX ALPHABÉTIQUE</i>	631
---------------------------------	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca studiile și articolele trimise redacției noastre să fie de aprox. 10 pag. (cca 3000 semne/pag). Primim la redacție materialele procesate pe suport magnetic prin E-mail: insoc@insoc.ro, sau prin Fax: 337 41 78.

De asemenea, vă rugăm să însoțiți materialul dv. de un rezumat (aprox. $\frac{1}{2}$ pag.) în limba engleză sau în limba română și de o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția, domenii de interes, lucrări publicate).

Menționăm că *responsabilitatea cu privire la originalitatea și conținutul materialelor trimise revine autorului*.

Comenzile din țară și din străinătate se primesc la:

RODIPET S. A., Piața Presei Libere, nr 1, P.O. BOX 33–57, București, România; fax: 4021–222 64 07; tel: 4021–618 51 03, 4021–222 41 26;

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., Șos. Viilor nr. 101, bl. 1, sc. 4, ap. 98, parter, P.O. BOX 77–19, București, sector 5, România, tel: 4021–301 87 86, fax 4021–335 02 96;

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calca 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, P.O.Box 5–42, București, România, RO–050711, tel. 4021–411 90 08, tel./fax. 4021–410 39 83.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XIII, nr. 5-6, p. 471-638, 2002